

ВІСНИК

Київського національного
торговельно-економічного
університету

2' 2009

Науковий журнал

Виходить шість разів на рік
Уперше вийшов друком
у лютому 1998 р.

До жовтня 2000 р. виходив під назвою
"Вісник Київського державного
торговельно-економічного університету"

Журнал визнано ВАК України як фахове видання з економічних, технічних і політичних наук

З М І С Т

ДЕРЖАВА ТА ЕКОНОМІКА

МЕЛЬНИК Т.	Тарифне регулювання у контексті членства України у СОТ	5
НЕБРАТ В.	Державні видатки в системі регулювання економіки: світові тенденції та вітчизняний досвід	12
ЧИЧКАЛО- КОНДРАЦЬКА І.	Стратегічні орієнтири розвитку науково-виробничого потенціалу регіонів в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції України	19
БАЛДЖИ М.	Шляхи вдосконалення державного регулювання природокористування	26
ФЛОРЕСКУЛ Н.	Система соціального захисту населення як чинник формування соціальної держави	34
МІНЯЙЛО О.	Організаційно-економічні засади здійснення державних закупівель	46

ПІДПРИЄМНИЦТВО

ТАРАСЮК М.	Основні етапи впровадження контролінгу в управління торговими мережами	55
БАРДАШ С.	Щодо побудови базової класифікаційної моделі господарського контролю	66
ПШЕСЛІНСЬКИЙ Д.	Формування асортиментної політики в магазинах продовольчої торгівлі	72

БОЙКО Н.	Проблеми контролю будівництва складської нерухомості	80
СОКОЛОВА А.	Організаційно-економічний механізм функціонування кооперативів в Україні	88
ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА		
КУЧЕРЕНКО В.	Економічна природа інтеграції банків і страхових компаній	97
ЖУКЕВИЧ О.	Ефективність податкової системи України: принципи оподаткування та напрями реформування законодавчої бази	105
ЯРЕНКО Г.	Структура та організація роботи податкових органів у зарубіжних країнах	114

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ
"Вісник КНТЕУ"**

МАЗАРАКІ А.А. – головний редактор,
КОРОЛЬЧУК О.П., КУЧЕРЕНКО В.Д. – заступники головного редактора;
ЛАГУТІН В.Д., ЛІГОНЕНКО Л.О., МНИХ Є.В., НАПАДОВСЬКА Л.В., СУСІДЕНКО В.Т., ШУЛЬГА Н.П. – члени редакційної колегії з економічних наук;
АРТЮХ Т.М., КРАВЧЕНКО М.Ф., ОРЛОВА Н.Я., ПЕРЕСІЧНИЙ М.І., ПУГАЧЕВСЬКИЙ Г.Ф., СИРОХМАН І.В. – члени редакційної колегії з технічних наук;
ВАЛУЙСЬКИЙ О.О., КОРОЛЬЧУК М.С., ПАВЛОВСЬКИЙ В.В., ПОЛУРЕЗ В.І., ШКЕПУ М.О. – члени редакційної колегії з політичних наук

Відповідальний секретар Т.Ю. СПІЦИНА

Завідувач редакції,
художньо-технічний редактор
С.Л. ОЛЮНІНА

Редактор О.М. КОЗОДОЙ

ВІСНИК КНТЕУ № 2'2009

Науковий журнал.
Засновник – Київський національний торговельно-економічний університет.
Видання зареєстровано в Держкомінформполітики України.
Свідоцтво КВ № 5088 від 27.04.2001.
Індекс журналу в Каталозі видань України на 2009 рік – 21910

Підписано до друку 13.04.09. Формат 70x108/8. Ризографія.
Ум. друк. арк. 11,2. Тираж 250 пр. Зам. 341.

Адреса редакції: 02156, м. Київ–156, вул. Кіото, 19
Телефон: заступник директора ЦПНМВ з питань наукової періодики 531–49–67,
редакція 518–90–92, факс: 513–85–36, e-mail: visnik@knteu.kiev.ua

Набрано і заверстано на обладнанні університету.
Надруковано в Центрі підготовки навчально-методичних видань КНТЕУ

Видається за рекомендацією Вченої ради КНТЕУ (протокол засідання № 5 від 27.03.09 р.)
Статті проходять рецензування. Передрук і переклади матеріалів, опублікованих у журналі,
дозволяються лише зі згоди автора та редакції.

© Київський національний торговельно-економічний університет, 2009

СО Д Е Р Ж А Н И Е

ГОСУДАРСТВО И ЭКОНОМИКА

МЕЛЬНИК Т.	Тарифное регулирование в контексте членства Украины в ВТО	5
НЕБРАТ В.	Государственные расходы в системе регулирования экономики: мировые тенденции и отечественный опыт	12
ЧИЧКАЛО- КОНДРАЦКАЯ И.	Стратегические ориентиры развития научно-производственного потенциала регионов в условиях глобализации и международной интеграции Украины	19
БАЛДЖИ М.	Пути усовершенствования государственного регулирования природопользования	26
ФЛОРЕСКУЛ Н.	Система социальной защиты населения как фактор формирования социального государства	34
МИНЯЙЛО А.	Организационно-экономические основы осуществления государственных закупок	46

ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО

ТАРАСЮК М.	Основные этапы внедрения контроллинга в управление торговыми сетями	55
БАРДАШ С.	К вопросу построения базовой классификационной модели хозяйственного контроля	66
ПШЕСЛИНСКИЙ Д.	Формирование ассортиментной политики в магазинах продовольственной торговли	72
БОЙКО Н.	Проблемы контроля строительства складской недвижимости	80
СОКОЛОВА А.	Организационно-экономический механизм функционирования кооперативов в Украине	88

ФИНАНСЫ И БАНКОВСКОЕ ДЕЛО

КУЧЕРЕНКО В.	Экономическая природа интеграции банков и страховых компаний	97
ЖУКЕВИЧ О.	Эффективность налоговой системы Украины: принципы налогообложения и направления реформирования законодательной базы	105
ЯРЕНКО А.	Структура и организация работы налоговых органов в зарубежных странах	114

C O N T E N T

STATE AND ECONOMY

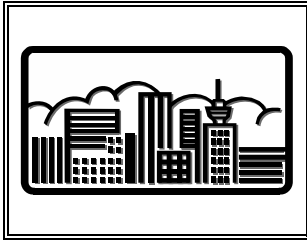
MELNIK T.	Tariff regulation in the context of Ukraine's membership in WTO	5
NEBRAT V.	States expenditures in the system of economy regulation: world trends and domestic experience	12
CHICHKALO-KONDRATSKA I.	Strategic guidelines of development of scientific and industrial potential of the regions under globalization and international integration of Ukraine	19
BALDGI M.	Ways of improvement of government regulation of nature management	26
FLORESKUL N.	The system of the social security as a factor of social state formation	34
MINYAILO O.	Organizational-economic bases of government purchases realization	46

ENTERPRISE

TARASYUK M.	The main steps of introduction of controlling in management of trade networks	55
BARDASH S.	To the question of basic classification model of business control	66
PSHESLINSKY D.	Formation of assortment policy in food stores	72
BOYKO N.	Problems of control of warehousing property building	80
SOKOLOVA A.	Organizational and economic mechanism of functioning of cooperatives in Ukraine	88

FINANCE AND BANKING

KUCHERENKO V.	Economic background of banks and insurance companies integration	97
ZHUKEVYCH O.	Efficiency of the tax system of Ukraine: principles of taxation and directions of reformation of legislative base	105
YARENKO G.	Structure and tax authorities' work organisation in foreign countries	114



УДК 339.543.4

ТАРИФНЕ РЕГУЛЮВАННЯ У КОНТЕКСТІ ЧЛЕНСТВА УКРАЇНИ У СОТ

МЕЛЬНИК Т., к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки КНТЕУ

За умов глобалізації світового господарства та розширення впливу міждержавних інституцій регулювання торгівлі, зовнішньоекономічна політика більшості держав будується із врахуванням вимог і механізмів Світової організації торгівлі. Одним із найвагоміших інструментів цієї політики є митний тариф, який має повсюдне застосування, охоплюючи, за окремими оцінками, близько 2/3 зовнішньоторговельного обороту розвинених країн [1], збільшуючи ціну імпортного та/або експортного товару, а також впливає на обсяг і структуру зовнішньої торгівлі.

Проблемам тарифного регулювання в рамках вступу до СОТ присвячено багато робіт вітчизняних і зарубіжних авторів, зокрема С. Осики, В. Пятницького [2], В. Сіденка [3], О. Гребельника [4], Дж. Стігліца [5], Д. Тарра [6] та ін. Однак не достатньо досліджені сучасні зміни у цій сфері стосовно рівня лібералізації торгівлі та засобів захисту внутрішнього ринку.

Сучасні митні тарифи містять тисячі найменувань товарів. Загальна кількість товарних позицій у митних тарифах розвинених країн досягає 6–7 тис. [7]. Крім того, кожна товарна позиція охоплює диференційовані підпозиції внаслідок тенденції до збільшення числа товарів, які обкладаються митом. Кожному із цих товарів у митному тарифі відповідає визначена ставка мита і наводиться метод його розрахунку.

Тариф як інструмент регулювання впливає перш за все на витрати виробництва і торговельний прибуток, завдяки чому забезпечується можливість прямого та опосередкованого втручання держави у сферу підприємництва, приватних економічних інтересів з метою корегування напрямів зовнішньоторговельної діяльності суб'єктів господарювання. До інструментів тарифного регулювання слід віднести ставки

мита, митну товарну номенклатуру, порядок визначення країни походження та встановлення митної вартості, систему пільг і преференції з митного оподаткування відповідно до митного режиму.

За умов ринкової економіки та лібералізації зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) ввізне мито стало одним із найважливіших економічних регуляторів цієї діяльності. За його допомогою держава може вирішувати такі завдання:

- сприяти ввезенню товарів чи обмежувати їх імпорт;
- обмежувати вивезення окремих товарів з огляду на їх необхідність для потреб внутрішнього виробництва;
- вирівнювати економічні умови для аналогічних товарів вітчизняних товаровиробників та їх зарубіжних конкурентів;
- здійснювати відповідну економічну, науково-технічну, фінансову, екологічну політику у сфері ЗЕД;
- спрямовувати діяльність суб'єктів ЗЕД у русло загальнодержавних, національних інтересів.

В Україні правовою основою тарифного регулювання є Закон України "Про Єдиний митний тариф" від 1 березня 1992 р. із подальшими змінами та доповненнями, Митний кодекс України, а також постанови Кабінету Міністрів України стосовно митно-тарифного регулювання та нормативні акти Державної митної служби України (ДМСУ).

В Україні експортне мито упродовж 1993–1996 рр. застосовувалось головним чином із фіскальною метою, про що свідчить широка номенклатура товарів, із вартості яких стягувалось мито, та відносно високі його ставки. У подальшому експортне мито використовувалось як важіль оперативного регулювання зовнішньоторговельної діяльності, передусім для обмеження вивозу важливої для економіки сировини. Цей захід був пов'язаний з необхідністю підвищення рівня завантаженості потужностей підприємств переробної промисловості. Вивізне мито і нині використовується стосовно експортних операцій з металобрухтом, живою худобою, шкіряною сировиною, а також насінням окремих олійних культур. Однак за зобов'язаннями, прийнятими Україною при вступі до СОТ, ставки експортного мита знижуються: на брухт чорних металів – з 30 євро за тонну до 10 (кінцева ставка мита); брухт легованих чорних металів та напівфабрикатів з їх використанням – з 30 до 15 євро за тонну; живу велику рогату худобу – з 50 % (55, 75 залежно від виду та маси худоби) до 10 %; шкірсировину – з 27–30 % до 20 %; насіння олійних культур – з 17 % до 10 %.

Структура ввізного митного тарифу за видами застосування ставок характеризується переважанням частки адвалорних ставок, яка впродовж 2001–2005 рр. становила 79.7 %, а на час вступу до СОТ (16 травня 2008 р.) зросла до 98.5 %. За цей період частка специфічних ставок зменшилася з 16.3 до 1.5 %, а комбінованих – з 4 до 0 %.

До чинного впродовж 2005–2007 рр. митного тарифу України входило понад 10.9 тис. тарифних ставок, із них лише 16.4 % – у нульовому діапазоні, 6.4 % – вище 15 %, тобто на рівні міжнародних тарифних піків.

Подальші кроки тарифної політики, відповідно до вимог СОТ, стосувались збільшення в 2.2 раза кількості ставок у нульовому діапазоні й кардинального зменшення пікових ставок (з 698 до 314 ставок, або у 2.2 раза) та специфічних ставок (з 1782 до 163, або у 10.9 раза), а також усунення комбінованих ставок (табл. 1).

Таблиця 1

Кількість та структура тарифів України за діапазоном ставок *

Період	Діапазон ставок					Специфічна ставка	Комбінована ставка	Усього
	0	0.01–5.0	5.1–10.0	10.1–15.0	15.1–20 і вище			
З 04.05.2001 р. по 30.11.2005 р.**	1796 16.39	3841 35.05	1713 15.63	690 6.3	698 6.37	1782 16.26	438 4.0	10958 100
З 01.12.2005 р. по 30.12.2007 р.	3501 31.11	3426 30.44	2155 19.15	883 7.85	422 3.75	671 5.96	196 1.74	11254 100
З 01.01.2008 р. по 15.05.2008 р.	3369 30.51	3402 30.81	2141 19.39	865 7.83	414 3.75	656 5.94	196 1.77	11043 100
З 16.05.2008 р. по 15.01.2009 р.	4010 36.31	3304 29.91	2509 22.72	745 6.75	314 2.85	163 1.48	–	11045 100
З 16.01.2009 р.	4028 36.43	3308 29.91	2475 22.38	762 6.89	322 2.79	163 1.59	–	11058 100

Примітка. * Складено за даними ДМСУ.

** У кожному періоді першою цифрою позначена кількість, другою – відсоток.

Аналіз прийнятих Україною зобов'язань, взятих при вступі до СОТ, свідчить про зменшення ступеня тарифного захисту вітчизняних виробників від конкуренції з імпортом. Зміни у рівнях імпорتنних тарифів до і після вступу України до СОТ та збільшення ступеня лібералізації торгівлі представлені в табл. 2.

Оскільки середньоарифметичні ставки відображають рівень тарифного захисту без урахування їх впливу на товарну структуру імпорту, а середньозважені ставки формуються залежно від зміни його структури, то їх порівняння дозволяє оцінити зміни вагомості тарифного захисту. Порівняння динаміки середньозважених ставок із динамікою середньоарифметичних за період між останніми змінами Мит-

ного тарифу на 1 вересня 2005 р. і часом вступу до СОТ свідчить про лібералізацію вітчизняної торгівлі в цілому на 25 % у тому числі торгівлі продукцією сільського господарства на 31 %, промисловими товарами – на 29 %.

Таблиця 2

Ставки митного тарифу чинні та зв'язані, %*

Товари	Середньоарифметичні			Середньозважені			Коефіцієнт збільшення лібералізації торгівлі (Кл)**
	станом на 01.09. 2005 р.	зв'язані на час вступу до СОТ	індекс динаміки (Ісас)	станом на 01.09. 2005 р.	зв'язані на час вступу до СОТ	індекс динаміки (Ісвс)	
За всією номенклатурою	6.51	6.28	0.964	7.02	5.09	0.725	0.248
Сільськогосподарські	13.84	11.16	0.806	18.19	10.07	0.553	0.314
Промислові	4.40	4.85	1.102	6.11	4.77	0.780	0.292

Примітки: * Складено за даними Кабінету Міністрів України. Інформаційно-аналітичні матеріали до парламентських слухань на тему: "Стан підготовки вступу України до СОТ, проблеми та перспективи". [01.11.2006]. — С. 25.

** Коефіцієнт збільшення лібералізації торгівлі розраховано за формулою: $Кл = 1 - Ісвс/Ісас$.

Слід зазначити, що особливо низьким є рівень захисту сільськогосподарських товарів в Україні, де ввізна тарифна ставка зв'язана на рівні 11.2 %, що у 1.5–2 рази нижче порівняно з іншими країнами-експортерами цих товарів. За даними СОТ, Аргентина зв'язала ставку на рівні 32.6 %, Бразилія – 35.5 %, Болгарія – 42.4 %, Китай – 15.8 %, ЄС – 15.1 %, Канада – 14.5 %. Навіть партнери з СНД – Грузія, Молдова, Киргизстан – мають зв'язану ставку вищу, ніж Україна [8].

Зниження тарифного захисту сільськогосподарських товарів відбудеться не тільки за рахунок збільшення тарифних ліній з нульовими ставками (їх частина становила 9.6 % на момент вступу до СОТ і 10 % – у складі зв'язаних ставок), а завдяки зменшенню більше ніж у два рази, частки ставок із тарифними піками (відповідно з 44.3 до 21.4 %) *. Адаптації економіки до нових тарифів на сільськогосподарські товари при вступі до СОТ слугуватимуть перехідні періоди, передбачені для 91 тарифної лінії, зокрема для окремих видів м'яса, продуктів переробки овочів і фруктів, алкогольних напоїв.

* Митний тариф України станом на 1 січня 2008 року. Розклад тарифних зобов'язань України перед СОТ.

Складнощі з реалізацією цукру з буряка на зовнішньому ринку та конкуренція з тростинним цукром зумовлюють необхідність більш високого тарифного захисту внутрішнього ринку від імпорту цього продукту. На час вступу до СОТ ввізне мито становило 50 %, але не менш ніж 0.3 євро за 1 кг. Крім того, Україна матиме право застосування тарифної квоти на цукор-сирець тростинний, обсяг якої визначатиметься на кожний рік. У межах цієї квоти імпортний тариф становитиме 2 %, поза межами – 50 %. Однак ці захисні засоби не вплинуть на зменшення конкуренції на ринку цукру, яка може активізувати реструктуризацію цієї галузі.

У промисловості чинні середньоарифметичні тарифи дещо нижчі за зв'язані, що забезпечує можливість деякого маневру в реалізації митно-тарифної політики. Щодо імпорту тарифні ставки відображують досить високий рівень лібералізації торгівлі в цілому, а стосовно деяких галузей – навіть надто високий. Наприклад, ввізні мита на пасажирські автомобілі знизились з 25 % до 10 %, що суттєво впливатиме на частку в імпорті цих товарів.

З метою збільшення обсягів інвестиційного імпорту та розвитку промислової кооперації Україна приєдналась до 16 секторальних угод, більшість з яких передбачають нульову ставку тарифу в кінцевому періоді (на сталь, іграшки, деревину, кольорові метали, фармацевтичні препарати, папір, сільськогосподарську техніку, меблі, товари, пов'язані з інформаційними технологіями, наукове обладнання, будівельну техніку, медичне обладнання). На продукцію хімічної промисловості встановлюється ставка в межах 5.5–6.5 %, текстиль і одяг – від 0 до 17.5 %. Державна підтримка автомобіле-, літако-, суднобудування полягає у звільненні від ввізного мита на матеріали і комплектуючі та застосуванні нульової ставки оподаткування податком на додану вартість.

Аналіз правил і механізмів СОТ та умов вступу України до цієї організації з регулювання торгівлі, дозволяє стверджувати, що членство в ній забезпечує вільний доступ до продажу українських товарів на світовому ринку та надає засади для захисту власних ринків від виробників і постачальників з інших країн. Згідно з правилами СОТ, Україна отримала можливість застосовувати захисні засоби в разі критичного стану платіжного балансу, формування якого пов'язане зі світовою фінансово-економічною кризою, скороченням промислового виробництва та експорту в країні, зменшенням резервів Національного банку. Ці засоби полягають у введенні тимчасових обмежень імпорту з метою вирівнювання платіжного балансу відповідно до статей XII та XVIII ГАТТ–1994. Користуючись цим правом, Україна запроваджує надбавку до діючих ставок ввізного мита у розмірі 13 % митної вартості товарів, що ввозяться на митну територію України в режимі імпорту [9], крім товарів критичного імпорту. Надбавка запроваджується тимчасово строком до шести місяців. Якщо ж стан платіжного

балансу не поліпшиться, то це стане підставою для продовження застосування надбавки, але на строк не більше шести місяців. У цьому законі зазначається, що доходи, отримані внаслідок запровадження тимчасової надбавки, зараховуються до складу доходів Стабілізаційного фонду, створеного для подолання негативних наслідків фінансової кризи.

Україна як член СОТ може користуватися такими заходами щодо захисту та підтримки національного виробника:

- підвищення імпортного мита і застосування кількісних обмежень імпорту відповідно до Угоди про захисні заходи Уругвайського раунду і ст. XIX ГАТТ–1194;
- обмеження імпорту сільськогосподарської продукції відповідно до ст. 5 Угоди про сільське господарство та Угоди про застосування санітарних і фітосанітарних заходів;
- Угода про субсидії та компенсаційні заходи, а також ст. VI ГАТТ і Угода про застосування антидемпінгових і компенсаційних заходів як ефективний інструмент боротьби з заниженням цін на імпортовані товари.

Важливим наслідком вступу України до СОТ може бути поліпшення її іміджу для потенційних інвесторів, оскільки членство у торговельному клубі з уніфікованими правилами "поведінки" свідчить про передбачуваність і стабільність взаємовідносин, що має важливе значення для інвесторів. Це стосується перш за все транснаціональних корпорацій, які мають потребу в розміщенні ринків збуту, можливості перенесення в інші країни своїх виробництв. Крім того, членство у СОТ є обов'язковою умовою для початку переговорів між ЄС і Україною щодо створення зони вільної торгівлі, що дуже важливо для України, оскільки частка ЄС у її зовнішньоторговельному обороті становить понад 35 %.

Членство у СОТ надає Україні можливість користуватися загальними правилами доступу на світові ринку, захисту внутрішнього ринку механізмами вирішення суперечок, надання допомоги вразливим секторам тощо. Однак значно більшою загрозою порівняно з іноземною конкуренцією є невирішені внутрішні проблеми національної економіки, зокрема низька конкурентоспроможність вітчизняних товарів, слабодиверсифікована структура експорту, вплив інтелектуального капіталу за кордон, недорозвиненість базових ринкових інститутів.

Ефективна торговельна політика, в тому числі тарифна, є одним із чинників інтеграції країни у міжнародний економічний простір. Поєднання тарифної політики з політикою обмінного курсу національної валюти утворює механізм, за допомогою якого міжнародна торгівля може впливати на розподіл ресурсів у економіці країни, структурне реформування промислового й аграрного секторів, доступ до нових

технологій, підвищення стимулів для експорту. Однак у дійсності зазначені позитивні моменти впливу політики деформуються через прагнення до отримання ренти, корупцію, контрабанду та інші негативні явища, від яких потерпає багато країн з транзитивною економікою, традиційним нехтуванням вимогами законодавства, слабкістю політичної влади. В Україні порівняно з країнами ЄС надмірно складна структура тарифної сітки. Це створює умови для лобіювання з боку зацікавлених осіб з метою захисту від конкуренції з імпортом. Оскільки захисту від конкуренції потребує дуже багато видів вітчизняних товарів та суб'єктів господарювання, що їх продукують, то й виникають підстави для формування високого рівня корупції, про що свідчить рейтинг України за показником вартості корупції для бізнесу – 110 місце із 116 країн [10, с. 31]. Отже, доцільно було б переглянути структуру тарифної сітки з метою її спрощення та уніфікації.

На основі викладеного можна зробити певні висновки. Впродовж тривалого процесу переговорів щодо вступу України до СОТ відбувалось поступове зменшення тарифного захисту національних виробників від ввезення іноземних товарів. На час вступу кількість тарифів з нульовою ставкою збільшилась у 2.2 раза і становить 36 %, з тарифними піками – зменшилась у 2.2 раза до 2.85 %. Частка специфічних ставок зменшилась з 16.3 до 1.5 %, комбіновані ставки не застосовуються. Ці зміни свідчать, що структуру Митного тарифу гармонізовано з вимогами СОТ. Зміна тарифної політики після вступу до СОТ спричинила збільшення лібералізації торгівлі в цілому, особливо – сільськогосподарськими та продовольчими товарами. Для адаптації до нових умов відкритості економіки передбачено низку захисних заходів (перехідні періоди для певних тарифних ліній, імпорتنі квоти тощо). З метою поліпшення стану платіжного балансу за умов фінансової кризи запроваджено 13 % надбавку до діючих ставок ввізного мита на імпортні товари (крім критичного імпорту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Поумер М. О степени открытости экономики / М. Поумер // Проблемы прогнозирования. 2001. — Вып. 4. — С. 44–46.
2. Осика С. Світова організація торгівлі / С. Осика, В. Пятницький. — 3-є вид, перероб. та допов. — К. : К.І.С., 2005. — 514 с.
3. Сиденко В. Р. Глобализация – европейская интеграция – экономическое развитие: украинская модель : в 2 т. / В. Р. Сиденко. — К. : Феникс, 2008. — Т. 1 : Глобализация и экономическое развитие. — 376 с.
4. Гребельник О. Митно-тарифна політика за умов трансформації економічної системи : монографія / О. Гребельник. — К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2001. — 488 с.
5. Стиглиць Дж. Ю. Справедливая торговля для всех. Как торговля может содействовать развитию / Дж. Ю. Стиглиць ; пер. с англ. — М. : Весь мир, 2007. — 280 с.

6. *Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ* : руководство / под. ред. Дэвида Г. Тарра. — М. Весь мир, 2006. — 598 с.
7. *Артемюв Н. М.* Финансово-правовое регулирование внешнеторговой деятельности / Н. М. Артемюв. — М., 1999. — С. 21–22.
8. *World Tariff Profile 2008*. — Way of access : <http://www.wto.org>.
9. *Про внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку з світовою фінансовою кризою* : Закон України № 923-VI від 4 лют. 2009 р. — Офіційне інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
10. *Конкурентоспроможність економіки України* / за ред. У. В. Крюкової. — К. : Основа, 2007.

удк 336.5:338.246

ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

НЕБРАТ В., к. е. н., провідний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України (м. Київ)

Глобалізаційні виклики стали одним із найпотужніших чинників трансформації економічних систем на межі ХХ–ХХІ ст. Значною мірою саме всеохоплююча глобалізація визначає пріоритети національного економічного розвитку та задає напрями державного регулювання економіки. За таких умов зростає роль державних фінансів як важливого інструменту економічної політики, отже набуває актуальності питання наукового аналізу структури та динаміки державних видатків, механізму ефективної взаємодії суспільного та приватного секторів економіки у контексті їх фінансового забезпечення.

Теоретико-методологічні основи дослідження фінансової системи ринкової економіки та місця в ній державних видатків розробили Ш. Бланкарт [1], Дж. Б'юкенен [2], Дж. Стігліц [3] та інші видатні представники західної фінансової думки. У працях вітчизняних учених В. Андрущенко [4], В. Гейця [5], А. Гриценка [6], А. Даниленка [7], І. Луніної [8] та інших розглядались проблеми ефективності системи державних фінансів, напрями реформування вітчизняної фінансової системи, особливості бюджетної політики в перехідній економіці тощо. Питанням впливу видатків бюджету на розвиток людського капі-

© Небрат В., 2009

6. *Торговая политика и значение вступления в ВТО для развития России и стран СНГ* : руководство / под. ред. Дэвида Г. Тарра. — М. Весь мир, 2006. — 598 с.
7. *Артемюв Н. М.* Финансово-правовое регулирование внешнеторговой деятельности / Н. М. Артемюв. — М., 1999. — С. 21–22.
8. *World Tariff Profile 2008*. — Way of access : <http://www.wto.org>.
9. *Про внесення змін до деяких законів України з метою поліпшення стану платіжного балансу України у зв'язку з світовою фінансовою кризою* : Закон України № 923-VI від 4 лют. 2009 р. — Офіційне інтернет-представництво Президента України. — Режим доступу : <http://www.president.gov.ua>.
10. *Конкурентоспроможність економіки України* / за ред. У. В. Крюкової. — К. : Основа, 2007.

удк 336.5:338.246

ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ: СВІТОВІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

НЕБРАТ В., к. е. н., провідний науковий співробітник Інституту економіки та прогнозування НАН України (м. Київ)

Глобалізаційні виклики стали одним із найпотужніших чинників трансформації економічних систем на межі ХХ–ХХІ ст. Значною мірою саме всеохоплююча глобалізація визначає пріоритети національного економічного розвитку та задає напрями державного регулювання економіки. За таких умов зростає роль державних фінансів як важливого інструменту економічної політики, отже набуває актуальності питання наукового аналізу структури та динаміки державних видатків, механізму ефективної взаємодії суспільного та приватного секторів економіки у контексті їх фінансового забезпечення.

Теоретико-методологічні основи дослідження фінансової системи ринкової економіки та місця в ній державних видатків розробили Ш. Бланкарт [1], Дж. Б'юкенен [2], Дж. Стігліц [3] та інші видатні представники західної фінансової думки. У працях вітчизняних учених В. Андрущенко [4], В. Гейця [5], А. Гриценка [6], А. Даниленка [7], І. Луніної [8] та інших розглядались проблеми ефективності системи державних фінансів, напрями реформування вітчизняної фінансової системи, особливості бюджетної політики в перехідній економіці тощо. Питанням впливу видатків бюджету на розвиток людського капі-

© Небрат В., 2009

талу та фінансування соціальної сфери присвячено публікації Д. Полозенка [9], Г. Ляхович, У. Ляхович [10] та ін. Державні видатки в частині бюджетного інвестування інноваційної діяльності розглядала Т. Затонацька [11, 12].

Насамперед потрібно уточнити, що під державними видатками розуміються всі витрати, що здійснюються з державного бюджету на потреби державного управління (оборона, забезпечення правопорядку, робота державного апарату); соціальні видатки (охорона здоров'я, освіта, культура, соціальне забезпечення); фінансування економіки (транспортна та інформаційна інфраструктура, наука, фінансування державного сектору та цільова підтримка окремих галузей і виробництв); міжбюджетне вирівнювання, тобто територіальний перерозподіл бюджетних коштів для зменшення регіональних відмінностей; обслуговування державного боргу. Співвідношення між названими групами для конкретних національних економік визначається багатьма детермінантами, а саме: рівнем соціально-економічного розвитку країни, її соціокультурними та виробничо-технологічними зв'язками з іншими державами, історичними традиціями, дотриманням тієї чи іншої моделі регулювання економіки тощо. Динаміка загального рівня державних видатків визначається зміною співвідношення та динамікою їх окремих складових.

Тенденції та, відповідно, чинники зміни рівня державних видатків можна поділити на дві категорії:

- загальносвітові, пов'язані з процесами, що охоплюють усю світову спільноту, незалежно від суспільно-політичних систем і моделей господарювання;
- особливі, що визначаються локальними, специфічними умовами функціонування та розвитку національної економіки.

Характеризуючи першу групу чинників, слід відзначити тенденцію до зростання державних видатків, що упродовж другої половини XIX–XX ст. виявилась практично в усіх розвинених країнах світу, хоча й різною мірою. Наукове обґрунтування стійкої тенденції до зростання частки державних витрат, як і в цілому експансії суспільного сектору економіки, в найбільш повному й логічному вигляді було запропоновано провідним німецьким економістом А. Вагнером ще у 1863 р. Дещо пізніше ці положення стали називати "Закон Вагнера", вони отримали загальне визнання як теоретичне пояснення збільшення публічних витрат [13, с. 5–15]. Учений стверджував, що причини абсолютного та відносного зростання суспільного сектору економіки та державних витрат полягають у розширенні кола державних і громадських потреб, активізації нових методів здійснення соціальної політики та політики фінансування суспільних благ.

Значне зростання державних видатків було зумовлене Першою світовою війною, небаченими військовими витратами та необхідністю концентрації фінансово-господарських ресурсів у руках уряду, що

отримало назву "етатизації економіки". Після завершення війни абсолютні розміри й рівень державних видатків не зменшились, бо вступили в дію новітні чинники, притаманні індустріальному суспільству. Зростання державних видатків у міжвоєнний період визначалось високою часткою потреб, що мають соціальну природу й не можуть бути задоволені через індивідуальне споживання. У подальшому цей процес знайшов своє теоретичне відображення в теоріях суспільних благ і держави добробуту. У другій половині ХХ ст. у країнах із ринковою економікою відбувалося загальне поліпшення якості життя громадян: розширення соціальних гарантій держави, поліпшення житлових умов, підвищення рівня освіти, вдосконалення системи охорони здоров'я і збільшення тривалості життя населення. Суттєві позитивні зрушення в соціальній сфері були зумовлені відповідними державними видатками на її фінансування. Ще одним універсальним чинником зростання державних видатків стала науково-технічна революція та подальша інформатизація суспільства. Зміни в техніці та виробництві потребували докорінної перебудови існуючої та створення нової (інформаційної) інфраструктури, що також значною мірою фінансувалась за рахунок державних видатків, урядових програм тощо.

Період 1960–1985 рр., коли в країнах ЄС відбувалось найбільше зростання державних видатків відносно ВВП, виявив і нові соціально-економічні проблеми, пов'язані з цим зростанням. Насамперед політика, що базувалась на кейнсіанській доктрині, була спрямована на досягнення повної зайнятості та високих темпів економічного зростання і допускала значний бюджетний дефіцит. Частина державних витрат фінансувалась за рахунок так званих "надзвичайних, неподаткових джерел" – урядових запозичень. Це призвело до додаткових витрат пов'язаних із обслуговуванням державного боргу. Найгірше ж полягало в тому, що підвищення попиту на ринку капіталів з боку держави, так само як і розширення державної діяльності з метою досягнення повної зайнятості та розширення надання соціальних гарантій мали негативний вплив на економічне зростання. Скоротилися податкові надходження, серед економічних суб'єктів набула поширення практика пошуку законних шляхів зниження податкового навантаження. Зростання державних видатків обернулося появою в суспільстві утриманських настроїв, моделі економічної поведінки, що дістала назву "пошуку ренти". Досвід розвинених країн свідчить, що існують межі ефективної державної діяльності не тільки в командній, а й у ринковій економіці.

На початку 90-х років ХХ ст. політика оздоровлення державних фінансів була спрямована на зниження рівня та зміну структури державних видатків. Відбувався перегляд ролі держави та обґрунтування необхідності її виходу з багатьох видів економічної діяльності. На межі ХХ–ХХІ ст. чинником зростання державних видатків виступає інтенсивне посилення ролі соціального фактору економічного розвитку,

необхідність фінансового забезпечення розвитку й реалізації людського потенціалу. Згідно з новою парадигмою інформаційно-інноваційного суспільства, соціальні інвестиції повинні забезпечувати не підвищення рівня споживання, а насамперед створювати умови й матеріальне підґрунтя для відтворення й розвитку творчого інноваційного потенціалу людини.

Протягом останніх десятиліть у багатьох країнах демографічна ситуація складається таким чином, що соціальні видатки все більше "відтягуються" на охорону здоров'я, соціальне і пенсійне забезпечення внаслідок старіння населення [14]. Отже, демографічні зміни в розвинених країнах також виступають чинником зростання державних видатків, хоча ці потреби певною мірою протистоять соціальним інвестиціям. Слід визнати, що в умовах постіндустріального суспільства орієнтація на забезпечення широких соціальних гарантій для населення з боку держави є гальмом динамічного інноваційного розвитку. Мотивація до активної економічної поведінки, креативної діяльності пов'язана з особистою відповідальністю та свідомим вибором. "Перекладання" відповідальності на державу та її інститути несумісне з соціальною мобільністю в умовах глобалізації.

В Україні поряд із загальними діють специфічні чинники зміни рівня державних видатків, що обумовлені системною трансформацією економіки. Реформування системи державних фінансів було спричинене докорінною зміною ролі державного бюджету і взагалі фінансового механізму при переході до ринкової економічної моделі. Модель соціально орієнтованого ринкового господарства передбачає використання бюджетно-податкової політики як регуляторного інструменту забезпечення стабільності, зростання та соціальної справедливості – основних функцій держави. Це, у свою чергу, зумовлює два головні напрями державних видатків: на фінансування виробництва суспільних благ (суспільний сектор економіки) та регулювання виробництва ринкових і змішаних благ (приватний сектор).

Досвід різних країн доводить можливість ефективного реформування державних видатків, зокрема в частині видатків на фінансування економічної діяльності, коли таке реформування є науково обґрунтованим і послідовним. Це стосується не лише перебудови системи соціального забезпечення, фінансування структурних реформ, а й насамперед зміни економічної моделі розвитку суспільства. Вихідним моментом державного регулювання економіки взагалі та урядової діяльності з трансформації економічної системи, зокрема, є цілепокладання [15, с. 100]. Саме від визначеності стратегічних пріоритетів економічної політики залежить успішність реалізації оперативних, середньострокових і довгострокових цілей та ефективність регуляторної діяльності держави. Трансформаційні перетворення, що здійснювались в Україні, зокрема у сфері бюджетної політики, не мали чіткої стратегії та відповідного ранжування пріоритетів.

Аналіз ринкових реформ, здійснених в Україні, свідчить, що спроба децентралізації господарської діяльності без створення відповідної фінансової системи, була грубою помилкою. Вже починаючи з 1992 р. бюджетні видатки на підтримку підприємств не обмежувалися видатками "на народне господарство", а здійснювалися також шляхом фінансування заходів щодо державного регулювання цін; кредитування капітальних вкладень; надання кредитів підприємствам, що зазнавали тимчасових труднощів, і кредитів на закупівлю сільгосппродукції. Згодом масового поширення набула практика субсидування підприємств через пільгові кредити, списання податкової заборгованості, преференції в отриманні державних замовлень, державні закупівлі тощо. У 1992–1994 рр., як і в умовах соціалістичної економіки, майже половину видатків бюджету України склали видатки на фінансування економіки. З 1995 р. їх частка почала поступово зменшуватися: у 1995–1996 рр. – до 31 %, в 1997 р. – до 19.8 %. У 1998–1999 рр. на фінансування економіки було спрямовано близько 23 % бюджетних коштів, тобто в 2 рази менше, ніж до початку економічних реформ. У 2001 р. лише 18.6 % видатків зведеного бюджету було спрямовано на фінансування економічної діяльності. Можна стверджувати, що державна підтримка підприємств України значно знизилася: по відношенню до ВВП видатки на економіку в 1989 р. становили 12.7 %, а в 2001 р. – 4.5 % [8, с. 200]. Однак ця група видатків за величиною все одно залишалася на першому місці серед видатків бюджету України.

Бюджетні видатки на фінансування підприємств України в умовах перехідної економіки не відображають дійсних масштабів державної підтримки, оскільки упродовж останніх років, поряд із прямим бюджетним фінансуванням використовувались також непрямі шляхи, а саме: звільнення від податків галузей народного господарства або окремих підприємств, використання спеціальних режимів оподаткування або валютного регулювання; надання відстрочок зі сплати податків і обов'язкових платежів до бюджету; списання та реструктуризація податкової заборгованості. Податкові пільги можна вважати непрямими видатками, оскільки бюджет втрачає частину доходів і, як свідчать фахові дослідження, досить суттєву. Запроваджена негативна практика списання фінансових санкцій, пені та штрафів, нарахованих за несвоєчасну сплату обов'язкових платежів підприємствам паливно-енергетичного комплексу та галузевим науково-дослідно-конструкторським закладам. Для підприємств це означало можливість використання державних коштів на фінансування власної діяльності, до того ж неконтрольоване використання, а для держави – додаткові фактичні видатки та зниження платіжної дисципліни, створення небезпечних прецедентів.

Із середини 90-х років ХХ ст. видатки на фінансування економіки входили до таких груп бюджетних видатків: на реструктуризацію

вугільної промисловості; на технічне переозброєння підприємств паливно-енергетичного комплексу тощо. Бюджетна допомога надавалася зі спеціальних коштів і державних цільових фондів, у тому числі з Резервного фонду Кабінету Міністрів України*. Склалася негативна тенденція використання коштів Державного інноваційного фонду на поточні потреби, як форма державного фінансування підприємств. Замість підтримки заходів зі впровадження нових технологій і нових видів продукції, сприяння реконструкції підприємств, спрямованій на виробництво конкурентоспроможної продукції, створення нових робочих місць кошти фонду використовувались для субсидування окремих підприємств, які визначались за суб'єктивними критеріями внаслідок особистих зв'язків та лобістської діяльності. Наслідком стало затягування процесів реструктуризації підприємств та модернізації економіки, штучна підтримка нежиттєздатних і неконкурентоспроможних виробництв, закріплення утриманської позиції серед керівників підприємств.

У наступне десятиліття практика використання державних інвестицій для реалізації великомасштабних проектів, за якими простежуються цілком конкретні інтереси певних економічних агентів, набула системного характеру [12, с. 48], що спричиняє неефективне використання бюджетних коштів і зниження загальної ефективності держави як суспільного інституту. Таким чином, вітчизняна практика підтверджує світовий досвід, згідно з яким головними причинами неефективності є недосконалість механізму прийняття рішень в умовах представницької демократії. Це виражається в особливих агентських відносинах у суспільному секторі, коли бюрократія, що виступає агентом з реалізації суспільних потреб громадян (принципала), використовуючи асиметричність інформації, монополізм тощо, переслідує власні корисливі цілі через зрощення з фінансово-промисловою олігархією, формування та діяльність груп спеціальних інтересів.

Отже, загальним фактором довготривалої світової тенденції до зростання державних видатків є розвиток суспільного сектору, що, у свою чергу, зумовлюється збільшенням частки соціальних потреб, які не можуть бути задоволені ринковими благами в індивідуальному порядку. Сучасні глобалізаційні виклики, що дестабілізують національні економіки та ставлять високі вимоги до їх конкурентоспроможності, актуалізують проблему зростання державних видатків.

У трансформаційній економіці, що "модернізується згори", державні видатки значно зростають і відносно, і абсолютно. Особлива роль державних видатків у трансформаційній економіці породжує й специфічні проблеми: за відсутності інститутів трансформації, слабкого суспільства та невизначеності правового поля відбувається своєрідна "каналізація" доходів за рахунок коштів бюджету. Експлу-

* Дані Держкомстату України : Режим доступу. — <http://www.ukrstat.gov.ua>.

атується перерозподільний механізм державних фінансів без суттєвих прогресивних змін у структурі та динаміці вітчизняного виробництва. Формуються нові правила гри, які підпорядковуються не принципам суспільного блага, суспільної раціональності тощо, не стратегічним пріоритетам національного розвитку, а якраз навпаки – короткостроковим груповим інтересам фінансово-олігархічних груп, що маніпулюють державно-бюрократичним апаратом. Таким чином, державні видатки з інструменту регуляторної політики уряду перетворюються в засіб перерозподілу коштів державного бюджету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бланкарт Ш.* Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Ш. Бланкарт ; пер. з нім. С. О. Терещенко та О. О. Терещенка ; за ред. В. М. Федосова. — К. : Либідь, 2000. — 654 с.
2. *Б'юкенен Дж. М.* Суспільні фінанси і суспільний вибір: Два протилежних бачення держави / Дж. М. Б'юкенен, Р. А. Масгрейв ; пер. з англ. — К. : Академія, 2004. — 175 с.
3. *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектора / Дж. Е. Стігліц ; пер. з англ. А. Олійник, Р. Скільський. — К. : Основи, 1998. — 854 с.
4. *Андрущенко В. Л.* Фінансова думка Заходу в ХХ столітті: Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів / В. Л. Андрущенко. — Львів : Каменяр, 2000. — 304 с.
5. *Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні* / за ред. В. М. Гейця. — Х. : Форт, 2003. — 440 с.
6. *Капіталізація економіки України* / за ред. В. М. Гейця, А. А. Гриценка. — К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. — 220 с.
7. *Інфляція та фінансові механізми її регулювання* / за ред. А. І. Даниленка. — К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. — 400 с.
8. *Луніна І. О.* Державні фінанси та реформування міжбюджетних відносин / І. О. Луніна. — К. : Наук. думка, 2006. — 432 с.
9. *Полозенко Д. В.* Видатки на розвиток людського капіталу Полозенко Д. В. // *Фінанси України.* — 2006. — № 4. — С. 15–23.
10. *Ляхович Г. І.* Фінансування соціальної сфери в умовах децентралізації управління / Г. І. Ляхович, У. І. Ляхович // *Фінанси України.* — 2006. — № 6. — С. 100–106.
11. *Затонацька Т. Г.* Економіко-правові аспекти бюджетного інвестування в інноваційній сфері / Т. Г. Затонацька // *Фінанси України.* — 2007. — № 4. — С. 36–44.
12. *Затонацька Т. Г.* Особливості бюджетного інвестування в Україні на сучасному етапі / Т. Г. Затонацька, А. В. Ставицький // *Фінанси України.* — 2006. — № 4. — С. 46–54.
13. *Біль Д.* Закон Вагнера: вступ до останньої версії статті Адольфа Вагнера, опублікованої 1911 р., та її переклад / Д. Біль // *Журнал європейської економіки.* — 2004. — Т. 3 (№ 1). — С. 5–15.
14. *Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України* / за ред. Л. І. Федулової. — К. : Ін-т екон. та прогнозув., 2007. — 472 с.

15. Гордон М. В. Целевая функция экономической политики в контексте институциональной теории / М. В. Гордон, Н. В. Оленевич // Научные труды ДонНТУ: Экономическая серия. — Вып. 31-1 (117). — Донецк, 2007. — С. 99-103.
16. Длугопольський О. В. Концептуальні засади функціонування державного сектору у глобалізованій економіці / О. В. Длугопольський // Фінанси України. — 2008. — № 4. — С. 55-67.

УДК 332.122

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ЧИЧКАЛО-КОНДРАЦЬКА І., к. е. н., зав. кафедри міжнародної економіки Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка

Міжнародні економічні організації рекомендують країнам із перехідною економікою, у тому числі й Україні, та країнам, що розвиваються, концепцію "доганяючого" розвитку. Однак в останні десятиліття вона не виправдала себе. Багато країн третього світу зменшили обсяги експорту традиційної продукції через скорочення попиту, втратили можливість формувати ресурси для розвитку, що викликало гостру економічну кризу. З іншого боку, такі країни, як Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Гонконг та інші зробили ставку на розвиток науково-виробничого потенціалу. У результаті ВВП цих країн за останні роки значно зріс і досяг рівня деяких розвинених країн Європи. Отже, визначальними факторами економічного зростання сьогодні є інтелект, творчі здібності людини та технологічні досягнення.

Серед основних недоліків, що заважають формуванню інноваційної системи в Україні фахівцями визначається відсутність національної стратегії переходу до інноваційної моделі розвитку, неналежне використання методів наукового планування на всіх рівнях управління [1]. Через неефективне використання існуючого науково-виробничого потенціалу, недостатній розвиток і розповсюдження "високих технологій" країна не має можливості нарощувати інноваційний потенціал, зокрема у пріоритетних напрямках, її розвиток базується переваж-

15. Гордон М. В. Целевая функция экономической политики в контексте институциональной теории / М. В. Гордон, Н. В. Оленевич // Научные труды ДонНТУ: Экономическая серия. — Вып. 31-1 (117). — Донецк, 2007. — С. 99-103.
16. Длугопольський О. В. Концептуальні засади функціонування державного сектору у глобалізованій економіці / О. В. Длугопольський // Фінанси України. — 2008. — № 4. — С. 55-67.

удк 332.122

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ РОЗВИТКУ НАУКОВО-ВИРОБНИЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ РЕГІОНІВ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

ЧИЧКАЛО-КОНДРАЦЬКА І., к. е. н., зав. кафедри міжнародної економіки Полтавського національного технічного університету ім. Юрія Кондратюка

Міжнародні економічні організації рекомендують країнам із перехідною економікою, у тому числі й Україні, та країнам, що розвиваються, концепцію "доганяючого" розвитку. Однак в останні десятиліття вона не виправдала себе. Багато країн третього світу зменшили обсяги експорту традиційної продукції через скорочення попиту, втратили можливість формувати ресурси для розвитку, що викликало гостру економічну кризу. З іншого боку, такі країни, як Південна Корея, Сінгапур, Тайвань, Гонконг та інші зробили ставку на розвиток науково-виробничого потенціалу. У результаті ВВП цих країн за останні роки значно зріс і досяг рівня деяких розвинених країн Європи. Отже, визначальними факторами економічного зростання сьогодні є інтелект, творчі здібності людини та технологічні досягнення.

Серед основних недоліків, що заважають формуванню інноваційної системи в Україні фахівцями визначається відсутність національної стратегії переходу до інноваційної моделі розвитку, неналежне використання методів наукового планування на всіх рівнях управління [1]. Через неефективне використання існуючого науково-виробничого потенціалу, недостатній розвиток і розповсюдження "високих технологій" країна не має можливості нарощувати інноваційний потенціал, зокрема у пріоритетних напрямках, її розвиток базується переваж-

но на екстенсивних засадах і на низько технологічних укладах, що в умовах глобалізації та міжнародної інтеграції України негативно впливає на конкурентоспроможність національної економіки.

Вітчизняні науковці почали активно досліджувати питання інтелектуалізації праці, інноваційно-технологічного розвитку України в 90-х роках ХХ ст. Значний вклад у розробку методологічних засад внесли В. Геєць, Б. Данилишин, С. Дорогунцов, Б. Кваснюк, В. Семиноженко та ін. Нормативною базою для формування регіональної стратегії розвитку науково-виробничого потенціалу є Закони України "Про стимулювання розвитку регіонів" [2], "Про наукову і науково-технічну діяльність" [3], "Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій" [4], Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р. [5], Концепція державної регіональної політики [6], Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України [7].

Стимулювання розвитку регіонів здійснюється з метою ефективного використання економічного, наукового, трудового потенціалу, природних та інших ресурсів, а також особливостей регіонів для досягнення на цій основі підвищення рівня життя людей, оптимальної спеціалізації регіонів у виробництві товарів і послуг [2]. Відповідно до Концепції науково-технологічного та інноваційного розвитку України національні інтереси нашої країни вимагають негайних та ефективних заходів, спрямованих на збереження її науково-технологічного потенціалу, забезпечення ефективнішого його використання для подолання кризових явищ в економічному та соціальному розвитку [7].

Вітчизняні фахівці справедливо вважають, що єдиною можливістю досягти національних цілей розвитку та рівноправної інтеграції у світогосподарську систему для України є концепція "випереджаючого" розвитку, яка дозволить забезпечити у довгостроковій перспективі темпи приросту ВВП у 2–3 рази вищі за аналогічні показники країн з розвинутою ринковою економікою [8, с. 39].

Оскільки економічне зростання характеризується багатоваріантністю, пряме запозичення тієї чи іншої моделі без ґрунтовної адаптації до місцевих умов і вдосконалення може призвести до негативних наслідків. Крім того, при розробці та реалізації загальної стратегії науково-технологічного та інноваційного розвитку України необхідно враховувати регіональні особливості.

Перед Україною стоїть проблема вибору стратегії розвитку науково-технічного та виробничого потенціалу:

- стратегія перенесення – використання зарубіжного науково-технічного потенціалу та перенесення його досягнень у власну економіку;
- стратегія запозичення – освоєння виробництва високотехнологічної продукції, що вже вироблялася в інших країнах, шляхом використання власної дешевої робочої сили та наявного науково-виробничого потенціалу;

- стратегія нарощування – використання власного науково-виробничого потенціалу на основі нагромадження основного капіталу для створення нових видів продукції і технологій, можливо із залученням іноземних учених і конструкторів;
- стратегія лідерства (проривна) – створення принципово нових видів продукції, що випереджають сучасні зразки на одне-два покоління.

Сьогодні в Україні переважають ознаки першого та, частково, другого типу розвитку. Економічне зростання випереджаючого типу не виключає застосування окремих елементів "доганяючого" розвитку, що обумовлює диференційований підхід до вибору стратегічних орієнтирів. Стратегія запозичення може використовуватися для виробництва побутової техніки, автомобілебудування, хімічної промисловості та ін. [8]. Стратегію нарощування потрібно застосовувати в оборонній, аерокосмічній, суднобудівній промисловості, хімічному, важкому та енергетичному машинобудуванні, індустрії інформаційних технологій, інших наукоємних виробництвах. Стратегія лідерства має вибіркового характеру і може здійснюватися в науково-технічних установах, на інноваційних підприємствах.

Серед головних стратегічних орієнтирів розвитку науково-виробничого потенціалу в Україні можна назвати такі:

- формування в суспільстві загальної інноваційної культури як підґрунтя розвитку науково-виробничого потенціалу країни;
- створення інститутів, що заохочують суб'єктів фінансової, наукової і промислової діяльності впроваджувати інновації;
- формування нових засад конкурентоспроможності науково-виробничого потенціалу;
- реформування системи освіти відповідно до вимог Болонського процесу;
- удосконалення системи державного управління науково-технологічною та інноваційною сферами;
- створення ефективної інфраструктури інноваційної економіки для сприяння інноваційному розвитку економіки та просування національної продукції на світовий ринок інтелектуальної власності;
- приведення національної наукової системи у відповідність до європейських стандартів та входження до єдиного дослідницького простору Європи;
- прийняття та реалізація у повному обсязі законодавчих актів у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, функціонування ринку інтелектуальних послуг в Україні;
- створення умов для випереджаючого розвитку науки, зокрема через збільшення фінансування фундаментальної науки;
- забезпечення рівного доступу здібної молоді до вищої освіти;

- виявлення, підтримка і використання в майбутньому на благо країни найталановитішої молоді;
- сприяння підвищенню рівня інформатизації та комп'ютеризації всіх видів діяльності;
- сприяння впровадженню у виробництво вже виконаних високоефективних розробок;
- забезпечення ефективного державного захисту інтелектуальної власності;
- кардинальні зміни у системі державної підтримки науково-технологічних та інноваційних програм;
- розвиток регіональних синергетичних інноваційних систем розвитку науково-виробничого потенціалу.

Головними критеріями реалізації заходів у межах стратегії є: збільшення частки ВВП, розподіленої на науку; випереджаючі темпи зростання сектору інтелектуальних послуг в економіці; забезпечення основної частки приросту ВВП за рахунок впровадження нових технологій; зростання наукоємності промислового виробництва, збільшення частки високотехнологічної продукції у структурі ВВП; збільшення обсягу експорту наукоємної та високотехнологічної продукції, інтелектуальних послуг; постійне збільшення чисельності дослідницького потенціалу; випереджаючі темпи зростання середніх доходів працівників інтелектуальної діяльності; постійне збільшення питомої ваги працівників високотехнологічних галузей промисловості; збільшення кількості підприємств, що впроваджують інновації; зростання середнього рівня освіченості економічно активного населення України.

На підставі узагальнення пропозицій та бачень майбутнього розвитку науково-виробничого потенціалу України та її регіонів можна сформулювати *першочергові й перспективні заходи* у цій сфері. Головні з них наведено нижче.

✓ Прийняття і реалізація Національної стратегії розвитку України, що базується на доктрині економіки знань.

✓ Розроблення і впровадження в дію Концепції національної інноваційної системи, основними елементами якої мають бути: розвиток науково-виробничого потенціалу; формування інноваційної інфраструктури; стимулювання інноваційної активності суб'єктів господарювання; фінансова підтримка інноваційної діяльності; розвиток ринку наукоємної продукції та послуг; розвиток інноваційної культури; вдосконалення системи освіти та професійної підготовки тощо.

✓ Відновлення дії законів у науково-технічній та інноваційній сферах. Забезпечення посилення контролю за дотриманням норм Конституції України та вимог Законів України і постанов Верховної Ради України, що регулюють науково-технічну та інноваційну діяльність.

✓ Запровадження механізмів державної підтримки реалізації пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки та пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, наприклад, через здешевлення банківських кредитів на виконання інноваційних проектів; стимулювання витрат промисловості на наукові дослідження і розробки; встановлення порядку, згідно з яким при укладанні контрактів (договорів) на виконання державних цільових наукових і науково-технічних програм, що мають прикладне технологічне спрямування, передбачається механізм обов'язкового співфінансування реалізації цих проектів майбутніми споживачами результатів їх виконання; формування державного замовлення на підготовку фахівців з інноваційного менеджменту з урахуванням загальнодержавних і регіональних потреб; цільова підтримка за допомогою грантів і позик; стимулювання інвестиції в інноваційну сферу з боку банків та інших інвесторів, сприяння розвитку малих підприємств у науково-технічній сфері та ін.

✓ Створення, насамперед на регіональному рівні, спеціалізованих цільових і приватних організацій підтримки інновацій – венчурних фондів, "бізнес-інкубаторів". Потрібно розробити складові загальної моделі інноваційного розвитку, забезпечити правову підтримку функціонування інфраструктури, яка стане своєрідним "бізнес-інкубатором", що поєднає освіту, науку, виробництво, бізнес. Вони мають стати безпосередніми учасниками процесу створення об'єктів права інтелектуальної власності, здійснювати експертну оцінку їх комерційної привабливості, включаючи орієнтовну оцінку вартості прав інтелектуальної власності, досліджувати кон'юнктуру ринку, а також надавати інноваційним розробкам дієву маркетингову та фінансову підтримку. Доцільно на початковому етапі передбачити фінансову підтримку з боку держави як шляхом використання певних коштів з Державного бюджету, так і шляхом стимулювання інвестиційного процесу, у тому числі залучення прямих іноземних інвестицій. Дуже важливо дотримуватись принципу "бізнес-інкубації", який базується на спільному територіальному розміщенні всіх ланок такої структури.

✓ Застосування фінансових заходів для заохочення суб'єктів фінансової, наукової та промислової діяльності до впровадження інновації. Наприклад, надання податкових пільг, інвестиційно-податкового кредиту зі сплати податку на прибуток, податкове стимулювання залучення інвестицій у науково-технічну сферу шляхом зменшення сум нарахованого податку на прибуток на частину кваліфікованих витрат суб'єкта господарювання, пов'язаних із науковими дослідженнями і науково-технічними розробками, запровадження податкових стимулів при наданні суб'єктами господарювання університетам спонсорської допомоги для здійснення ними наукової та науково-технічної діяльності, використання прискореної амортизації тощо, передбачивши відповідні положення у проекті Податкового кодексу України.

✓ Встановлення стійкої взаємодії у триаді "університети – бізнес – промисловість", зокрема між великими державними дослідницькими центрами та діловими колами стосовно обміну технологіями і співробітництва. Удосконалення форм поєднання науки, освіти й виробництва, розвитку об'єктів інноваційної інфраструктури в системі освіти і створення нових інноваційних структур для формування єдиного наукового й навчально-методичного механізму підготовки кадрів для інноваційної сфери.

✓ Ужиття заходів щодо розвитку інформаційно-аналітичного забезпечення формування та реалізації державної інноваційної політики шляхом запровадження ефективних механізмів інформаційного обміну між потенційними партнерами. Наприклад, удосконалення державної статистики у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, формування загальних статистичних індикаторів; створення інформаційних електронних версій наукових бібліотечних фондів України, а також розміщення в мережі Інтернет електронних версій баз даних науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт України та їх результатів, які проходять державну реєстрацію та облік в УкрІНТЕІ; розвиток системи науково-технічної та патентно-ліцензійної інформації з максимальним використанням можливостей мережі Інтернет; проведення інвентаризації наявних наукових видань в Україні, створення загальнодержавного реєстру науково-інформаційних ресурсів з наданням безкоштовного доступу до них; запровадження об'єктивної системи оцінювання наукових робіт фундаментального спрямування; проведення семінарів і зустрічей, обмін досвідом і транснаціональне навчання.

✓ Підвищення культури патентування та ліцензування шляхом створення професійних патентних мереж і реформування законодавства у сфері інтелектуальної власності.

✓ Розроблення та прийняття законів про засади відродження та розвитку перспективних галузей виробництва, у тому числі щодо відродження та розвитку електронної промисловості в Україні, створення і впровадження високих наукоємних, екологічно чистих, ресурсозберігаючих технологій.

✓ Передбачення в Державному бюджеті України на наступні роки видатків на розвиток науки і науково-технічної сфери у межах та обсягах відповідно до законів України "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" та "Про освіту".

✓ Реалізація Державної цільової програми інтеграції науки та освіти в університетах. Оновлення структури й змісту вищої освіти, впровадження нових освітніх програм, підвищення їхньої якості й конкурентоспроможності на основі нових інформаційних технологій. Розвиток науково-дослідної діяльності вищої школи, орієнтованої на проблеми національної інноваційної системи, міжнародної конкурен-

тоспроможності України та підготовку молодих учених у цій галузі; посилення роботи зі створення на базі університетів науково-освітньо-інноваційних комплексів, що поєднують навчальний процес і наукові дослідження з розвинутою мережею високотехнологічних інноваційних структур; підвищення якості та комплексності прогнозно-аналітичних досліджень науково-технологічного розвитку економіки та забезпечення їх проведення на постійній основі.

✓ Удосконалення структури державного управління у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності, спрямоване на чітке розмежування й уникнення дублювання функцій центральних органів виконавчої влади, запровадження та дотримання принципів одноосібної відповідальності та стабільності системи державного управління у цій сфері.

✓ Створення інноваційно орієнтованих консорціумів, що об'єднують провідні вітчизняні технічні університети, наукові установи, підприємства, фінансові установи з подальшим формуванням на цій основі стійких інноваційних кластерів.

✓ Активізація діяльності регіональних органів управління щодо розвитку регіональних інноваційних систем, розроблення та виконання науково-технічних та інноваційних програм із реалізації пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, створення фінансово-кредитних установ, венчурних фондів, технологічних парків, інноваційних фондів, технополісів тощо.

✓ Залучення наукових працівників, вчених до вирішення актуальних проблем у регіоні, розширення мережі Інтернет, інформаційних технологій та дистанційного навчання.

✓ Забезпечення повнішого залучення науково-виробничого потенціалу до розвитку регіону шляхом формування на конкурсних засадах інноваційних проектів та державного замовлення.

✓ Удосконалення соціально-економічних та організаційно-правових механізмів регулювання зайнятості фахівців із вищою освітою, що сприятиме вдосконаленню використання наявного та майбутнього інтелектуального потенціалу в подальшому розвитку економіки України та окремих її регіонів.

Отже, стратегія розвитку України має враховувати вимоги глобальної економіки, і передусім досягнення випереджального накопичення наукового потенціалу, панування у світі інформаційних технологій і комунікаційних мереж. Одним із розділів загальної стратегії має бути стратегія розвитку науково-виробничого потенціалу країни, де повинні враховуватися різноманітні фактори – соціальні, економічні, ринкові, екологічні тощо. Для досягнення успіху при реалізації такої стратегії необхідна нова управлінська ідеологія розвитку суспільства. Суспільство має усвідомити необхідність участі підприємців, науков-

ців, освітян, винахідників і держави у розбудові в Україні цивілізованого ринку шляхом активного сприяння перетворенню результатів інтелектуальної діяльності в конкурентноспроможну продукцію та послуги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Про Рекомендації* парламентських слухань на тему: "Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації : Постанова Верховної Ради України // Відом. Верховної Ради України. — 2007. — № 46. — Ст. 525.
2. *Про стимулювання* розвитку регіонів : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2850. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. *Про наукову і науково-технічну діяльність* : Закон України від 13 груд. 1991 р. № Ш977-ХП.
4. *Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій* : Закон України від 10 квіт. 2004 р. № 1676-15.
5. *Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р.*, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2006 р. № 1001.
6. *Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України*, схвалена Постановою Верховної Ради України від 13 лип. 1999 р. № 916.
7. *Концепція державної регіональної політики*, затв. Указом Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341.
8. *Національна стратегія розвитку "Україна–2015"* / В. Геєць, В. Семиноженко та ін. — К. : Громад.-політ. об'єднання "Український форум", 2008.

удк 504.062.2:338.246.025.2(477.7)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

БАЛДЖИ М., к. г. н., доцент Одеського державного економічного університету

Зростаюче використання природних ресурсів потребує раціонального природокористування, спрямованого на досягнення максимальної продуктивності природних систем із мінімальним порушенням їх складової при господарському втручанні, підвищення стійкості до антропогенного впливу, збереження здатності до самовідновлення.

© Балджи М., 2009

ців, освітян, винахідників і держави у розбудові в Україні цивілізованого ринку шляхом активного сприяння перетворенню результатів інтелектуальної діяльності в конкурентноспроможну продукцію та послуги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Про Рекомендації* парламентських слухань на тему: "Національна інноваційна система України: проблеми формування та реалізації : Постанова Верховної Ради України // Відом. Верховної Ради України. — 2007. — № 46. — Ст. 525.
2. *Про стимулювання* розвитку регіонів : Закон України від 8 верес. 2005 р. № 2850. — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
3. *Про наукову і науково-технічну діяльність* : Закон України від 13 груд. 1991 р. № Ш977-ХП.
4. *Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій* : Закон України від 10 квіт. 2004 р. № 1676-15.
5. *Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 р.*, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лип. 2006 р. № 1001.
6. *Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України*, схвалена Постановою Верховної Ради України від 13 лип. 1999 р. № 916.
7. *Концепція державної регіональної політики*, затв. Указом Президента України від 25 трав. 2001 р. № 341.
8. *Національна стратегія розвитку "Україна–2015"* / В. Геєць, В. Семиноженко та ін. — К. : Громад.-політ. об'єднання "Український форум", 2008.

удк 504.062.2:338.246.025.2(477.7)

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

БАЛДЖИ М., к. г. н., доцент Одеського державного економічного університету

Зростаюче використання природних ресурсів потребує раціонального природокористування, спрямованого на досягнення максимальної продуктивності природних систем із мінімальним порушенням їх складової при господарському втручанні, підвищення стійкості до антропогенного впливу, збереження здатності до самовідновлення.

© Балджи М., 2009

Основним документом щодо природокористування виступає "Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року" [1]. Її прийняття обумовлене необхідністю підвищення ефективності управління у сфері охорони довкілля та впровадження екологічно збалансованої системи природокористування. Збалансоване використання природно-ресурсного потенціалу як суспільно-економічний процес залучення, охорони та відтворення умов природного середовища і природних ресурсів спрямоване на оптимізацію управління природно-ресурсним потенціалом і більш повне використання ринкових інструментів для вирішення існуючих економіко-екологічних проблем. Однак збалансоване природокористування потребує конкретизації, що стає можливою завдяки проведенню кадастрів ресурсів певних територій; розгляду об'єктів використання як складової частини природного комплексу; визначенню можливих наслідків змін природи, обґрунтуванню та вибору таких шляхів господарської діяльності, які дозволять найповніше використовувати ресурси, скоротити відходи та мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Комплексне дослідження й аналіз використання природних ресурсів є вагомим компонентом збалансованого природокористування. Отже, потрібно визначити оптимальні норми користування природними ресурсами; обґрунтувати ефективне розміщення галузей виробництва і пропозиції щодо господарювання; провести еколого-економічну оцінку природних ресурсів; розробити регіональні системи господарювання, прогнозування та оцінки наслідків господарської діяльності тощо.

Останнім часом вітчизняними вченими активно обговорюються питання комплексного використання природних ресурсів і стимулювання ресурсозберігаючих напрямів діяльності підприємств. Значний внесок у вивчення цих питань зробили М. Федоренко, Т. Хачатуров, А. Алімов, С. Генсірук, Б. Буркінський та ін. У роботах Б. Данилишина, С. Дрогунцова, Ф. Вольвач, Т. Туниці обґрунтовано складність проблем раціонального природокористування, запропоновано необхідні зміни змісту і форми культури людства, ціннісних установок суспільства, які б сприяли переоцінці ставлення до використання природних ресурсів і подальшому існуванню людини. Комплексне використання ресурсу як найбільш повне використання всіх його компонентів розглядають Г. Черевко та М. Яцків [2]. Інший автор акцентує увагу на необхідності збалансованого природокористування, визначаючи комплексність як один із його принципів [3]. Питання державного регулювання використання природних ресурсів також інтенсивно обговорюються вченими. Зокрема С. Лінник визначає "державне регулювання природокористування" як діяльність органів державної влади щодо опрацювання й реалізації управлінських рішень у напрямі регулювання, організації та координації впливу різних суб'єктів на сферу природокористування [4, с. 7]. Зміст державного регулювання

природокористуванням, на думку Д. Стеченко, визначається екологічною політикою держави для підтримання та створення сприятливих екологічних умов мешкання населення, забезпечення раціонального використання і відтворення природних ресурсів [5].

Незважаючи на значну кількість наукових праць присвячених використанню природних ресурсів, не достатньо розробленими залишаються теоретичні проблеми функціонування соціально-еколого-економічної складових у природокористуванні, не досліджено зв'язок між визначенням основних напрямів використання природних ресурсів у регіональному та галузевому напрямках, не визначено механізм оцінки впливу природокористування на еколого-економічний стан окремих регіонів. Крім того, потребує вдосконалення державне регулювання природно-ресурсного потенціалу конкретних територій.

Зміст державного регулювання природокористування та охорони довкілля визначається екологічною політикою держави, яка має бути спрямована на перебудову відносин у системі "людина – суспільство – довкілля". Потрібно "озброїти" всі органи державного управління методологією керування за принципами комплексного природокористування. Державна політика управління природокористуванням повинна базуватися на стабільній системі законодавчих актів і нормативів, але ця система, особливо у перехідний період, повинна бути еластичною, тобто швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, пристосовуватися до змін занадто складного середовища. Це є ефективним засобом подолання екологічної кризи, врегулювання природокористування. Комплексний підхід до вивчення і використання природних ресурсів означає виявлення, облік і оцінку всього різноманіття ресурсів території, розгляд об'єктів використання як складової частини цілого природного комплексу, визначення всіх можливих наслідків змін природи, обґрунтування та вибір таких шляхів господарської діяльності, що дозволяють найповніше використовувати ресурси, скоротити відходи та мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище.

Головний напрям впровадження комплексного природокористування полягає у досягненні найбільших результатів за оптимальних витрат, що відповідає найважливішій вимозі господарювання. Функціональне поєднання у використанні природних ресурсів дає економію за рахунок зниження витрат основного виробництва, здешевлення перевезень сировини, використання виробничої інфраструктури. Основними рисами комплексного природокористування є найбільш повне екологічно й економічно виправдане використання ресурсів регіону, раціональна галузева структура, тісний взаємозв'язок міжгосподарських комплексів та виробничі зв'язки між підприємствами.

Метою концепції комплексного природокористування виступає забезпечення перспектив сталого розвитку регіонів на основі використання його природно-ресурсного потенціалу для досягнення соціальних, екологічних та економічних цілей.

Для досягнення поставленої мети потрібно вирішити такі завдання: розробити науково-методологічні підходи до вивчення природно-ресурсного потенціалу регіону; здійснити докладний аналіз природних ресурсів; провести еколого-економічну оцінку природно-ресурсного потенціалу; побудувати природно-ресурсні баланси щодо визначення потреб у природних ресурсах і можливостей їх використання в регіоні; визначити чіткі пріоритети використання й охорони ресурсів; обґрунтувати економічну, соціальну та екологічну доцільність використання інноваційних рішень у сфері природокористування; розробити моделі використання природних ресурсів у регіоні й на їх основі скласти прогнози природокористування; скласти перспективні програми соціально-економічного розвитку регіону з активізацією на власні ресурси та їх комплексне використання.

У запропонованій концепції найважливішим методологічним принципом дослідження виступає єдність трьох складових – природи, населення і господарства. Комплексне природокористування розуміється як процес використання природно-ресурсного потенціалу, що забезпечує раціональне застосування природних ресурсів з урахуванням різних факторів – екологічних, соціальних та економічних (рис. 1).



Рис. 1. Структура комплексного природокористування

До основних концептуальних принципів комплексного характеру використання природних ресурсів можна віднести: територіальну інтегративність, системність, суб'єктивно-об'єктивну паритетність, соціальну паритетність, проблемно-ситуаційну спрямованість тощо. Механізм державного регулювання складається з регулятивних, нормативних і адміністративних інструментів. Головною умовою, необхідною для прийняття ефективних управлінських рішень, виступає наявність відповідного інформаційного забезпечення. Державне регулювання у цій сфері не може існувати без ефективною системи нагляду за станом середовища, тобто без системи постійно діючого моніторингу. За допомогою засобів інформатизації він забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства й умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень (рис. 2).



Рис. 2. Структура механізму регулювання природокористування

Оскільки регіон визначають як частину території, що має ознаки, відмінні від іншої [6, с. 624], зокрема за природними ресурсами, можна поєднати південні області України (Одеську, Миколаївську, Херсонську) та Автономну Республіку Крим в єдине територіальне утворення – Південний регіон [7, с. 325]. Сумарний природно-ресурсний потенціал усіх наявних на цій території видів ресурсів – мінерально-

сировинних, земельних, водних, біологічних, рекреаційних, ландшафтних – нижчий за середній показник по країні в цілому і становить близько 58 %. Найбільш вагомими для соціально-економічного розвитку Південного регіону є земельні, водні та рекреаційні угіддя (таблиця).

Адміністративно-територіальна одиниця	Природно-ресурсний потенціал, %				
	земельний	водний	рекреаційний	мінеральний	лісовий
Одеська обл.	72	11	14	2	1
Миколаївська обл.	67	23	6	3	0
Херсонська обл.	67	23	6	2	1
Автономна Республіка Крим	38	17	30	10	3
<i>Сумарний потенціал</i>	244	74	56	17	5

Механізм оцінки використання природних ресурсів має базуватися на спеціальних технічних прийомах і способах, які можна назвати інструментарієм. Вони мають використовуватись на різних етапах дослідження, а саме: первинна обробка зібраної інформації; вивчення стану й закономірностей розвитку природоохоронних об'єктів дослідження; вивчення основних документів (статистична звітність, баланси підприємств, екологічні платежі, оплата за природні ресурси тощо). При оцінці необхідно враховувати соціальну складову, до якої перш за все належить наявність трудових ресурсів. Питома вага осіб працездатного віку в Південному регіоні становить 14.57 % від загального показника по країні, а природний приріст населення дорівнює –5.75.

Важливим кроком є розробка правових, нормативних і методичних основ щодо введення плати за використання природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Це сприятиме економічному стимулюванню природоохоронної діяльності та упорядкуванню джерел її фінансування, концентрації коштів у цільових фондах охорони навколишнього природного середовища. Головною складовою механізму управління природокористуванням стала плата за спеціальне використання надр, земельних, водних та інших ресурсів, що передбачена спеціальними Законами України та відповідними Кодексами.

Аналіз правової бази дозволяє констатувати, що в Україні діє недосконала система плати за природокористування. Відповідно до Закону України "Про охорону навколишнього природного середовища" затверджено нове співвідношення зборів за забруднення: в Державний фонд – 30 %, обласний – 50 %, у місцеві фонди – 20 %. Однак такий розподіл коштів є недоцільним. Основні фінансові надходження повинні потрапляти до місцевих фондів, забезпечуючи тим самим цільове використання отриманих коштів.

У забезпеченні комплексного природокористування важливе місце займають критерії, які можуть бути покладені в основу впровадження регуляторної політики. Керуючись принципами системного підходу до концептуального забезпечення державного регулювання використання природних ресурсів, критерії його ефективності слід визначати: *по-перше*, становленням пріоритетних напрямів; *по-друге*, мірою досягнення цих пріоритетів; *по-третє*, оптимальністю функціонування органів державного регулювання, з акцентом на максимальне використання стимулів ринкового механізму.

До основних складових ринкового механізму можна віднести: формування екологічно спрямованої поведінки ресурсокористувачів та утворення екологічно орієнтованих ринків природних ресурсів. Перш за все це стосується земельних, лісових, водних і рекреаційних ресурсів, які можуть бути задіяні одночасно при розвитку відповідних галузей (сільське господарство; легка промисловість; сфера послуг, у тому числі торгівля, рекреаційно-туристична сфера тощо). Інтенсивний розвиток цих та інших напрямів повинен бути обумовлений орієнтацією на споживача.

Пріоритетним напрямом у правовому регулюванні господарських відносин стосовно природокористування на сучасному етапі має стати поєднання організаційно-правових механізмів з економічним стимулюванням у використанні, охороні та відтворенні природно-ресурсного потенціалу, що проявляється в диференціації платежів за користування та забруднення ресурсів; у податкових і кредитних пільгах; страхуванні у сфері охорони та відтворення ресурсів; заміні в необхідних і розумних масштабах прямого, адміністративного управління, непрямим, організаційно-правовим ринковим регулюванням. Виникає необхідність правової диференціації соціальних стандартів з урахуванням можливостей регіонів щодо використання природно-ресурсного потенціалу. Важливим елементом механізму регулювання є ринкове зіставлення попиту і пропозиції, яке може відбуватися за умов наявності та розвитку відповідного правового поля. Трансформація форм власності та механізмів регулювання економічної діяльності є стимулом до пошуку нових методів і засобів організаційно-правовою регулювання стану природного середовища. Отже, потрібно створити принципово новий організаційно-правовий механізм регулювання, що базуватиметься на поєднанні традиційної заборони, примусу, обов'язковості із заохоченням, стимулюванням. Цей механізм на основі моніторингу та контролю забезпечить реалізацію спільних зусиль органів виконавчої влади, місцевого самоврядування щодо використання, охорони та відтворення природно-ресурсного потенціалу. Відповідно до структури правових відносин має розвиватися і законодавство у вигляді загальних і спеціальних норм.

Для кожної області або регіональну України потрібно розробити і прийняти спеціальну програму впровадження регуляторної політики природокористування. Для Одеської області така програма вже роз-

роблена фахівцями Одеського державного економічного університету. Вона спрямована на застосування організаційно-економічних механізмів природокористування та підвищення дієвості таких еколого-економічних інструментів, як платежі за забруднення, екологічний податок, екологічні фонди, штрафи, фінансово-економічне та податкове заохочення, екологічне страхування тощо. У програмі обґрунтовано створення ринку екологічних послуг, а екологічний бізнес розглядається як необхідна складова соціо-еколого-економічної стабільності в регіоні.

Державне регулювання природокористування спрямоване на реалізацію еколого-економічної функції держави і неухильне дотримання стандартів екологічної безпеки. Воно забезпечує відповідальність за виконання державних програм; стабілізацію політики в оподатковуванні, фінансуванні, кредитуванні та формуванні бюджету, тобто виступає реальним механізмом включення природозахисної політики у функціонування господарських систем.

Таким чином, проблема комплексного використання природних ресурсів має два аспекти. *По-перше*, комплексне використання тих чи інших видів природно-ресурсного потенціалу з вилученням при цьому всіх супутніх компонентів, що особливо стосується мінеральних ресурсів. *По-друге*, комплексна розробка джерел постачання природних ресурсів із використанням усіх видів сировини. Обидва напрями пов'язані з розвитком науково-технічного прогресу, впровадженням інноваційних і технологічних процесів, а також їхнім впливом на кінцевий результат.

У сучасних умовах змінюються функції держави – від адміністративних вони переходять до регулюючих. Саме тому потрібна методологія управління на основі принципів комплексного природокористування. Державна політика управління природокористуванням повинна базуватися на стабільній системі законодавства й нормативів; система повинна бути еластичною, швидко реагувати на зміни навколишніх компонентів, пристосовуватися до змін занадто складного середовища. Це є ефективним засобом подолання екологічної кризи, врегулювання комплексного природокористування. Основні напрями відповідної діяльності втілюватимуться за допомогою правового механізму, який має надати їм чітку цілеспрямованість, формальну визначеність, загальнообов'язковість, сприяти врегулюванню відносин у природокористуванні, застосуванню превентивних, оперативних, стимулюючих і примусових заходів до юридичних та фізичних осіб щодо використання ресурсів та їх відходів, юридичної відповідальності за порушення законодавства.

В основу державного регулювання природокористування має бути покладена регіональна концепція комплексного використання ресурсів, яка дозволяє здійснювати реальні ефективні заходи, моніторинг і оцінку за всіма видами ресурсів, якими забезпечене певне територіальне утворення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Концепція* національної екологічної політики України на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2007 р. № 880-р.
2. *Черевко Г. В.* Економіка природокористування / Г. В. Черевко, М. І. Яцків. — Львів : Світ, 1995. — 208 с.
3. *Туниця Т. Ю.* Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст / Т. Ю. Туниця. — К. : Знання, 2006. — 300 с.
4. *Лінник С. О.* Державне регулювання природокористування на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. наук з держ. упр. / С. О. Лінник ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. ; НАДУ. — Х., 2006. — 25 с.
5. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. — К. : Знання, 2007. — 271 с.
6. *Розміщення* продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / за заг. ред. С. І. Дорогунцова. — К. : КНЕУ, 2005. — 988 с.
7. *Розміщення* продуктивних сил : підручник / за ред. В. В. Ковалевського. — К. : Т-во "Знання", КОО. — 2006. — 351 с.
8. *Статистичний* щорічник України за 2006 рік / за ред. О. Г. Осауленко. — К. : Консультант, 2007. — 551 с.

удк 330.342.146

**СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ**

ФЛОРЕСКУЛ Н., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Соціальний захист – необхідний елемент функціонування будь-якої розвиненої держави. Упродовж багатьох років в Україні та інших країнах світу активно обговорюються питання щодо сутності, стандартів і механізмів досягнення високого рівня соціального захисту населення. Окремі аспекти цього питання викликають дискусії у наукових колах, оскільки є надзвичайно актуальними для всіх країн.

Питання соціального захисту та забезпечення соціальних стандартів досліджували такі іноземні та вітчизняні вчені, як О. Макарова [1], В. Опарін [2], С. Синичук, В. Бурак [3], В. Скуратівський, О. Палій [4], П. Шевчук [5] та ін. Однак потрібно розкрити сутність

© Флорескул Н., 2009

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Концепція* національної екологічної політики України на період до 2020 року, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2007 р. № 880-р.
2. *Черевко Г. В.* Економіка природокористування / Г. В. Черевко, М. І. Яцків. — Львів : Світ, 1995. — 208 с.
3. *Туниця Т. Ю.* Збалансоване природокористування: національний і міжнародний контекст / Т. Ю. Туниця. — К. : Знання, 2006. — 300 с.
4. *Лінник С. О.* Державне регулювання природокористування на регіональному рівні: автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. наук з держ. упр. / С. О. Лінник ; Харк. регіон. ін-т держ. упр. ; НАДУ. — Х., 2006. — 25 с.
5. *Стеченко Д. М.* Державне регулювання економіки : навч. посіб. / Д. М. Стеченко. — К. : Знання, 2007. — 271 с.
6. *Розміщення продуктивних сил і регіональна економіка : підручник / за заг. ред. С. І. Дорогунцова.* — К. : КНЕУ, 2005. — 988 с.
7. *Розміщення продуктивних сил : підручник / за ред. В. В. Ковалевського.* — К. : Т-во "Знання", КОО. — 2006. — 351 с.
8. *Статистичний щорічник України за 2006 рік / за ред. О. Г. Осауленко.* — К. : Консультант, 2007. — 551 с.

удк 330.342.146

**СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
НАСЕЛЕННЯ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ
СОЦІАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ**

ФЛОРЕСКУЛ Н., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Соціальний захист – необхідний елемент функціонування будь-якої розвиненої держави. Упродовж багатьох років в Україні та інших країнах світу активно обговорюються питання щодо сутності, стандартів і механізмів досягнення високого рівня соціального захисту населення. Окремі аспекти цього питання викликають дискусії у наукових колах, оскільки є надзвичайно актуальними для всіх країн.

Питання соціального захисту та забезпечення соціальних стандартів досліджували такі іноземні та вітчизняні вчені, як О. Макарова [1], В. Опарін [2], С. Синичук, В. Бурак [3], В. Скуратівський, О. Палій [4], П. Шевчук [5] та ін. Однак потрібно розкрити сутність

© Флорескул Н., 2009

понять "соціальний захист" і "соціальна держава", а також визначити напрями реформування соціально-економічної системи України для підвищення рівня соціального захисту населення.

Поняття "соціальний захист населення" не нове й має свою історію. З кінця XVIII ст. в Європі та Росії починає формуватися державно-адміністративна система суспільної опіки (інституційне становлення системи допомоги, формування правової бази, адміністративне керування, що включає територіальні структури, часткове фінансування державою соціальної допомоги). Особливістю цього етапу є те, що держава не прагне до прямого виконання соціальних функцій, а тільки сприяє в цьому іншим інститутам: особистій і суспільній добродійності, благодійним організаціям, корпоративному соціальному страхуванню, місцевій владі, церкві. Дві основні характеристики етапу (поява в державі власне соціальних функцій і спрямованість соціальної політики на всіх членів суспільства) взаємозалежні, вони базуються на необхідності консолідувати суспільство, що переживає прогресуюче антагоністичне розшарування. Однак принцип солідарності, що прямо впливає з теорії суспільного договору чи соціального контракту, відповідно до якого суспільство має зобов'язання перед своїми членами, не може бути реалізованим лише через суспільну добродійність, що й обумовлює виникнення власне соціальних державних функцій.

Перші елементи соціального захисту з'явилися у Німеччині наприкінці XIX ст., коли держава почала виділяти кошти на різні соціальні програми. Розпочався перехід соціальних функцій суспільства до держави. Термін "соціальний захист" був уперше використаний у Законі про соціальний захист США в 1935 р., що законодавчо визначив новий етап для цієї країни, ввівши інститут обов'язкового страхування на випадок старості, смерті, інвалідності й безробіття. Незабаром цей термін став широко застосовуватися в багатьох країнах світу, він виражав сутність проблеми щодо організації національних систем допомоги непрацездатним і громадянам похилого віку. Соціальний захист має низку ознак. *По-перше*, це система суспільних відносин, яка призначена для задоволення особистих матеріальних потреб громадян через індивідуальну форму розподілу зі спеціальних фондів. *По-друге*, соціальний захист здійснюється державою за рахунок коштів суспільства. *По-третє*, кошти надаються замість заробітної плати або як додаток до неї у випадках, передбачених законодавством, у разі втрати чи зниження заробітку, додаткових витрат або неможливості працевлаштування" [6, с. 6].

У 50-х роках XX ст. у багатьох країнах світу відбулися кардинальні зміни в соціальній політиці, які зумовили необхідність систематизації та координації різнопланових сегментів й інститутів соціальної сфери з позиції характеристики її захисних функцій.

Система соціального захисту пов'язана з особливостями організації соціального господарства, метою якого є підвищення добробуту та життєвого рівня громадян, тобто соціальний захист є проявом соціально орієнтованої економіки. На думку С. Калашникова, соціально орієнтована економіка – це високорозвинена форма ринкової економіки, що дозволяє найбільш повно сполучити принципи вільного ринкового господарства й соціальної справедливості. Автор наголошує, що основні параметри соціального захисту залежать від параметрів розвитку суспільства. Це означає, що соціальний захист багато в чому визначається рівнем і якістю розвитку соціально-економічних процесів у країні [7, с. 45].

У словнику термінів з правознавства "соціальний захист (забезпечення)" визначається як "форма розподілу матеріальних благ з метою задоволення життєво необхідних індивідуальних потреб громадян при настанні соціального ризику (непрацевдатності, безробіття, втраті годувальника, малозабезпеченості) за рахунок спеціальних соціальних фондів або за рахунок бюджетів різних рівнів (державного та місцевих) у випадках та на умовах, встановлених у законі. В Україні система соціального захисту включає пенсії, допомоги працюючим (під час тимчасової непрацевдатності; у зв'язку з вагітністю й пологами та ін.), багатодітним і самотнім матерям, малозабезпеченим сім'ям, у яких є діти; утримання й забезпечення престарілих та інвалідів у будинках-інтернатах, протезування; професійне навчання та працевлаштування інвалідів; пільги інвалідам та багатодітним матерям" [8, с. 525].

У вітчизняних наукових працях зустрічається безліч трактувань поняття "соціальний захист". Е. Лібанова вважає, що соціальний захист населення – це матеріальне забезпечення всіх без виключення громадян не нижче соціальних нормативів та забезпечення гідних умов проживання [9, с. 12]. Соціальний захист передбачає певний рівень матеріальної забезпеченості, тобто підтримку доходів, захист добробуту; тому в Україні – це система відносин між державою, господарськими структурами, з одного боку, та з громадянами – з іншого, у процесі яких за рахунок частини валового внутрішнього продукту утворюються та використовуються фонди фінансових ресурсів для матеріального забезпечення й обслуговування окремих категорій та груп громадян.

Соціальний захист В. Скуратівський та О. Палій трактують як "комплекс організаційно-правових та економічних заходів, спрямованих на захист добробуту кожного члена суспільства в конкретних економічних умовах" [4, с. 92]. На думку В. Глушко, соціальний захист це – сукупність заходів та механізмів їх здійснення, які використовує суспільство для забезпечення суспільно нормальних умов матеріального і духовного життя населення [10, с. 9].

У вузькому та широкому значеннях трактує соціальний захист Н. Болотіна. "У вузькому значенні, розуміння соціального захисту становить власне соціально-захисну діяльність держави щодо забезпечення

населення від негативних наслідків соціальних ризиків. У широкому значенні, соціальний захист становить зміст соціальних функцій держави і є системою економічних, юридичних, організаційних заходів щодо забезпечення основних соціальних прав людини і громадянина в державі" [11, с. 56]. Автор визначає соціальний захист як "систему юридичних, економічних, фінансових та організаційних засобів і заходів у державі щодо захисту населення від несприятливих наслідків соціальних ризиків" [11, с. 58].

Згідно з тлумаченням С. Синчук та В. Бурак, "соціальне забезпечення – це форма розподілу матеріальних благ з метою задоволення життєво необхідних індивідуальних потреб громадян при настанні соціального ризику за рахунок спеціальних соціальних фондів або за рахунок бюджетів різних рівнів у випадку та на умовах встановлених у законі" [3, с. 9].

Соціальні ризики – це події в житті людини, за яких виникає небезпека втрати матеріальних засобів для забезпечення її першочергових потреб, необхідних для збереження і відтворення повноцінного життя як члена суспільства. Соціальні ризики є наріжним каменем соціального захисту. Від того, як змінюється їх перелік, що на законодавчому рівні визнається державою, можна простежити розвиток соціального захисту й оцінити його стан у конкретній державі.

Отже, доцільно трактувати "соціальний захист" як функцію суспільства по забезпеченню соціального положення громадянина, що склалося внаслідок дії соціальних ризиків, відповідно до умов, які визначаються з його невід'ємних і загально визнаних прав. Соціальний захист є, з одного боку, функціональною системою, тобто системою напрямів, за якими вона здійснюється, а з іншого – системою інститутів, що її забезпечують (державна, суд, профспілки та інші громадські організації). У будь-якій державі є ціла система соціальних інститутів, які здійснюють соціальний захист громадян. Найважливішим і найбільш потужним соціально-організаційним інститутом є сама держава. Важливу роль у виконанні функцій соціального захисту відіграють такі інститути, як страхові компанії, різні спеціалізовані фонди, добродійні організації, а також суспільні та політичні організації, що здійснюють соціальний захист соціальних груп і верств населення. У повному прояві соціальний захист повинен охоплювати напрями, представлені на *рисунку*.

Соціальний захист може бути якісно забезпечений лише у соціальній державі. Термін "соціальна держава" (*welfare state* – держава загального добробуту) введено ще архієпископом Темплом. Однак його активне теоретичне розроблення почалося у першій половині ХХ ст. переважно в німецькій літературі. Поняття "соціальної держави", яке було висунуто у 1929 р. німецьким державознавцем Х. Хеллером, зго-

дом поширилося в Європі. Остаточо в значенні політико-правової концепції поняття "соціальна держава" увійшло в наукову літературу після його фіксації в Конституції ФРН у 1949 р. На визначення сутності соціальної держави кардинально вплинули праці таких вчених, як Ф. Нойман, Г. Хаферкамп, Г. Хартвіг, В. Абендрот та ін. У США ідея соціальної держави була сприйнята пізніше, ніж у країнах Європи, оскільки тип свідомості американського суспільства був орієнтований на принцип індивідуалізму.

Соціальний захист населення	⇒	забезпечення членам суспільства прожиткового мінімуму й надання матеріальної допомоги тим, кому в силу об'єктивних причин вона необхідна
	⇒	захист від чинників, що знижують життєвий рівень
	⇒	створення умов, що дозволяють громадянам безперешкодно заробляти собі на життя будь-якими, що не суперечать закону способами
	⇒	створення умов, що забезпечують задоволення визначеного мінімуму (в обсязі суспільних можливостей із урахуванням національно-історичної специфіки) потреб громадян в освіті, медичній допомозі та ін.
	⇒	забезпечення сприятливих умов праці для найманих робітників, захист їх від негативних впливів індустріального виробництва
	⇒	забезпечення екологічної безпеки членів суспільства
	⇒	захист громадян від злочинних зазіхань
	⇒	захист цивільних і політичних прав і свобод, що відповідають принципам правової, демократичної держави
	⇒	створення умов, що виключають збройні соціальні та між-національні конфлікти
	⇒	захист від політичного переслідування й адміністративного свавілля
	⇒	забезпечення вільного духовного життя, захист від ідеологічного тиску
	⇒	створення сприятливого психологічного клімату в суспільстві в цілому, в окремих осередках і структурних утвореннях, захист від психологічного пресингу
	⇒	забезпечення максимально можливої стабільності громадського життя

У загальному розумінні соціальна держава визначається як така, що прагне до забезпечення кожному громадянину гідних умов існування, соціальної захищеності, співучасті в управлінні виробництвом, а в ідеалі – приблизно однакових життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості. Після Другої світової війни концепція соціальної держави одержала закріплення в конституціях країн Західної Європи (ФРН, Іспанія та ін.). У ст. 1 Конституції Іспанії 1978 р. зазначено, що Іспанія є соціальною, правовою та демократичною державою,

вищими цінностями якої є свобода, справедливість, рівність і політичний плюралізм. У ст. 20 Конституції ФРН (1949 р.) йдеться про те, що ФРН є демократичною і соціальною федеративною державою. У Конституції Франції записано, що вона є демократичною та соціальною республікою. На думку В. Корнієнко, словом "соціальний" зловживають в усьому світі, проте до крайніх форм це дійшло в Західній Німеччині, де Конституція містила вираз "соціальна правова держава" [12, с. 47].

У соціальній державі вперше відбувається поєднання особистісних і суспільних цілей. Держава визнала себе відповідальною за умови життя людей. "Прихід держави як суб'єкта соціального захисту на зміну приватній добродійності призвів, з одного боку, до різкого зростання обсягу соціальних гарантій і чисельності їхніх одержувачів, а з іншого – до підвищення вимог суспільства, адресованих безпосередньо державі. Особа, із зобов'язаної державі, перетворилась на ту, якій держава зобов'язана. Оформлення та виконання державою соціальних функцій стало не просто результатом дії окремо взятих факторів, а обумовлено зміною ролі людини в суспільстві, економіці, на виробництві. Зміна, внаслідок суспільно-економічного й науково-технічного прогресу, відносин "влада-особистість", стала ще одним кроком до переходу держави на якісно новий, цивілізованіший рівень розвитку соціальної держави, якою за Конституцією, є й Україна" [13, с. 37].

У наші дні соціальна держава означає насамперед обов'язок законодавця бути соціально активним в ім'я згладжування суперечних інтересів членів суспільства і забезпечення гідних умов життя для всіх за наявності рівності форм власності на засоби виробництва. Держава стає органом подолання соціальних протиріч, урахування та координації інтересів різних груп населення, проведення до життя таких рішень, які б позитивно сприймалися різними верствами суспільства. Вона за допомогою соціальної політики має забезпечити рівність та умови політичної співучасті, об'єднати населення, стабілізувати соціальну (у тому числі правову) й економічну системи, забезпечити їх прогресивну еволюцію. Держава соціальної орієнтації передбачає наявність певного комплексу соціальних прав громадян, певний рівень соціальної захищеності та соціальної справедливості [14, с. 26].

Соціальна держава (держава соціальної демократії) – це сучасна політико-правова система, де поняття "соціальна" має важливе значення, воно пов'язане із соціальним життям людей, підкреслює, що держава бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини. На думку В. Шаповала, "поняття соціальної держави іноді формулюють як не пов'язане безпосередньо з ідеями соціальної

справедливості і соціального захисту, це поняття відображає загальні зміни, які сталися протягом минулого століття у співвідношенні суспільства і держави. Воно відображає активізацію регулятивної участі держави у процесах економічного характеру, посилення її відповідного впливу на духовну та деякі інші сфери суспільного буття" [15, с. 15].

Найголовнішим пріоритетом політики соціальної держави є підвищення рівня життя населення на основі економічного зростання. Шлях до здійснення цього завдання лежить передусім через удосконалення систем оплати праці й доходів населення. Спочатку поняття "соціальна політика" визначали як систему державних рішень, спрямованих на досягнення добробуту населення. Однак це визначення не є однозначним, адже до такої системи рішень може належати багато напрямів діяльності уряду. Найважливішим завданням державної влади залишається забезпечення інтересів населення, досягнення його добробуту; тобто соціальну політику можна вважати одним із видів діяльності держави, щодо соціального захисту, яка охоплює: соціальний захист знедолених; боротьбу з бідністю; регулювання ринку праці; охорону здоров'я; освіту; культуру [16, с. 15].

Метою соціальної політики є створення умов для розвитку та оптимального функціонування соціальних відносин, надання особливого захисту тим верствам населення, які його потребують, а саме: об'єктам соціальної політики, розв'язання або пом'якшення соціальних проблем, спричинених економічними обставинами. До об'єктів соціальної політики належить соціально-трудова сфера, яка характеризує ступінь соціального розвитку та відображає єдність і взаємозумовленість відносин праці та соціальних відносин. Найголовнішими суб'єктами виступають людина та соціальна держава.

Головне завдання державної соціальної політики – забезпечити соціальну стабільність суспільства, його соціальну безпеку. Упродовж ХХ ст. у країнах Заходу сформувався значний досвід підтримки соціальної безпеки шляхом компромісу інтересів країн і класів, налагодження механізмів соціальної спрямованості антагоністично суперечливих процесів. Власне, соціальна держава і виникла як механізм для досягнення цих цілей. Цій державі притаманні широко розгалужена система соціальних послуг, безкоштовна освіта, охорона здоров'я, доступ до різних сфер культури, спорту, допомога держави слабким верствам суспільства.

Основними принципами соціальної держави є: соціальна справедливість, соціальна безпека, соціальні гарантії прав людини і гуманних умов життя. Соціальна держава забезпечує гідне існування населення. Ця мета досягається за допомогою солідарної ринкової економіки (створення сприятливих умов включення до ринкових відносин усіх верств населення); соціальної демократії (поєднання громадянсь-

кого самоврядування з представницькою демократією) та соціальної етики (орієнтації на досягнення згоди, взаємодії на підставі визнання автономного права кожної людини захищати свою гідність). Отже, соціальна правова держава виявляється найбільш справедливою сучасною формою взаємоорганізації громадянського суспільства і політичної організації, до якої прагнуть цивілізовані країни.

Соціальна держава бере на себе деякі загальнонаціональні функції, наприклад, у галузі освіти, культури, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення та інших форм соціального забезпечення і захисту. Якщо ці функції пріоритетні (навіть якщо вони не повністю реалізовані), то держава є соціально орієнтованою за своїм призначенням і наміченим шляхом розвитку. Фактично ж держава стає соціальною тоді, коли ці функції в основному реалізовані й забезпечені права і гарантії людини, дотримуються демократичні принципи і проводиться соціально-економічна політика, що забезпечує гідний рівень життя й всебічний розвиток громадян своєї країни. Цінності та пріоритети соціальної держави відображено на *рисунок*.

Соціально орієнтована держава створює сприятливий простір суспільних можливостей, гарантує можливість безперешкодної взаємодії соціальних груп та інших елементів соціальної структури, сприяє поліпшенню соціального стану громадян і соціальних груп. Нині соціальна орієнтація держав і практично високий рівень соціальної захищеності характерні в основному для європейських країн – Німеччини, Франції, Скандинавських країн, а також Ізраїлю й Канади. Таку ж ціль свого розвитку обирають інші держави, вони гарантують матеріальне забезпечення всіх без виключення громадян не нижче соціальних нормативів і забезпечення гідних умов проживання. Ці принципи європейських держав по своїй суті є соціальними.

Соціальна функція держави здійснюється за допомогою різних конкретних механізмів державного регулювання соціальної сфери, найголовнішими з них є такі:

- розвиток системи державної освіти й охорони здоров'я;
- прийняття законодавчих актів, спрямованих на забезпечення соціального захисту певних категорій населення. Соціальний захист населення передусім охоплює: індексацію доходів соціально вразливих верств населення; введення соціальних пенсій для осіб, які не мають трудового стажу; надання різних допомог, надання житла за пільговими умовами тим, хто має у цьому потребу;
- державна політика зайнятості; надання допомоги у працевлаштуванні тим, хто бажає отримати роботу, в разі необхідності – перекваліфікація їх за рахунок держави; регулювання державою ринку робочої сили, в цьому разі держава бере на себе роль арбітра, пом'якшуючи, цивілізуючи відносини між роботодавцями і найманими робітниками.



Особливо активну участь бере держава у справі зменшення безробіття. Воно розглядається не лише як потенційні виробничі втрати нації, а й як негативне соціальне явище. Причому останнім часом акцент зміщено з матеріальної підтримки безробітних (допомога по безробіттю) на забезпечення роботою всіх, хто бажає працювати. "В основі шведської моделі "демократичного соціалізму" лежить соціалізація сфери розподілу національного доходу шляхом більш актив-

ного й масштабного, ніж в інших розвинених країнах, використання податково-трансфертного механізму. Зокрема, податок на прибуток великих корпорацій у Швеції становить близько 70 % балансового показника. Отже, в розпорядженні компаній залишається тільки 30 % чистого прибутку, оскільки добра половина його використовується з метою інвестицій, доходи акціонерів та менеджерів істотно обмежені. Решта прибутку зазнає функціональної соціалізації – використовується в інтересах найманих працівників, членів їхніх сімей і представників малого бізнесу. Високий податок на прибуток дав змогу державі повністю забезпечити безплатну вищу освіту, безплатну охорону здоров'я (включаючи безплатні ліки). Держава надає громадянам безплатне комфортабельне житло або повністю компенсує орендну плату і доує широке коло споживчих товарів, забезпечуючи їхню доступність для сімей з обмеженими доходами. Характерним є і те, що пенсії за віком не залежать від стажу роботи й величини зарплати працівника в період його активної трудової діяльності, тобто пенсія виплачується людині не як колишньому працівникові, а як громадянину Швеції" [17, с. 80]. Досвід цієї соціально орієнтованої держави заслуговує ґрунтовного вивчення, а елементи її цінностей та пріоритетів можуть бути використані в умовах України, адже наша держава ще не має чітко сформованої системи соціального захисту.

Потреба у політиці соціального захисту та відповідних засобах її проведення при переході від адміністративно-командної економічної системи до системи з орієнтацією на ринок визначається необхідністю заходів, спрямованих на недопущення надмірного зниження рівня життя найменш забезпечених і найуразливіших верств населення. Деякі такі засоби соціального захисту працюватимуть тільки в період переходу до ринку, тоді як інша їхня частина діятиме й далі як невід'ємний елемент ринкового економічного укладу. До тимчасово діючих заходів соціального захисту належать різні види обмеженого субсидування, а також чітко спрямовані зусилля на скорочення безробіття. Ці зусилля можуть бути віднесені до категорії захисних чи компенсаційних заходів, необхідних у перехідний період. У цьому і полягає їхня відмінність від організаційно оформлених механізмів "офіційного соціального забезпечення", які спрацьовують у випадку характерних для певних етапів життя людини фінансових труднощів. Тимчасові заходи соціального захисту мають суттєве значення у багатьох випадках. Вважається, що вони можуть допомогти більш плавно й у найкоротші строки реалізувати програми системних перетворень.

На сучасному етапі розвитку Україна має досить розгалужену систему соціального захисту населення. Близько 80 % сімей одержують соціальні виплати, різного роду допомогу, компенсації або ж мають окремі пільги за рахунок коштів бюджетів усіх рівнів, соціальних фондів, коштів підприємств, організацій тощо. Основні прин-

цпи системи соціального захисту закладені в Конституції України, зокрема ст. 46 "гарантує громадянам право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття від незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом. Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок внесків громадян, підприємств, установ, організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення" [18, с. 14]. Пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. У статтях 47–53 Конституції України зазначено, що громадяни України мають право: на житло; на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї; на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування; право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди; утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування покладається на державу; право на освіту [18, с. 15].

Прожитковий мінімум на 2008 р. для однієї працездатної особи в розрахунку на місяць Уряд пропонує послідовно збільшувати за чотири етапи. Мінімальна зарплата в 2008 р. зросла в порівнянні з 2007 р. на 23.8 % і на кінець року вперше за історію України досягне 90.4 % прожиткового мінімуму для працездатних осіб. У зв'язку зі збільшенням прожиткового мінімуму розмір соціальної гарантії при народженні першої дитини зросте до 12240 грн. Також збільшиться розмір допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку: для малозабезпечених сімей з початку року – 316.5 грн та на кінець року – 334.5 грн проти раніше врахованих 301 та 313 грн. Розмір допомоги для інвалідів з дитинства I групи, разом із надбавкою на догляд за ними, зростатиме з 705 грн з початку року до 747 грн на кінець року.

У 2008 р. Уряд планує щоквартальне збільшення мінімальної пенсії. Також передбачено поетапне підвищення величини оцінки року страхового стажу, який застосовується під час обчислення пенсії: з 1 до 1.35 %. Вартість одного року дорівнюватиме: з 1 січня – 1.2 %, з 1 жовтня – 1.35 %. Це відповідає соціальним ініціативам Президента України щодо поліпшення пенсійного забезпечення громадян [19].

Отже, що Україна здійснює перші кроки в напрямі формування соціальної держави через реформування системи соціального захисту. З огляду на це, потрібно впорядкувати законодавчо-правову базу, розробити та прийняти низку законодавчих актів, відповідно до яких буде врегульовано основні спірні моменти. Одним із перших кроків для вирішення проблеми фінансування соціального захисту населення в Україні має стати кардинальна реформа в податковій політиці, а са-

ме: прийняття Податкового кодексу. Адже Податковий кодекс передбачає мораторій на запровадження нових податків і зміну податкових ставок на цілих п'ять років. Усе це повинно сприяти детінізації економічних відносин у країні й зменшенню обсягів реального і прихованого безробіття. Крім того, потрібно доопрацювати та прийняти Соціальний кодекс, який має закріпити не тільки термінологію, а й принципи соціальної держави, механізм впровадження соціальних програм, контроль за дотриманням соціально спрямованого законодавства. Прийняття Соціального кодексу стане кроком вперед до створення соціальної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Макарова О. В.* Державні соціальні програми: теоретичні аспекти, методика розробки та оцінки : монографія / О. В. Макарова. — К. : Ліра, 2004. — 328 с.
2. *Опарін В. М.* Фінанси : навч. посіб. / В. М. Опарін. — К., 2001. — С. 54–64.
3. *Синичук С. М.* Право соціального забезпечення України : навч. посіб. / С. М. Синичук, В. Я. Бурак. — К. : Знання, 2003. — 306 с.
4. *Скуратівський В. А.* Основи соціальної політики : навч. посіб. / В. А. Скуратівський, О. М. Палій. — К. : МАУП, 2002. — 200 с.
5. *Шевчук П. І.* Соціальна політика / П. І. Шевчук. — Львів : Світ, 2003. — 400 с.
6. *Ярошенко І. С.* Право соціального забезпечення: навч. посіб. / І. С. Ярошенко. — К. : КНЕУ, 2005. — 232с.
7. *Калашников С.* Социальное рыночное хозяйство и социальное государство / С. Калашников // Человек и труд. — 2003. — № 9. — С. 45.
8. *Правознавство.* Словник термінів : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка. — К. : Юрисконсульт КНТ, 2007.
9. *Лібанова Е.* Бідність в Україні: визначення, критерії та показники / Е. Лібанова // Україна: аспекти праці. — 2001. — № 6.
10. *Грушко В. І.* Пенсійна система України : навч. посіб. / В. І. Грушко. — К., 2006.
11. *Болотіна Н. Б.* Право соціального захисту України : навч. посіб. / Н. Б. Болотіна. — К. : Знання, 2005.
12. *Корнієнко В.* Реалізація ідеалу соціально-правової держави в українському суспільстві / В. Корнієнко // Право України. — 2001. — № 2.
13. *Якубенко О.* Функції соціальної держави. Етапи формування / О. Якубенко // Соціальний захист. — 2003. — № 7.
14. *Магновський І.* Демократична, соціальна, правова держава і громадянське суспільство: єдність та обумовленість / І. Магновський // Право України. — 2005. — № 7.
15. *Шаповал В.* Конституційна категорія соціальної держави / В. Шаповал // Право України. — 2004. — № 5.
16. *Несторенко П.* Долають недуги доброта й турбота / П. Несторенко // Уряд. кур'єр. — 2004. — № 5.
17. *Волинський Г.* Про соціальну диференціацію населення / Г. Волинський // Економіка України. — 2008. — № 2.

18. *Конституція України* : прийнята 28 черв. 1996 р. — К. : Офіц. вид-во Верховної Ради України, 1996.
19. *Про проект бюджету 2008* : Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua> (Офіційний сайт Мінфіну України).

удк 35.073.53(477)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

МІНЯЙЛО О., аспірант кафедри економічної теорії
та конкурентної політики КНТЕУ

У звіті Антимонопольного комітету України зазначається, що лише за перший квартал 2008 р. було проведено 5301 конкурентну процедуру закупівель, з урахуванням лотів (до яких належать відкриті торги зі зменшенням ціни, двоступеневі торги, редуccion, торги з обмеженою участю, запит цiнових пропозицій (котирувань) тощо), що становить 68 % загальної кількості процедур, та 2498 процедур закупівлі в одного учасника або 32 % [1]. Безперечно, такий широкий спектр закупівель вимагає ретельного аналізу та системного підходу до витратання бюджетних коштів.

Питання державних закупівель досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені Дж. Гелбрейт [2], Дж. Стігліц [3], В. Геєць [4], В. Морозов [5], В. Смиринський [6], Н. Ткаченко [7] та ін.

Структура й обсяг закупівель продукції для державних потреб визначається державними замовниками, враховуючи обсяги фінансування за винятком витрат, не пов'язаних із видатками на закупівлю продукції. Система державних закупівель в Україні здійснюється на трьох ієрархічних рівнях: державному (національному); регіональному (обласному); місцевому (муніципальному).

Аналізуючи досвід проведення торгів (тендерів) на закупівлю товарів, робіт, послуг для державних потреб міністерствами, відомствами, регіональними та місцевими органами влади, було виявлено низку недоліків.

По-перше, показники бюджетів різних рівнів мають істотні відхилення значень фактично профінансованих видатків на проведення державних закупівель від прийнятих у бюджетах. Розміри цих відхилень можуть слугувати непрямим індикатором негативних явищ, які існують у системі формування й виконання державних замовлень.

18. *Конституція України* : прийнята 28 черв. 1996 р. — К. : Офіц. вид-во Верховної Ради України, 1996.
19. *Про проект бюджету 2008* : Закон України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua> (Офіційний сайт Мінфіну України).

удк 35.073.53(477)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАКУПІВЕЛЬ

МІНЯЙЛО О., аспірант кафедри економічної теорії
та конкурентної політики КНТЕУ

У звіті Антимонопольного комітету України зазначається, що лише за перший квартал 2008 р. було проведено 5301 конкурентну процедуру закупівель, з урахуванням лотів (до яких належать відкриті торги зі зменшенням ціни, двоступеневі торги, редукація, торги з обмеженою участю, запит цінних пропозицій (котирувань) тощо), що становить 68 % загальної кількості процедур, та 2498 процедур закупівлі в одного учасника або 32 % [1]. Безперечно, такий широкий спектр закупівель вимагає ретельного аналізу та системного підходу до витратання бюджетних коштів.

Питання державних закупівель досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені Дж. Гелбрейт [2], Дж. Стігліц [3], В. Геєць [4], В. Морозов [5], В. Смиринський [6], Н. Ткаченко [7] та ін.

Структура й обсяг закупівель продукції для державних потреб визначається державними замовниками, враховуючи обсяги фінансування за винятком витрат, не пов'язаних із видатками на закупівлю продукції. Система державних закупівель в Україні здійснюється на трьох ієрархічних рівнях: державному (національному); регіональному (обласному); місцевому (муніципальному).

Аналізуючи досвід проведення торгів (тендерів) на закупівлю товарів, робіт, послуг для державних потреб міністерствами, відомствами, регіональними та місцевими органами влади, було виявлено низку недоліків.

По-перше, показники бюджетів різних рівнів мають істотні відхилення значень фактично профінансованих видатків на проведення державних закупівель від прийнятих у бюджетах. Розміри цих відхилень можуть слугувати непрямим індикатором негативних явищ, які існують у системі формування й виконання державних замовлень.

По-друге, діюча система закупівель продукції для державних потреб має децентралізований характер, що пов'язано з великою кількістю розпорядників бюджетних коштів, які виконують функції державних замовників. На регіональному та місцевому рівнях організація державних закупівель ще більше децентралізована.

По-третьє, закуповування однотипних товарів різними розпорядниками бюджетних коштів (наприклад, постачання речей і продовольства для військових підрозділів, матеріально-технічні ресурси для функціонування органів влади та ін.) через зниження обсягів закуповуваної продукції (дроблення закупівель) призводить до істотного зниження ефективності закупівель; зниження рівня конкуренції серед постачальників; невиправдано високих витрат під час здійснення державних закупівель.

По-четверте, значна частка закупівель для державних потреб проводиться без застосування тендерних процедур. "Закупівля з єдиного джерела" і методом запиту цінових котирувань застосовуються дуже часто, а на регіональному й місцевому рівнях є найбільш розповсюдженою формою закупівель.

По-п'яте, практика укладання договорів без фіксації кінцевої ціни поставки продукції із зобов'язаннями замовника оплатити виконані роботи "за рівнем фактичних витрат з урахуванням прийнятого відсотка рентабельності" призводить до повсюдного списання на державні замовлення витрат, які жодним чином їх не стосуються.

По-шосте, під час проведення торгів мають місце порушення правил і процедур (недотримання строку проведення окремих процедур неякісна підготовка тендерної документації, зміна умов тендера під час його проведення, порушення правил визначення переможця тощо), що призводить до закупівлі продукції за вищою ціною порівняно із середніми сформованими цінами та зростання витрат на проведення тендера.

По-сьоме, суттєвим чинником подорожчання продукції для державних потреб є практика здійснення поставок у формі товарного кредитування замовника з невизначеними строками фінансових розрахунків, що призводить до додаткових витрат, які істотно перевищують вартість фінансових запозичень у комерційній практиці.

Сприятимуть усуненню недоліків у системі державних закупівель в Україні такі заходи:

- скорочення кількості основних державних замовників;
- дозована, легітимна присутність у процесі закупівель державних структур, які включаються в конкурентну боротьбу за одержання державних замовлень;
- зміна системи організації фінансових потоків із залученням до фінансування поставок продукції для державних потреб кредитних установ;

- контроль з боку громадськості за витратами під час закупівель шляхом запровадження постійно діючої системи вибіркового аудиторських перевірок і оприлюднення їх результатів;
- оптимізація розподілу повноважень між різними ієрархічними рівнями державної системи управління.

Удосконалення функціональної підсистеми чинного механізму державних закупівель та усунення наведених недоліків повинно відбуватися в напрямі реалізації економічного та соціального призначення цього механізму. Перш за все потрібно забезпечити раціональне та прозоре використання державних коштів. Слід зазначити, що державні закупівлі повинні здійснюватись на основі певних принципів, про які йдеться у "Положенні про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти" [8], і які можна визначити таким чином (рис. 1).



Рис. 1. Основні принципи державних закупівель

Крім згаданих вище загальних принципів, у міжнародній практиці існують окремі додаткові критерії, якими керуються органи влади при проведенні державних закупівель, а саме:

- стимулювання національного виробництва й ринку зайнятості;
- забезпечення національної безпеки, соціальної справедливості, розвитку регіонів, підтримки малого та середнього бізнесу, охорони навколишнього середовища тощо.

Реалізація принципу ефективності передбачає, що система державних закупівель функціонує оперативної, з мінімальними бюрократичними процедурами й витратами на її утримання. Крім того, така система забезпечує придбання продукції з найкращим для вирішення конкретного державного завдання співвідношенням ціни та якості.

Дотримання добросовісної конкуренції при державних закупівлях означає, що закупівельна діяльність повинна здійснюватися за заздалегідь оголошеними правилами і критеріями, справедливо й чесно, забезпечувати рівні можливості для всіх постачальників, які беруть

участь у торгах. Також необхідною умовою є те, щоб увесь процес закупівлі не тільки був справедливим по своїй суті, а й сприймався як справедливий і учасниками процедур, і громадськістю в цілому. Справедливість державних закупівель спиятиме довірі й повазі між державними замовниками й постачальниками. У свою чергу це підвищує привабливість закупівель, які здійснюються державою, сприяє не лише залученню більшої кількості учасників, а й підвищенню рівня конкуренції за одержання державного замовлення та економії бюджетних коштів або якомога ефективнішому їх використанню.

Відкритість і прозорість у процесі закупівель досягаються шляхом використання спеціальних заходів і процедур, а також складанням звітності за всіма суттєвими діями, які супроводжують проведення закупівлі. Принцип відкритості й прозорості закупівельних процедур полягає в системному і вчасному наданні необхідної інформації всім зацікавленим сторонам за допомогою загальнодоступного ресурсу (друковане видання, сайт у мережі Інтернет тощо).

Принцип відкритості й прозорості при організації й проведенні закупівель передбачає:

- достатність інформації – можливість для потенційних постачальників приймати обґрунтовані рішення;
- своєчасність – гарантія того, що інформація в момент одержання її постачальниками буде необхідною;
- доступність для всіх зацікавлених сторін – гарантія того, що процес проведення державних закупівель буде справедливим стосовно всіх учасників і сприйматиметься як справедливий;
- системність – своєчасна актуалізація інформації й швидке інформування зацікавлених сторін щодо змін.

Для виконання цих принципів та ефективного витрачання бюджетних коштів необхідно розглядати державні закупівлі як взаємозалежну систему (рис. 2).



Рис. 2. Елементи державних закупівель

Будь-яку закупівельну кампанію необхідно починати з розробки плану закупівель. І чим ретельніше буде пророблений цей план, тим ефективнішою буде кожна окрема закупівля. Планування проведення закупівель послуг за державні кошти є складним багатоетапним процесом, на який впливають чинники зовнішнього та внутрішнього

характеру. Основними детермінантами зовнішнього впливу на процес планування є, насамперед, особливості здійснення бюджетного процесу в Україні, до чинників внутрішнього характеру віднесено складність застосування класичних і спеціальних прийомів планової роботи в умовах можливої не прогнозованої потреби в послугах та недостатньої бази теоретичних і практичних знань спеціалістів, які займаються підготовчим етапом здійснення закупівлі послуг за державні кошти [9]. Крім цього, значної уваги вимагає безпосереднє проведення процедур державних закупівель і контроль за легітимністю та доцільністю їх виконання.

Розробка плану закупівель у найбільш загальному вигляді складається з таких укрупнених процедур:

- визначення і формулювання предмета закупівель, а також необхідного обсягу продукції, її якісних характеристик і строку поставки;
- вивчення відповідного ринку й потенційних постачальників (проведення кон'юнктурних досліджень);
- визначення типу контракту (контракт на товари, роботи або послуги);
- вибір способу закупівлі (процедури);
- визначення функцій та кола обов'язків усіх учасників процесу закупівлі;
- підготовка всієї необхідної попередньої документації для здійснення закупівлі (встановлення кваліфікаційних вимог для відбору учасників, визначення критеріїв і способу оцінки заявок тощо);
- планування процесу проведення процедури закупівлі;
- визначення форм і методів здійснення контролю за виконанням умов укладеного договору;
- вирішення комплексу юридичних питань.

Наприклад, планування закупівлі лікарських засобів, перш за все, має бути зосереджене на раціональному забезпеченні установ охорони здоров'я. Воно базується на VEN-аналізі, що є методом експертної оцінки ефективності використання лікарських засобів, які можна розділити на три нерівнозначні групи [10]:

- життєво важливі (*vital*) – ліки, необхідні для порятунку життя людини, тобто ті, що мають небезпечний для життя "синдром скасування" (відміни препарату) або постійно необхідні для підтримки життя;
- необхідні (*essential*) – ліки, ефективні під час лікування менш небезпечних, але серйозних захворювань;
- другорядні (*non-essential*) – препарати для лікування легких захворювань, ліки сумнівної ефективності, дорогі медикаменти із симптоматичними показаннями.

VEN-аналіз дозволяє визначити раціональність лікарського забезпечення на основі даних про клінічну ефективність використовуваних лікарських препаратів і сформулювати пріоритети для їх подальших закупівель.

Отже, повноцінне дослідження державних закупівель (визначення доцільності закупівель, їх безпосереднє проведення та контроль) можливе лише за умови системного підходу до їх вивчення. Одним із шляхів дослідження системи державних закупівель є аналіз. Під аналізом у широкому розумінні зазвичай розуміють розкладання (декомпозицію) об'єкта або процесу, що вивчається, на частини із метою економічного, фінансового, технічного і тому подібного дослідження цих частин [11]. Для більш ґрунтовного та фундаментального аналізу державних закупівель потрібно розглянути їхню організаційно-інформаційну модель. Цей підхід дозволяє вивчити систему державних закупівель з позиції економічного аналізу. Для цього можна запропонувати організаційно-інформаційну модель державних закупівель, поєднавши основні складові фінансово-економічного аналізу (рис. 3).

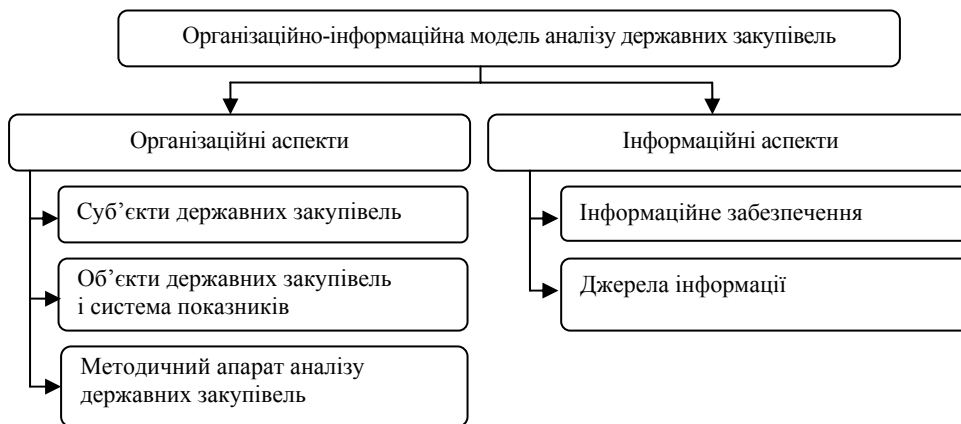


Рис. 3. Організаційно-інформаційна модель аналізу державних закупівель

До суб'єктів державних закупівель відносять органи державної влади та місцевого самоврядування, установи чи організації, визначені законодавством України, а також підприємства, установи чи організації, створені в установленому порядку органами державної влади. Таким чином до суб'єктів державних закупівель можна віднести розпорядників бюджетних коштів усіх рівнів [6].

Серед об'єктів виділяють залишки державних коштів на казначейських рахунках, надходження грошових коштів у результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, а також товари та послуги, придбані за бюджетні кошти.

Складнішою та розгалуженішою є система показників, на основі яких здійснюється оцінка тендерних пропозицій. У цьому випадку враховуються кваліфікаційні дані, співвідношення між ціною та

якістю, основні та особливі умови поставки, строк поставки (виконання), графік платежів та умови розрахунків, функціональні характеристики обладнання, гарантійне та технічне обслуговування обладнання, безпека і вплив на довкілля, екологічна чистота тощо.

Для об'єктивної оцінки тендерної пропозиції потрібно кожен показник оцінювати за десятибальною шкалою щодо відповідності пропозиції вимогам тендерної документації. На наступному етапі слід провести розрахунок сумарної кількості балів з урахуванням встановлених коефіцієнтів вагомості кожного з показників, що розглядаються.

Сума балів пропозиції (Б) розраховується за формулою:

$$Б = \sum V_j \cdot B_j,$$

де V_j – коефіцієнт вагомості j -того показника;

B_j – кількість балів за десятибальною шкалою, що призначається цій пропозиції за j -тим показником. Учасник торгів, який набрав найбільшу кількість балів, оголошується переможцем.

Методичний апарат аналізу державних закупівель містить економіко-логічні та економіко-математичні методи обробки інформації: порівняння, розрахунок відносних показників, деталізація, методи регресійно-кореляційного аналізу. Чільне місце у методичному апараті посідає економіко-математичне моделювання державних закупівель. Виокремлюють централізовану, децентралізовану та змішану моделі, вони відрізняються функціями, які виконує закупівельний підрозділ.

Функції закупівельного підрозділу при централізованій моделі:

- планування: збір заявок підрозділів, складання плану закупівель, маркетингові дослідження;
- проведення процедур закупівель;
- розподіл: організація укладання контрактів, контроль їхнього виконання, використання (розподіл) результатів закупівлі.

Функції закупівельного підрозділу при децентралізованій моделі:

- підтримка й координація закупівельної діяльності;
- випуск методичних рекомендацій, розробка внутрішньовідомчих регламентуючих документів;
- моніторинг ринку;
- проведення перевірок закупівель у підрозділах.

Функції закупівельного підрозділу при змішаній моделі:

- планування: збір заявок підрозділів, складання плану закупівель, маркетингові дослідження;
- проведення процедур закупівель за напрямками діяльності, що належать до компетенції відділу;

- розподіл: організація укладання договорів, контроль їхнього виконання, використання (розподіл) результатів закупівлі за напрямками діяльності, що належать до компетенції відділу [12].

Серед інформаційних аспектів аналізу державних закупівель, перш за все, слід виділити законодавчу базу, що регламентує процедуру їх виконання, нормативно-довідкову та планову (кошторис, бюджет, фінансовий план тощо) інформацію. Інформаційне забезпечення державних закупівель зображено у моделі взаємозв'язку документів за трьома рівнями [13] (рис. 4).



Рис. 4. Документальне забезпечення державних закупівель

Ця модель дозволяє визначити порядок розробки документів. Необхідно звертати увагу на повноту і несуперечність документації нижчого рівня документам, які належать до вищого рівня.

Організаційно-інформаційні підходи аналізу та моделювання державних закупівель мають надзвичайно складну та багаторівневу структуру. Кожен з елементів системи державних закупівель представляє собою сукупність підсистем, що тісно пов'язані між собою. Такі підсистеми потребують більш детального і ретельного аналізу та моделювання. Ефективність функціонування державних закупівель значною мірою визначається виваженим плануванням, застосуванням системного аналізу та належного фінансово-господарського контролю, що, у свою чергу, забезпечить проведення тендерних торгів у оптимальні строки та з найбільшою ефективністю.

Таким чином, накопичений досвід дозволить державним замовникам грамотно організувати свої закупівельні процедури. Однак потрібно пам'ятати, що планування та організація закупівельної діяльності приведе до бажаного ефекту – підвищення ефективності використання

бюджетних коштів – тільки в тому випадку, якщо кожен учасник цього процесу вчасно виконуватиме покладені на нього функції та дотримуватиметься основних принципів здійснення державних закупівель.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Звіт* Антимонопольного комітету України за I квартал 2008 р.. — Режим доступу : <http://www.amc.gov.ua>.
2. *Гэлбрейт Дж. К.* Новое индустриальное общество. Избранное / Гэлбрейт Джон Кеннет. — М. : Эксмо, 2008. — 1200 с.
3. *Стігліц Дж. Е.* Економіка державного сектора / Джозеф Е. Стігліц. — К. : Основи, 1998. — 854 с.
4. *Геєць В. М.* Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / В. М. Геєць. — К. : Фенікс, 2003. — 1008 с.
5. *Морозов В. В.* Основи закупівель товарів, робіт та послуг в проектах (Тендерні процедури та контракти) / В. В. Морозов. — К. : Таксон, 2003. — 744 с.
6. *Смиричинський В. В.* Логістичний менеджмент державних закупівель. Теоретично-правовий та методологічний аспект / В. В. Смиричинський. — Тернопіль : Карт-бланш, 2004. — С. 266–268.
7. *Ткаченко Н. Б.* Управління державними закупівлями : монографія / Н. Б. Ткаченко. — К. : Книга, 2007. — 296 с.
8. *Положення про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти, затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 жовт. 2008 р. № 921.*
9. *Овсянюк-Бердадіна О.* Об'єктивна необхідність та напрями вдосконалення функціональної підсистеми механізму державних закупівель послуг / О. Овсянюк-Бердадіна // Вісн. Антимоноп. комітету України. — 2008. — № 3. — С. 26.
10. *Рижова О.* Сучасні підходи планування закупівлі лікарських засобів / О. Рижова, Т. Мороз // Державні закупівлі України. — 2009. — № 1. — С. 34.
11. *Смиричинський В.* Аналіз, контроль і аудит процедур державних закупівель / В. Смиричинський // Державні закупівлі України. — 2007. — № 9. — С. 28.
12. *Храмкін А.* Теоретичні й методологічні основи сучасної системи державних закупівель / А. Храмкін, О. Воробйова // Державні закупівлі України. — 2008. — № 2. — С. 17.
13. *Карасьова В.* Документальне забезпечення закупівель / В. Карасьова, О. Шейко // Державні закупівлі України. — 2007. — №7. — С. 12–14.



ПІДПРИЄМНИЦТВО

УДК 005.935:339.378

ОСНОВНІ ЕТАПИ ВПРОВАДЖЕННЯ КОНТРОЛІНГУ В УПРАВЛІННЯ ТОРГОВИМИ МЕРЕЖАМИ

ТАРАСЮК М., к. е. н., доцент кафедри фінансів КНТЕУ

Аналіз сучасних наукових праць, а також практичного досвіду управління на вітчизняних і зарубіжних підприємствах дозволяє констатувати, що зростає інтерес до проблем практичного застосування контролінгу. Ефективне функціонування контролінгу в управлінні можливе лише за умови його послідовного впровадження в практичну діяльність суб'єкта господарювання з урахуванням усіх ключових аспектів цього процесу.

Значна частина напрацювань у сфері контролінгу стосується промислових підприємств і банківських установ. Окремі аспекти впровадження та функціонування контролінгу знайшли відображення в працях вітчизняних і російських науковців О. Ананькіної, Н. Данілочкіної, О. Кармінського, О. Качериної, І. Оленевої, С. Петренко, М. Пушкаря, В. Савчука, Л. Сухаревої, С. Фалька, Н. Шульги та ін. Серед зарубіжних вчених слід відзначити праці А. Дайле, Й. Вебера, Е. Майера, Р. Манна, Д. Хана, П. Хорвата та ін.

Більшість наукових досліджень щодо проблем впровадження контролінгу в управління стосуються переважно підприємств реального сектору економіки та фінансово-кредитних установ, а підприємства торговельної сфери, зокрема торгові мережі, залишаються поза увагою. Для забезпечення ефективного впровадження контролінгу в управління торговими мережами слід визначити структурно-логічну послідовність цієї управлінської технології.

Чотири основні етапи впровадження контролінгу в управління суб'єктами підприємництва виокремлюють С. Петренко та Л. Сухарева [1; 2], а саме: вивчення цілей та пріоритетів розвитку підприємства

(передбачає також визначення ступеня впливу внутрішніх і зовнішніх факторів на досягнення цілей контролінгу); розробка системи координації та контролю за процесом досягнення кінцевих результатів (передбачає формування системи підконтрольних показників, що найкраще відображають будь-які зміни в діяльності підприємства та його центрів фінансової відповідальності); визначення допустимих відхилень підконтрольних фактичних показників від планових (формування форм внутрішньої документації (звітності) за допомогою якої визначаються місця виникнення відхилень, їх причини та відповідальні за це особи); визначення ступеня впливу відхилень, що виникли, на величину кінцевого результату. Аналіз цього підходу дозволяє зробити висновок, що далеко не всі наведені авторами етапи можна віднести до процесу впровадження. Це стосується етапу визначення впливу виявлених відхилень на кінцевий результат діяльності підприємства, оскільки оцінити такий вплив можливо лише у процесі функціонування контролінгу в управлінні підприємством.

Більш ґрунтовний перелік основних етапів впровадження контролінгу в управління суб'єктами підприємництва наведено в роботах С. Фалька, А. Карімінського, Н. Оленева, А. Примака, А. Жеваги, Н. Іванової [3; 4; 5; 6]: прийняття рішення (відбувається переважно у випадку різкого погіршення основних показників діяльності); діагностика існуючої системи управління (фіксація сучасного стану функціонування системи управління на підприємстві); розробка концепції "ідеальної" системи управління підприємством (формування технічного завдання на побудову бажаної системи управління та адекватного їй контролінгу); входження контролінгу у "двері" підприємства (формування інструментальної бази контролінгу та створення відповідної служби); запровадження контролінгу в поточну діяльність підприємства (демонстрація дієвості розробленого інструментарію та переконання менеджерів у доцільності його застосування); укріплення позицій (визнання та розповсюдження контролінгу в підрозділах підприємства); фаза зростання значущості та обсягу функцій контролінгу (постійне розширення функцій, завдань та інструментарію контролінгу).

Проводжувати контролінг в управління підприємствами С. Фалько пропонує на основі таких підходів: "малими кроками" (незначні зміни у старій структурі управління з повільним просуванням до встановленої мети); "бомбометання" (інтенсивні та рішучі зміни старої системи управління); "планова еволюція" (поетапне та достатньо динамічне впровадження контролінгу в управління підприємством). Інші наковці ці підходи до впровадження контролінгу називають методами паралельної адаптації, швидкої функціональної заміни та пілотного проекту. С. Фалько аналізує недоліки та переваги перших двох підходів до впровадження контролінгу. Недоліком підходу "малими

кроками" є небезпека затягування процесу впровадження, що може призвести до згортання проекту, а перевагою – відсутність значного опору реалізовуваним змінам з боку менеджерів та інших співробітників підприємства. Недоліком підходу "бомбометання" є висока ймовірність виникнення значного опору змінам, що може призвести до затягування проекту, а позитивною характеристикою – швидке впровадження базових елементів контролінгу.

На думку С. Фалька, використати переваги розглянутих вище підходів та мінімізувати їх негативні прояви допомагає третій підхід до впровадження контролінгу в управління суб'єктами підприємництва – "планова еволюція". Отже, саме цей підхід є найприйнятнішим для впровадження контролінгу в управління торговими мережами.

Суть підходу "планової еволюції" полягає у застосуванні принципів проектного менеджменту. На першому етапі керівництвом і власниками торгової мережі приймається рішення про доцільність впровадження контролінгу та затверджується його концепція для певного підприємства, на основі якої розробляється проект впровадження. У свою чергу проект поділяється на ступені, що містять відповідні етапи та заходи, реалізація яких сприятиме досягненню цілей проекту з обов'язковою фіксацією строків їх реалізації.

За підсумками першого етапу реалізації керівництвом або власниками торгової мережі оцінюються отримані результати. За результатами такої оцінки можуть вноситися зміни та доповнення до проекту впровадження контролінгу, або до його концепції для певної торгової мережі. Наступні етапи впровадження концепції контролінгу в управління торговими мережами повинні охоплювати низку взаємопов'язаних проектів, що передбачатимуть реорганізацію всіх елементів управління.

До переліку, як свідчить дослідження С. Фалька [3], доцільно включити такі проекти:

- розробка стратегії за напрямками: організаційна структура суб'єкта господарювання, інформаційне забезпечення, маркетинг, товари, послуги, закупівлі, логістика, персонал, фіксація кількісних цілей;
- реорганізація структури управління;
- реорганізація системи оперативного планування та управління;
- побудова системи обліку витрат для цілей системи управління;
- побудова системи контролінгу, яка повинна містити планування, бюджетування, облік, звітність, аналіз відхилень.

Аналіз цього підходу дозволяє констатувати, що він не має комплексного характеру, зокрема без уваги залишаються певні елементи управління: організування та мотивування. Підхід стосується лише витрат підприємства при побудові системи обліку, а повне реформування системи управлінського обліку не передбачається.

На думку авторів роботи "Концепція контролінгу: Управлінський облік. Система звітності. Бюджетування" [7], процес впровадження контролінгу в управління суб'єктами господарювання повинен складатися з таких етапів: визначення конкретних завдань контролінгу, пошук підтримуючих і стимулюючих професійних і керуючих сил, визначення повноважень контролера з прийняття рішень, визначення місця в ієрархії підприємства, визначення внутрішньої організації відділу контролінгу, визначення професійних і дисциплінарних повноважень надання вказівок, дефініція особистісних характеристик для заповнення робочих місць, розробка описів робочих місць, підбір персоналу, розробка вказівок стосовно роботи системи контролінгу та норм поведінки контролерів, навчання та підвищення кваліфікації персоналу. Наведений підхід також не позбавлений недоліків, зокрема він передбачає можливість прийняття контролерами управлінських рішень, що згідно з сучасним розумінням контролінгу не належить до їхніх повноважень. Недоліком цього підходу є також відсутність відображення в ньому етапу розробки методологічних засад контролінгу для конкретного підприємства та ін.

Процес впровадження контролінгу в управління суб'єктами господарювання О. Попченко та Н. Єрмакова [8] пропонують поділяти на дві фази: організаційну та експлуатаційну. Кожна з фаз складається з конкретних етапів. Організаційна фаза впровадження контролінгу охоплює такі етапи, як: інтенсивна підготовка персоналу (ознайомлення персоналу із самим процесом впровадження, його комп'ютерним супроводженням і програмним забезпеченням), планування (аналіз сильних і слабких сторін діяльності організації для формування та подальшої реалізації контролінгу), оцінка (аналіз та обґрунтування найефективніших варіантів впровадження контролінгу), проектування (оформлення техніко-економічного обґрунтування та завдань із впровадження контролінгу), впровадження та тестування (безпосереднє поетапне впровадження окремих елементів контролінгу в управління підприємством із подальшим виявленням технічних і концептуальних помилок).

Експлуатаційна фаза проектування контролінгу передбачає два етапи: моніторинг реалізації процесу (постійне спостереження за ходом реалізації процесу з метою його систематичного вдосконалення), коректування на основі взаємозв'язку "план – факт – відхилення" (визначення та документування фактичних показників діяльності та порівняння їх із плановими). Слід зазначити, що експлуатаційна фаза проектування контролінгу в управлінні підприємствами не повною мірою відповідає впровадженню контролінгу, оскільки відображає процес його функціонування в суб'єкті господарювання.

Механізм впровадження контролінгу в управління підприємствами, запропонований Ж. Шалуновою [9], І. Шенаєвим [10; 11], Д. Овсе-

пяном [12], як і попередній підхід, має досить агрегований характер і передбачає реалізацію трьох етапів: підготовчого, впровадження та автоматизації.

Алгоритм впровадження контролінгу в управління підприємством, вважає Н. Борисова [13], повинен складатися з двох етапів: розробки дій керівників на рівні всього підприємства (прийняття рішення про доцільність впровадження контролінгу, розробка альтернатив реалізації проекту, запуск проекту); розробки дій на рівні керівника проектної групи, що створена в межах функціональної структури (створення інформаційного банку даних, планування процесу впровадження контролінгу, впровадження системи контролінгу та аналіз результатів впровадження).

Досліджуючи проблему ефективного впровадження контролінгу в управління суб'єктом господарювання, С. Боков [14] пропонує визначити необхідні умови для створення і впровадження контролінгових механізмів в управління підприємством. Для впровадження контролінгу в управління підприємством повинні бути розроблені:

- система показників для оцінки ситуації, а також передбачена і сформульована стратегія управлінського розвитку;
- стратегічно орієнтована організаційна структура лінійного та функціонального менеджменту;
- елементи нормативного та методичного забезпечення впровадження та удосконалення контролінгу;
- структура автоматизованого інформаційного обліку робочих місць;
- нова єдина база даних.

Слід зазначити, що цей перелік не є вичерпним, його слід удосконалити залежно від сфери діяльності суб'єкта підприємництва, а також з урахуванням попередньої діагностики управління підприємством. Далі у своїй роботі С. Боков розглядає безпосередньо основні етапи впровадження контролінгу в управління підприємством, до яких належать: формування робочої групи зі впровадження контролінгу; проведення моніторингу стану інформаційного обліку для системи контролінгу та існуючої системи управління; підготовка пропозицій щодо впровадження контролінгової діяльності; підготовка пропозицій стосовно уніфікації бази даних та умов впровадження контролінгу як всередині підприємства, так і на "залежних" підприємствах і в "материнській" компанії; визначення етапів і строків впровадження контролінгу; постановка завдань з підготовки рішення вищого керівного органу про впровадження контролінгу; визначення завдань з контролю впровадження та подальшого коригування. Однак цей підхід не вирішує однієї з основних проблем впровадження контролінгу в управління підприємством, а саме: опір колективу, адже він не передбачає проведення роз'яснювальної та освітньої роботи.

Для ефективного впровадження контролінгу в управління суб'єктом господарювання Л. Балабанова [15] пропонує розробляти відповідну програму, тобто організаційно та процедурно оформлені засоби і методи, що визначають порядок здійснення реструктуризації управління підприємством. До комплексу заходів із впровадження контролінгу в управління підприємством, на думку автора, повинні входити: формування цілей впровадження контролінгу; оцінка факторів зовнішнього та внутрішнього середовища; систематизація даних підприємства; розробка стратегії впровадження стратегічного та оперативного контролінгу; обґрунтування підходів до формування системи контролінгу; створення служби контролінгу; розробка регламентуючої документації; розподіл посадових обов'язків між співробітниками служби контролінгу; прийняття рішення про впровадження обраної моделі управління; розробка та впровадження науково-обґрунтованих методів управління; розробка рекомендацій щодо вдосконалення управління; реструктуризація управління; оцінка ефективності впровадження контролінгу; формування цілей управлінської культури. Цей підхід, на жаль, теж не досконалий, оскільки деякі етапи не можна віднести безпосередньо до впровадження, вони переважно належать до процесу функціонування.

Аналогічний недолік містить підхід до впровадження контролінгу в управління підприємством, запропонований Т. Мельник [16]. Поруч з етапами безпосередньо впровадження (вивчення функціональних систем планування та обліку, розробка методичних вказівок з оформлення інформаційних потоків системи контролінгу, збору та обробки інформації, впровадження методичних вказівок щодо організації впровадження та методичних вказівок щодо технології використання), автор виокремлює етапи, характерні функціонуванню контролінгу в управлінні суб'єктом господарювання (визначення та усунення негативних явищ, що були виявлені в процесі роботи системи контролінгу, розробка варіантів управлінських рішень щодо оптимізації тактичних і стратегічних управлінських рішень).

Досить вузько розглядають процес впровадження контролінгу в управління торговими мережами І. Казарінова, В. Виборнова [17] та Ф. Пісчанов [18], які пропонують умовно виокремити чотири етапи впровадження: цілепокладання, впровадження на підприємстві управлінського обліку та звітності; впровадження процедур планування; впровадження процедур і механізмів контролю. Недоліком цього підходу є його спрямованість лише на планування та контроль, інші аспекти управління залишаються без уваги. Крім того, автори не враховують, що деякі елементи системи контролінгу вже можуть бути впроваджені в управління суб'єктом господарювання, отже потребують не впровадження з нуля, а вдосконалення їх механізмів відповідно до потреб управління, інтегрованого з контролінгом.

На перше місце у процесі впровадження контролінгу в управління підприємством А. Карапетян [19] ставить саму ідею створення контролінгу. Надалі запропонований дослідником підхід дещо схожий з розглянутими вище, він передбачає необхідність реалізації таких етапів при провадженні контролінгу в управління підприємством: визначення місії та системи цілей впровадження контролінгу; комплексна діагностика наявних на підприємстві елементів контролінгу (планування, облік витрат, звітність, інформаційні потоки тощо); проектування контролінгу (створення систем планування, обліку, звітності та контролю, удосконалення інформаційних систем тощо); формування організаційної структури контролінгу та технічного забезпечення системи; розробка і впровадження заходів з реалізації системи контролінгу, а також оцінка ефективності системи контролінгу. Подальший аналіз цього підходу дозволяє стверджувати, що йому притаманні недоліки наведених вище підходів, а саме: певні етапи характеризують не процес впровадження контролінгу, а його функціонування. Крім того, підхід має внутрішні суперечності: діагностичний етап певною мірою не узгоджується з етапом проектування системи контролінгу; оскільки на етапі діагностики оцінюються наявні елементи контролінгу на підприємстві, а проектний етап передбачає створення таких елементів. Аналогічний по суті підхід до впровадження контролінгу міститься в роботі О. Деменіної [20].

І. Гусева [21] пропонує підхід до впровадження контролінгу в управління підприємством, що певною мірою схожий з розробленим А. Карапетяном. Дослідниця, на відміну від інших авторів, пропонує проводити більш ґрунтовний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища, а також здійснювати стратегічний аналіз, тобто прогнозувати потенційні можливості підприємства.

На думку Л. Муратової [22], процес впровадження контролінгу в управління підприємством слід організувати у два етапи: попередня робота; підготовка та складання загального плану впровадження заходів. Цікавою є пропозиція автора щодо доцільності проведення експерименту при впровадженні контролінгу. Один із центрів відповідальності стає об'єктом експерименту. Аналізується нормування в ньому та його вдосконалення; налагоджування певних контролінгових процедур, облік відхилень, їх документування та аналіз причин; налагодження інформаційних потоків; узгодження механізмів планування та бюджетування; розробка програми впровадження контролінгу в інших центрах фінансової відповідальності; навчання менеджерів та ін.

Результати аналізу практичної діяльності консалтингових і аудиторських фірм [23] дозволяють визначити етапи впровадження контролінгу в управління підприємствами, а саме: передпроектне обстеження, оптимізація організаційної структури і системи внутрішнього докумен-

тообороту, організація роботи окремих служб або певних функцій бізнесу, формування системи управлінського обліку на основі впровадження ефективної облікової політики, розробка і впровадження системи планування і бюджетування, формування системи управління підприємством за допомогою системи стратегічних контрольних показників, проведення супроводжувальних семінарів, тренінгів і надання консультацій. Розглянутий підхід також не позбавлений недоліків: відсутня чітка структура, передбачається розробка і впровадження елементів управління та контролінгу, які функціонують на підприємствах вже досить тривалий час.

На підставі аналізу практичного досвіду впровадження контролінгу в управління підприємствами О. Сафарова та Т. Бабенкової [24] можна визначити основні результати, які повинні бути досягнуті: удосконалення системи управління, удосконалення організаційної структури та взаємовідносин бізнес-одиниць та окремих їх підрозділів, впровадження контролінгу діяльності бізнес-одиниць та групи в цілому. Для досягнення цих результатів автори пропонують реалізувати проект "Контролінг", який містить такі основні модулі: впровадження нової організаційної структури, формування апарату та організаційної структури контролінгу, розробка та реалізація ІТ-стратегії проекту, розробка та впровадження системи п'ятирічного бізнес-планування, створення системи економічних взаємовідносин між бізнес-одиницями, оптимізація моделі проектного аналізу, організація моніторингу, організація системи вертикально-інтегрованого обліку та звітності, організація внутрішнього аудиту та контрольних-ревізійних перевірок. Цей підхід до впровадження контролінгу є досить вдалим, але має певні недоліки: дублювання етапів, а також реалізацію етапів, що безпосередньо не стосуються контролінгу.

Дослідивши різні наукові погляди щодо переліку та змісту основних етапів впровадження контролінгу в управління суб'єктами господарювання, можна розробити пропозиції щодо організації цього процесу в торгових мережах. З огляду на особливості контролінгу в управлінні торговими мережами та сучасне розуміння сутності цієї управлінської технології доцільно запропонувати *чотирнадцять етапів* впровадження контролінгу в управління суб'єктами мережевого торговельного бізнесу.

I. Прийняття рішення про впровадження контролінгу в управління торговою мережею. Цей етап передбачає узгодження думок власників та менеджерів вищого рівня про необхідність запровадження такої управлінської технології, розуміння її ефективності та перспектив, які відкриваються перед суб'єктом господарювання в разі впровадження контролінгу, а також розробка та обґрунтування місії та системи цілей контролінгу.

II. Створення служби контролінгу в торговій мережі передбачає визначення місця служби контролінгу в управлінні суб'єктом мере-

жевого торговельного бізнесу, обґрунтування її персонального складу, чітке розмежування повноважень між контролерами та формалізацію їх посадових прав та обов'язків.

III. Розробка програми впровадження контролінгу в управління торговими мережами з чітким визначенням конкретних заходів і строків їх реалізації, що повинно бути відображено в плані-графіку впровадження контролінгу.

IV. Розробка бюджету впровадження контролінгу в управління торговою мережею. Цей етап передбачає планування необхідних джерел фінансування та витрат на здійснення конкретних заходів, що стануть підставою для оцінки ефективності та цільового спрямування витрачання коштів, а також основою для оцінки ефективності впровадження контролінгу в управління торговою мережею в цілому.

V. Започаткування проведення освітньо-роз'яснювальної роботи серед персоналу, менеджерів і власників торгової мережі. Цей етап передбачає систематичне проведення тренінгів, семінарів, конференцій, нарад, презентацій та інших заходів. Вони забезпечать розуміння змін, що відбуваються у торговій мережі, усвідомлення ролі кожного менеджера в цьому процесі, тим самим мінімізують опір здійснюваним нововведенням.

VI. Проведення вхідної діагностики фінансово-господарської діяльності та управління торговою мережею. На цьому етапі передбачається здійснення діагностики: зовнішнього та внутрішнього середовища суб'єкта мережевого торговельного бізнесу, його організаційної структури, фінансової структури, інформаційних потоків та ін.

VII. Розробка пропозицій щодо вдосконалення управління торговою мережею, зокрема: здійснення реінжинірингу бізнес-процесів, інформаційних потоків, удосконалення організаційної структури суб'єкта мережевого торговельного бізнесу, розробка рекомендацій щодо створення або реформування його фінансової структури та ін.

VIII. Обґрунтування системи ключових показників (індикаторів) стану внутрішнього та зовнішнього середовища, що будуть основою для оцінки службою контролінгу всіх напрямів і аспектів управління торговою мережею, визначення критичних меж відхилень фактичних значень показників від планових.

IX. Розробка та обґрунтування методик та інструментарію контролінгу окремих його об'єктів в управлінні торговими мережами, оцінка їх ефективності для вирішення конкретних завдань, адаптація найефективніших методик та інструментарію до специфіки фінансово-господарської діяльності та управління певного суб'єкта мережевого торговельного бізнесу та ін.

X. Створення комплексної системи інформаційного забезпечення передбачає створення або реформування системи управлінського обліку, запровадження моніторингу зовнішнього середовища суб'єкта ме-

режевого торговельного бізнесу за визначеними ключовими показниками, розробку пропозицій щодо створення, реформування або придбання автоматизованої інформаційної системи та ін.

XI. *Формування пакету внутрішньої звітності* служби контролінгу передбачає розробку форм управлінської звітності в розрізі конкретних користувачів контролінгової інформації, їх інформаційних потреб для прийняття певних управлінських рішень та ін.

XII. *Розробка і затвердження внутрішньокорпоративних регламентів* функціонування контролінгу в управлінні торговою мережею забезпечить чітке виконання функцій, покладених на службу контролінгу, унеможливить конфлікти в ході їх реалізації та ін.

XIII. *Тестування результатів впровадження* контролінгу в управління торговою мережею. Цей етап передбачає апробацію функціонування контролінгу на окремому бізнес-об'єкті торгової мережі, оцінку результатів проведеного експерименту та розробку коригуючих заходів відповідних етапів впровадження контролінгу в управління торговою мережею в цілому.

XIV. *Введення в експлуатацію* контролінгу на всіх рівнях управління і в усіх структурних підрозділах суб'єкта мережевого торговельного бізнесу.

Подальше дослідження методологічних засад контролінгу в управлінні торговими мережами доцільно присвятити розробці механізму функціонування цієї управлінської технології в практичній управлінській діяльності суб'єктів мережевого торговельного бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Петренко С. Н.* Контроллинг : учеб. пособие / С. Н. Петренко. — К. : Ника-Центр ; Эльга, 2003. — 328 с.
2. *Петренко С. Н.* Контроллинг : учеб. пособие / С. Н. Петренко, Л. А. Сухарева. — Донецк : ДонДУЕТ, 2003. — 365 с.
3. *Фалько С. Г.* Контроллинг для руководителей и специалистов / С. Г. Фалько. — М. : Финансы и статистика, 2008. — 272 с.
4. *Контроллинг в бизнесе : методологические и практические основы построения контроллинга в организациях* / А. М. Карминский, Н. И. Оленев, А. Г. Примак, С. Г. Фалько. — 2-е изд. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 256 с.
5. *Контроллинг : учебник* / А. М. Карминский, С. Г. Фалько, А. А. Жевага и др.; под ред. А. М. Карминского, С. Г. Фалько. — М. : Финансы и статистика, 2006. — 336 с.
6. *Карминский А. М.* Внедрение контроллинга в организации: этапы и типичные ошибки [Электронный ресурс] / А. М. Карминский. — Режим доступа : <http://www.new-management.info/articles/270/>.
7. *Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование* / Horvath&Partners ; пер. с нем. — 3-е изд. — М. : Альпина Бизнес Букс, 2008. — 269 с.

8. Попченко Е. Л. Бизнес-контроллинг / Е. Л. Попченко, Н. Б. Ермасова. — М. : Альфа-Пресс, 2006. — 288 с.
9. Шалунова Ж. Л. Организационно-экономические основы совершенствования системы управления сельскохозяйственным предприятием с использованием механизма контроллинга : дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : 08.00.05 / Шалунова Жанэта Леонидовна. — Новосибирск, 2006. — 187 с.
10. Шенаев И. В. Системы контроллинга в российских банках / И. В. Шенаев // Банковское дело. — 2006. — № 12. — С. 58–60.
11. Шенаев И. В. Система контроллинга в деятельности коммерческого банка / И. В. Шенаев // Банковские услуги. — 2006. — № 11. — С. 21–29.
12. Овсепян Д. С. Управленческий учет и контроллинг в системе управления промышленным предприятием : дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : 08.00.05 / Овсепян Давид Самвелович. — М., 2006. — 146 с.
13. Борисова Н. А. Контроллинг в управлении розничной торговой организацией : дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : 08.00.05 / Борисова Нармина Ахмедовна. — М., 2005. — 157 с.
14. Боков С. И. Контроллинг в управлении развитием корпоративной организации : дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : 08.00.05 / Боков Сергей Иванович. — М., 2007. — 181 с.
15. Балабанова Л. Й. Формирование системы контроллинга на предприятиях (на примере мясоперерабатывающей промышленности Воронежской области) : автореф. дис. на соискание уч. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / Л. Й. Балабанова. — Воронеж, 2005. — 26 с.
16. Мельник Т. М. Вдосконалення фінансового менеджменту підприємства на основі впровадження системи контролінгу / Т. М. Мельник // Актуальні проблеми економіки. — 2004. — № 3 (33). — С. 170–179.
17. Казаринова И. В. Контроллинг как современный инструмент эффективного управления бизнес-процессами [Электронный ресурс] / И. В. Казаринова, В. В. Выборнова. — Режим доступа : <http://ej.kubagro.ru/2006/07/pdf/21.pdf>.
18. Писчасов Ф. Инструментарий контроллинга предприятия / Ф. Писчасов, Е. Попов // Проблемы теории и практики управления. — 2003. — № 5. — С. 92–98.
19. Карапетян А. А. Контроллинг как инструмент повышения эффективности управления предприятием : автореф. дис. на соискание научн. степ. канд. экон. наук : спец. 08.00.05 "Экономика и управление народным хозяйством" / А. А. Карапетян. — М., 2004. — 25 с.
20. Деменіна О. В. Організаційно-економічні аспекти формування системи оперативного контролінгу на вітчизняних підприємствах / О. В. Деменіна // Проблеми науки. — 2008. — № 8. — С. 32–37.
21. Гусева И. Моюель стратегического контроллинга / Ирина Гусева // Управление компанией. — 2007. — № 6. — С. 100–108.
22. Муратова Л. Н. Формирование системы контроллинга на промышленном предприятии (на примере металлургического комбината) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. экон. наук : 08.00.05 / Муратова Людмила Николаевна. — Новокузнецк, 2004. — 184 с.
23. Контролінг на малих і середніх підприємствах [Електронний ресурс]. — Режим доступа : http://www.kagaudit.com/index.php?page=s_ceo_control.
24. Сафаров А. Контроллинг: история внедрения [Электронный ресурс] / А. Сафаров, Т. Бабенкова. — Режим доступа : http://www.smartcat.ru/5/149_1_5.shtml.

УДК 332.025.12

ЩОДО ПОБУДОВИ БАЗОВОЇ КЛАСИФІКАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ ГОСПОДАРСЬКОГО КОНТРОЛЮ

БАРДАШ С., к. е. н., докторант кафедри фінансового аналізу
і контролю КНТЕУ

Класифікація є моделлю систематизованих наукових знань про контроль як складну інтегровану систему, вона дозволяє глибше зрозуміти його роль, завдання та функції, повніше використовувати результати контролю в управлінні господарськими системами. Застосування класифікації як найпоширенішого методу дослідження сутності контролю забезпечує: наукову розробку основ його теорії; поєднання теорії і практики через розробку науково обґрунтованої методології та методики господарського контролю; подальше вдосконалення організації контролю, підвищення ефективності та якості його здійснення. Досліджували сутність контролю шляхом його класифікації, а також трансформації форм контролю у призмі сучасних теорій світосприйняття Н. Виговська [1], І. Дрозд [2], В. Бурцев [3], Є. Калюга [4], В. Шевчук [5] та інші провідні вітчизняні та російські науковці.

Сучасні дослідження цього питання мають суттєвий недолік. Окремі науковці прагнуть охопити всі відомі класифікаційні ознаки, які було виокремлено в різні періоди розвитку теорії та практики контролю, інтегруючи класифікації, побудовані без застосування системного підходу, а також ті, які є результатом розгляду сутності контролю як системи та систематизації понятійного апарату. Деякі автори виокремлюють від 2 до 18 ознак та від 5 до 70 видів, при цьому збільшення ознак не завжди приводить до збільшення видів контролю.

Усі існуючі класифікації контролю можна поділити на три групи. До *першої групи* належать класифікації, в яких ознаки поділу визначені без належної систематизації його видів, обґрунтування категорій, складових елементів класифікації як абстрактної системи, що одержують у процесі поділу поліморфного явища – господарського контролю – наукове обґрунтування [6; 7]. *Друга група* містить класифікації, що базуються на розкритті змісту понять форма, організаційна форма, тип, вид [8; 4]. *Третя група* охоплює класифікації, побудовані на розкритті понять форма і вид (різновид) контролю та встановленні ознак розподілу за результатами визначення сутності контролю із застосуванням системного підходу [2; 5].

Ключовим питанням під час побудови класифікації контролю є тлумачення терміна "класифікація", а також вимоги до її проведення. У філософії під *класифікацією* (лат. *classis* – розряд; *facio* – роблю) розуміється багатоступінчастий, послідовний поділ обсягу поняття з метою систематизації, поглиблення і отримання нових знань щодо членів поділу [9, с. 283]. Класифікація є системою, що складається з класів та груп явищ або понять [10, с. 236]. Результатом логічної класифікації є система співпорядкованих понять: подільне поняття є родом, а нові поняття (члени поділу) є видами цього роду, видами видів і т.ін. [9, с. 283]. Оскільки множину можна розбивати на підмножини різними способами, вибір системи класифікації є справою практики, через це будь-яка класифікація є штучною й, відповідно, суб'єктивною.

Важливу роль у побудові класифікації відіграють ознаки. Складно погодитися з М. Базасем [8], що ознаками є тип, вид і форми контролю, адже ознака – особлива риса, властивість чогось, що характеризує особу, предмет тощо; атрибут, особливість [10, с. 321]. Для побудови класифікаційної моделі господарського контролю ознаки слід поділяти на ознаки першого та другого порядків. Ознаки першого порядку дозволятимуть поділяти генеральну сукупність або загальне поняття на види контролю, а другого порядку – на види та підвиди контролю. Основою ознак першого порядку мають бути елементи системи контролю, а ознак другого порядку – особливості елементів системи, або їх складові, адже такі елементи системи контролю як суб'єкт, процес, об'єкт і результати контролю можна розглядати і як складні об'єкти, які мають складну структуру, отже, вони також можуть бути класифікованими.

Диференціація системи контролю як складного соціально-економічного явища сприятиме побудові інтегрованої класифікаційної моделі контролю під якою слід розуміти інтеграцію класифікацій елементів системи контролю (класифікації суб'єктів, процесів, об'єктів та результатів контролю) проведену в межах окремої форми контролю. Для того, щоб побудувати такі класифікації слід розглядати зазначені елементи системи як об'єкти, що розкладаються на елементи нижчого порядку.

В існуючих підходах до побудови класифікації контроль поділяється на: типи, види, форми [8]; організаційні форми та види [6]; форми та види (різновиди) [2; 5]. Детальний аналіз цих підходів свідчить, що деякі автори [8; 3; 11] розглядають типізацію контролю як основу диференціації. М. Базась [8, с. 188] поняття "*тип*" визначає як найсуттєвіші й найстаріші ознаки будь-якого суспільного явища, у тому числі й контролю, а також окреслює напрями його впровадження. Однак із таким твердженням складно погодитися, адже *тип* – це зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ [10, с. 602]. В окремих випадках *тип* ототожнюється з *класом*

[10, с. 236]. Аналізуючи тлумачення "тип" можна зазначити, що застосування цього терміна доречно не в штучних, а у природних класифікаціях (класифікація тварин, рослин). На думку автора статті, застосовувати термін "напряма" у класифікації контролю безпідставно, адже це поняття тлумачать таким чином: *по-перше*, шлях розвитку певних подій, явищ, їхня спрямованість; курс, спрямування; *по-друге* група суспільних, наукових, мистецьких тощо особистостей і явищ, об'єднаних спільними поглядами; течія, школа, угруповання [10, с. 302]. Отже, позиція щодо використання в сучасній класифікації контролю за найбільш суттєвими ознаками *типу*, а потім *форми* є недостатньо обґрунтованою через багатоаспектність контролю.

Класифікація контролю має проводитися із поділом на форми, види та підвиди, які слід розглядати як елементи класифікаційної системи, зважаючи на їх філософське категорійне трактування. Слід зазначити, що сутність та розуміння терміна "форма контролю" в наукових роботах [8; 4; 12] має певні відмінності. М. Базась вважає, що "форма контролю – це спосіб його здійснення, вона вказує техніку його здійснення. Вона також є багатофункціональним інструментом дослідження певного явища, об'єкта процесу" [8, с. 188]. На думку Є. Калюги [4], форма контролю повинна розкривати взаємодію елементів і процесів контролю, а І. Стефанюк зазначає, що "форма контролю – це засіб відстеження (порівняння, зіставлення) певного явища, об'єкта, процесу, що охоплені контрольними діями" [12, с. 90]. Подібний підхід щодо розуміння форми контролю викладений і в інших роботах [2; 5].

Таким чином, під формою контролю слід розуміти внутрішню організацію контролю та методику його проведення. Поняття "форма контролю" актуальне лише для практики його здійснення, адже розуміння під формою способу існування певного змісту для господарського контролю як галузі наукових знань та теорії неактуальне, оскільки контроль не є природним явищем і не існує поза свідомістю людини. На підставі такого визначення до форм контролю можна віднести всі унормовані у правових актах контрольні заходи: ревізії, перевірки, аудит, інвентаризації; а такі контрольні заходи, як слідство, судово-бухгалтерська експертиза, економічний аналіз не можуть вважатися формами господарського контролю. Адже слідство та судово-бухгалтерська експертиза є способом доведення або спростування результатів ретроспективного контролю, тобто правовим обґрунтуванням результатів проведеного контрольного заходу. Економічний аналіз також не є самостійною формою господарського контролю. *По-перше*, його проведення не регламентується жодним нормативно-правовим актом. *По-друге*, визначені форми контролю мають власні теорії їх проведення, а в методиці їх проведення превалюють методологічні прийоми господарського контролю, що є важливим атрибутом віднесення згаданих контрольних заходів до форм контролю.

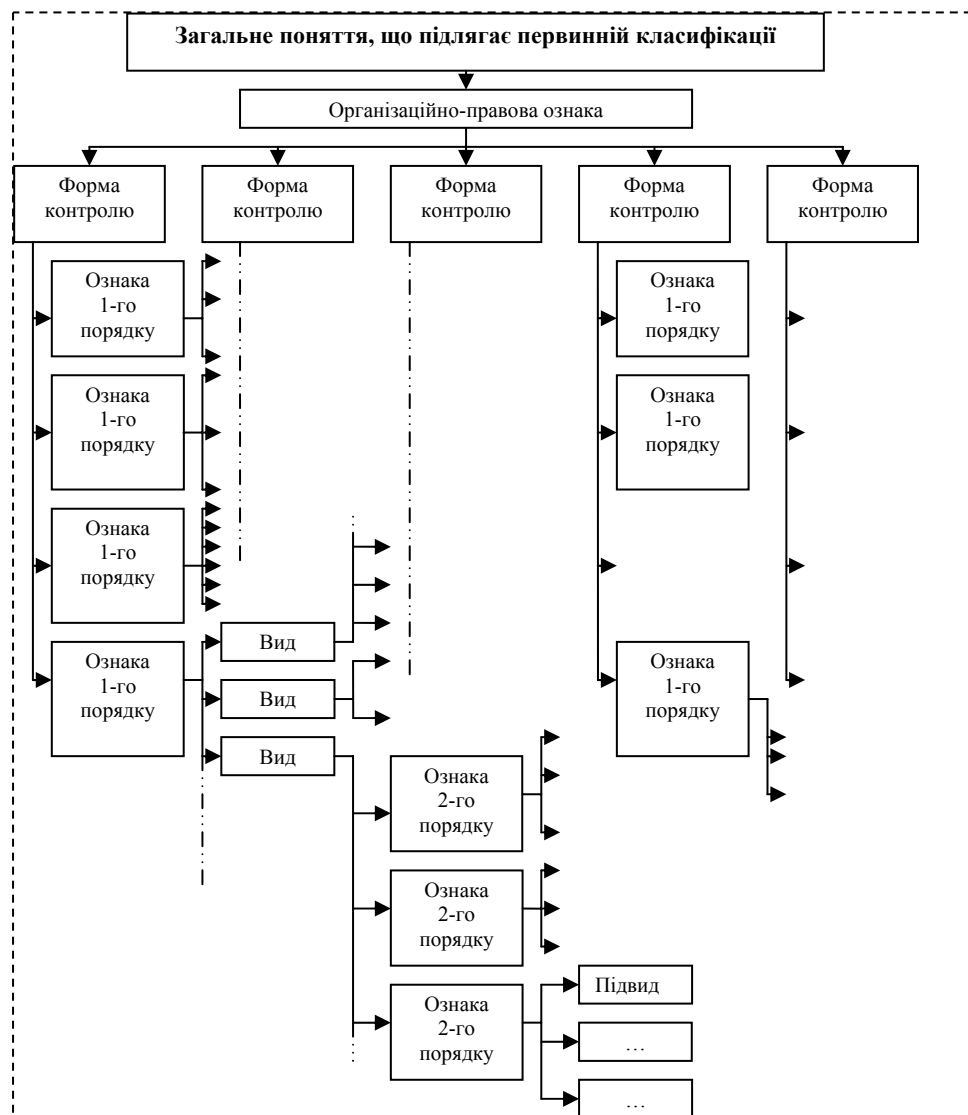
Стосовно економічного аналізу слід зазначити, що його окремі методичні прийоми кількісного дослідження встановлених фактів є складовими всіх згаданих форм контролю і застосовуються на стадії оцінки й узагальнення кількісних параметрів функціонування об'єкта контролю, проте їх застосування не надає останньому ні теоретико-методологічних, ні практичних підстав вважатися формою контролю.

З позицій наукової класифікації зазначені форми (ревізії, перевірки, аудит, інвентаризації) можуть бути класифіковані на види. Саме такі класифікації були побудовані й описані в роботах стосовно ревізій і перевірок [6; 4], інвентаризації [13; 4], аудиту [6; 14; 15; 16; 17].

Важливими елементами класифікації господарського контролю є вид і підвид. Під "видом" розуміється підрозділ, що об'єднує явища, предмети за спільними ознаками і входить до складу вищого розділу роду [10, с. 77]. У теорії та практиці господарського контролю поняття "вид контролю" майже до кінця XX ст. не було чітко сформульоване. І лише В. Шевчук [5], а потім І. Дрозд [2] це поняття обґрунтували, однак і воно вимагає певного уточнення. Доцільно визначити "вид контролю" як особливий прояв контролю, який має прямий зв'язок з атрибутивною ознакою, на підставі якої такий вид виокремлено. У зв'язку з тим, що науково-обґрунтована класифікація має декілька рівнів поділу складного явища, впровадження поняття "вид контролю" не задовольнятиме цій вимозі. Для цього доцільно запровадити термін "підвид контролю", під яким слід розуміти прояв виду контролю, що має місце внаслідок класифікації виду контролю за ознаками другого виду. Згідно з цим підходом вид контролю становитиме підклас роду (класу видів контролю, виділених за ознакою елементів системи контролю), як ширшого класу визначення загального. У цілому такі філософські категорії як вид та підвид, які доцільно застосовувати задля побудови класифікації господарського контролю, будуть відображати різні процеси узагальнення.

Сформульований підхід до побудови класифікації господарського контролю можна викласти у вигляді базової моделі (*рисунок*).

Викладений підхід до побудови базової класифікаційної моделі контролю свідчить, що форма контролю є базовим поняттям, а його види та підвиди – вторинними поняттями, які спираються на базові та є похідними від них. Відповідно, зазначені форми (ревізія, перевірка, аудит, інвентаризація) поділяються на групи (класи) нижчого порядку – види, а останні на їх підвиди. Цей підхід суттєво відрізняється від викладеного І. Дрозд і В. Шевчуком [2; 5]. Автори виокремлюють 11 форм контролю без подальшого поділу, а це свідчить про хибність встановлених співвідношень між формою та видом. Форма контролю охоплює всі елементи контролю як системи та є відображенням контролю на практиці, а види контролю виокремлюються у межах існуючих форм контролю.



Модель побудови класифікації господарського контролю

На основі викладеного можна сформулювати низку тверджень.

По-перше, форма контролю є проявом внутрішньої організації контролю та методики його проведення. Отже, до форм контролю можна віднести всі унормовані у правових актах контрольні заходи, а саме: ревізію, перевірку, аудит, інвентаризацію.

По-друге, вид контролю – це прояв форми контролю, який має прямий зв'язок із атрибутивною ознакою, на підставі якої такий вид виокремлено за ознакою першого порядку (елементами системи господарського контролю).

По-третє, підвид контролю – це прояв виду контролю, що має місце внаслідок поділу виду контролю за ознаками другого порядку (складовими елементами системи господарського контролю).

Запропонований поділ контролю на форми, види та підвиди, розроблений на основі системного підходу, сприятиме поглибленому усвідомленню його сутності. Практичне використання базової класифікаційної моделі сприятиме побудові класифікаційних моделей його форм, а також підвищенню ефективності контролю за рахунок впровадження нових і трансформації існуючих його форм і видів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Виговська Н. Г.* Господарський контроль в Україні: теорія, методологія, організація : монографія / Н. Г. Виговська. — Житомир : ЖДТУ, 2008. — 532 с.
2. *Дрозд І. К.* Контроль економічних систем : монографія / І. К. Дрозд. — К. : Імекс-ЛТД, 2004. — 312 с.
3. *Бурцев В. В.* Организация системы государственного финансового контроля в Российской Федерации: теория и практика / В. В. Бурцев. — М. : Изд.-торг. корпорация "Дашков и К^О", 2003. — 496 с.
4. *Калюга Є. В.* Фінансово-господарський контроль у системі управління : монографія / Є. В. Калюга. — К. : Ельга : Ніка-Центр, 2002. — 360 с.
5. *Шевчук В. О.* Контроль господарських систем в суспільстві з перехідною економікою (проблеми теорії, організації, методології) : монографія / В. О. Шевчук. — К. : Київ. держ. торг.-екон. ун-т, 1998. — 370 с.
6. *Білуха М. Т.* Теорія фінансово-господарського контролю і аудиту : підручник / М. Т. Білуха. — К. : Вища шк., 1994. — 364 с.
7. *Оперативный контроль экономической деятельности предприятия* / Б. И. Валуев, Л. П. Горлова, Е. Л. Зернов и др. — М. : Финансы и статистика, 1991. — 224 с.
8. *Базась М. Ф.* Теоретико-методологічні засади внутрішньогосподарського (управлінського) обліку та контролінгу : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Базась. — К. : МАУП, 2007. — 240 с.
9. *Філософський енциклопедичний словник.* — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
10. *Великий тлумачний словник. Сучасна українська мова.* — Донецьк : ТОВ ВКФ "БАО", 2008. — 704 с.
11. *Кочерин Е. А.* Контроль с системе управления социалистическим производством. Вопросы теории и практики / Е. А. Кочерин. — М. : Экономика, 1982. — 216 с.
12. *Організація бухгалтерського обліку та фінансового контролю в сучасних умовах господарювання в Україні* / Л. Г. Ловінська, І. Б. Стефанюк. — К. : НДФІ, 2006. — 240 с.
13. *Бардаш С. В.* Інвентаризація: теорія, практика, комп'ютеризація / С. В. Бардаш. — Житомир : ЖІТІ, 1999. — 372 с.
14. *Бутинець Ф. Ф.* Аудит: стан і тенденції розвитку в Україні та світі : монографія / Ф. Ф. Бутинець, Н. М. Малюга, Н. І. Петренко ; за ред. Ф. Ф. Бутинця. — Житомир : ЖДТУ, 2004. — 564 с.
15. *Дорош Н. І.* Аудит: теорія і практика / Н. І. Дорош. — К. : Знання, 2006. — 495 с.
16. *Петрик О. А.* Аудит: методологія і організація : монографія / О. А. Петрик. — К. : КНЕУ, 2003. — 260 с.
17. *Рудницький В. С.* Методологія і організація аудиту / В. С. Рудницький. — Тернопіль : Екон. думка, 1998. — 192 с.

УДК 658.628

ФОРМУВАННЯ АСОРТИМЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ В МАГАЗИНАХ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ТОРГІВЛІ

ПШЕСЛІНСЬКИЙ Д., здобувач кафедри економіки
підприємства КНТЕУ

Прикладні аспекти формування (реалізації) асортиментної політики залежать від об'єктивних умов господарювання і суб'єктивних організаційних дій, що відображають здатність суб'єкта ринку використовувати зовнішні умови і внутрішній потенціал у вигідному для себе ракурсі. Продовольча роздрібна торгівля здійснюється різними суб'єктами господарювання – як підприємствами, так і магазинами. Перші мають статус юридичної особи, вони вільно формують і реалізують свою асортиментну політику. Другі, якщо вони належать фізичним особам-підприємцям, теж повністю вільні у виборі власної асортиментної політики. Якщо магазини входять до складу торгових мереж, їхня асортиментна політика визначається централізовано, але вони можуть впливати на асортиментні параметри своєї діяльності. Від правильності формування асортиментної політики залежить положення магазину на ринку, результати його діяльності, адже конкурентні переваги мають лише ті суб'єкти господарювання, які враховують інтереси споживачів щодо широти, глибини асортименту та якості товарів.

Управлінню товарами присвячено багато наукових робіт, авторами яких є Б. Берман [1], Р. Вінер [2], Н. Голошубова [3], Г. Малишенко [4], М. Саліван [5] та ін. Однак питання формування асортименту в магазинах і здійснення асортиментної політики досліджується лише окремими науковцями.

Для дослідження асортиментної політики важливе значення мають типи (формати) магазинів, які встановлюються перед початком їхньої роботи і можуть вважатися об'єктивною ознакою, що обумовлює характер поточних управлінських дій, у тому числі й параметрів асортиментної політики. Це вимагає чіткого з'ясування належності конкретного магазину до того чи іншого формату. Типізація має бути підпорядкована чинникам, які визначають особливості формування асортиментної політики.

Серед науковців, які приділяють увагу асортиментній політиці [3; 4], відсутня єдність поглядів на розподіл магазинів за основними пара-

метрами: величиною торгової площі, кількістю найменувань товарних позицій, рівнем спеціалізації та формою організації продажу товарів. Крім того, мають місце різні нормативні положення, які відображені в регламентах статистичного обліку [6] і чинних стандартах [7], що узагальнено в *табл. 1*.

Таблиця 1

Формати продовольчих магазинів за різними визначеннями

Формати магазинів	За ДСТУ 4303:2004	У статистичному обліку	У національній літературі
Спеціалізований	+	+	+
Вузькоспеціалізований	+		+
Неспеціалізований (комбінований)	+	+	+
Самообслуговування		+	+
Універсам/супермаркет	+	+	+
Мінімаркет	+		+
Мегамаркет			+
Гіпермаркет	+	+	+
Дискаунтер			+
Гастроном			+
Продовольчий			+

Із метою вивчення особливостей формування та реалізації асортиментної політики в магазинах продовольчої торгівлі було здійснено діагностику, для якої обрано найбільш розповсюджені формати цих магазинів. Щодо спеціалізованих магазинів, то їх частка становить лише 10 % загальної кількості, а середній розмір торгової площі – близько 70 м². Саме тому дослідження асортиментної політики цих об'єктів має локальний характер. Магазины самообслуговування недоцільно виділяти окремо, оскільки ця форма продажу товарів застосовується в більшості маркетів. Магазины "гастроном" і "продтовари" залишилися з минулих часів, вони відповідають формату міні- та супермаркетів. Універсам теж має подібну історичну аналогію, хоча нині окремі мережеві компанії (наприклад "Фора") називають власні магазини гастрономами.

Таким чином, для діагностики обрано три формати продовольчих магазинів за ДСТУ – *мінімаркет, універсам/супермаркет, гіпермаркет*; для повноти дослідження було введено також формат *мегамаркет*, з огляду на їх наявність в Україні. Однак анкетуванням мега- і гіпермаркети не були охоплені, а здійснювалося лише особисте обстеження деяких з них, через те, що: *по-перше*, майже всі вони (за невеликим винятком) торгують непродовольчими і продовольчими товарами; *по-друге*, мають значні торгові площі, що зайняті продоволь-

чими товарами, які перевищують межу супермаркетів, а тому їхній асортимент за кількістю найменувань також виходить за цю межу (за товарооборотом ці магазини майже недосяжні для супермаркетів); *по-третє*, вони мають майже стандартне планування торгової зали, стандартне обладнання, теж саме стосується кількості та розміщення вузлів розрахунку тощо. Зазначені магазини застосовують метод самообслуговування, оскільки це сприяє комплексному характеру покупок. Здебільшого, ці магазини входять до потужних мереж і забезпечення їх товарами здійснюється централізовано. Отже, *мега- і гіпермаркети* мають суттєві особливості порівняно з іншими магазинами, саме тому їх доцільно виділити в окрему групу.

У магазинах із торговою площею до 400–500 м² покупки за складом товарів мають повсякденний характер і здійснюються якщо не кожен день, то не менше трьох-чотирьох разів на тиждень. Якщо торгова площа супермаркетів понад 500 м², то майже половина покупок має комплексний характер, тобто вони здійснюються раз на тиждень або раз на два тижні. До їх складу входить у середньому близько 15 різновидів товарів у значній кількості, що приводить до перевищення середньої ціни покупки в 2–3 рази порівняно з меншими форматами. Під комплексною покупкою можна розуміти придбання продовольчих товарів покупцями в розрахунку на задоволення потреб у продовж тижня і більше з кількістю різновидів товарів у покупці не менше 10, до яких входять крім товарів повсякденного попиту й інші. Поточні покупки здійснюються щодня або/і декілька разів на тиждень і складаються з продовольчих товарів повсякденного попиту. Цільові покупки зустрічаються в усіх форматах магазинів і характеризуються одним-двома різновидами товарів.

Основним чинником типізації магазинів, що впливає на їх асортиментну політику, є розмір торгової площі. Це об'єктивна умова, що визначає можливий рівень товарної універсалізації, обсяги товарообороту та широту його асортиментного наповнення. Проведене дослідження залежності параметрів асортиментної політики торговельних підприємств від розміру торгової площі підтвердило цю гіпотезу. Результати анкетного обстеження 79 продовольчих магазинів роздрібною торгівлі міста Києва свідчать, що зростання середньої торгової площі магазину обумовлює відповідні зміни в кількості асортиментних різновидів товарів, що пропонуються споживачам (табл. 2).

Слід звернути увагу на те, що при збільшенні середньої торгової площі магазинів кількість асортиментних різновидів товарів зростає в диференційованому режимі. Про це свідчить зміна показника кількості асортиментних різновидів товарів у розрахунку на 1 м². У магазинах із торговою площею від 150 до 400 м² цей показник має значення ланцюгового коефіцієнту більші за одиницю. Отже, в цих магазинах спостерігається випереджаюче розширення асортименту товарів, яке є

наслідком якісних змін асортиментної політики підприємств, що намагаються реалізувати цілі максимальної універсализації торговельної діяльності. Магазины з торговою площею більшою понад 400 м² поступово переносять увагу з розширення асортименту на поліпшення умов вибору товарів покупцями, створення інфраструктури комплексної купівлі товарів у більших обсягах. Таким чином, можна зробити висновок, що існує закономірність диференціації товарного асортименту магазинів відносно їх торгової площі.

Таблиця 2

**Залежність параметрів асортиментної політики магазинів
від розміру їхньої торгової площі**

Розмір торгової площі, м ²	Кількість магазинів у групі, одиниць	Торгова площа магазину, м ²		Кількість асортиментних різновидів товарів		Кількість асортиментних різновидів товарів на 1 м ² торгової площі	
		середнє значення	ланцю- говий коєфі- цієнт	середнє значення	ланцю- говий коєфі- цієнт	середнє значення	ланцю- говий коєфі- цієнт
50.0–100.0	19	70.5	–	420	–	6.0	–
100.1–150.0	21	120.6	1.71	712	1.70	5.9	0.98
150.1–200.0	5	170.5	1.41	1280	1.80	7.5	1.27
200.1–250.0	6	230.3	1.35	1740	1.36	7.6	1.01
250.1–300.0	4	260.0	1.13	2100	1.21	8.1	1.07
300.1–350.0	6	318.9	1.23	2520	1.20	7.9	0.98
350.1–400.0	4	350.4	1.10	2800	1.11	8.0	1.01
400.1–450.0	2	425.0	1.21	2850	1.02	6.7	0.84
450.1–500.0	2	470.5	1.11	3100	1.09	6.6	0.99
500.1–550.0	1	520.0	1.11	3200	1.03	6.2	0.94
550.1–600.0	2	578.3	1.11	3280	1.03	5.7	0.92
600.1–650.0	2	626.0	1.08	3300	1.01	5.3	0.93
650.1–700.0	2	670.5	1.07	3400	1.03	5.1	0.96
Понад 700	3	950.5	1.41	4100	1.21	4.3	0.84
Усього	79	213.7	–	2486	–	6.5	–

Простежуються вагомі ознаки для типізації магазинів, а саме: якщо розмір торгової площі магазинів перевищує 150 і 400 м² спостерігаються помітні кількісні зміни в асортиментній різноманітності, що свідчить про трансформацію асортиментної політики магазинів за її основним параметром. Це дає підстави для визначення між міні- та супермаркетами додаткового формату, який можна назвати умовно-середнім. Порівняльне дослідження трьох форматів дозволяє виявити

особливості трансформації асортиментної політики магазинів залежно від розміру торгової площі (табл. 3). Переважна більшість досліджуваних продовольчих магазинів є універсальними.

Таблиця 3

Оцінка рівня універсалізації продовольчих магазинів

Тип магазину	Кількість магазинів	Середня кількість асортиментних груп товарів у реалізації		Коефіцієнт універсалізації магазинів	
		основного асортименту	додаткового асортименту	за основним асортиментом	загальний
Мінімаркет	40	29	5	0.80	0.82
Умовно-середній	25	34	4	0.89	1.00
Супермаркет	14	38	–	1.00	1.00

Супермаркети реалізують товари всіх 38 товарних груп, деякі умовно-середні магазини (18.3 %) не пропонують товари чотирьох товарних груп, які складають додатковий асортимент (товарні групи, що реалізують менше 25 % магазинів досліджуваного типу). Мінімаркети обмежують асортимент 29 основними і 5 додатковими товарними групами. Отже, лише мінімаркети мають коефіцієнт універсалізації товарообороту менший за 1. Середній загальний його рівень становить 0.82, тобто тільки 18 % магазинів цього типу не можна віднести до повністю універсальних.

Більшість мінімаркетів не реалізують свіжу рибу і морепродукти, м'ясо, м'ясні продукти та напівфабрикати, овочі, плоди, картоплю, що обумовлено специфікою їх зберігання та відсутністю площі для розміщення відповідного обладнання в магазинах. Як зазначалось вище (див. табл. 2), магазини з більш широким асортиментом товарів пропонують й відповідну його глибину, однак рівень диференціації структури асортименту має певні відмінності в магазинах різного типу (табл. 4).

Мінімаркети, які у своїй більшості позиціюють як універсальні магазини, все ж віддають пріоритет у наповненні асортименту гастрономічних товарів, вино-горілчаних виробів, напоїв і пива, кондитерських товарів. Вони намагаються на обмежених площах розмістити більше ціноємних товарів, що не потребують спеціальних умов зберігання, і як правило, мають більш високий рівень рентабельності реалізації. Супермаркети пропонують більш глибокий асортимент м'яса та птиці, риби і риботоварів, овочів і фруктів, бакалійних товарів. Що стосується проміжного формату магазинів, то вони займають середню позицію між міні- та супермаркетами.

Таблиця 4

**Структура агрегованого товарного асортименту
в магазинах різного типу**

Агреговані товарні групи	Середня кількість асортиментних різновидів товарів			Структура асортименту, %		
	міні-маркети	умовно-середні	супер-маркети	міні-маркети	умовно-середні	супер-маркети
Хліб і хлібобулочні вироби	6	21	34	1	1	1
Бакалійні товари	45	251	475	8	12	14
Кондитерські товари	85	249	338	15	12	10
Гастрономічні товари	136	376	509	24	18	15
М'ясо та птиця	13	168	373	2	8	11
Риба і риботовари	9	166	407	2	8	12
Овочі та фрукти	6	125	271	1	6	8
Вино-горілчані вироби	107	272	339	19	13	10
Напої та пиво	102	228	305	18	11	9
Інші товари	57	232	339	10	11	10
Разом	566	2088	3390	100	100	100

При розповсюдженні анкет виявилось, що під назвою супермаркетів функціонує велика кількість магазинів, торгова площа яких менша ніж мінімальна за ДСТУ 4303:2004. Інша особливість саме цього формату полягає в тому, що анкетуванням було охоплено лише ті супермаркети, що реалізують продовольчі товари. Цю спрямованість не порушило те, що в деяких супермаркетах (із торговою площею понад 600 м²) пропонуються парфумерно-косметичні товари, а також м'які іграшки, товарооборот яких не перевищує 10 %. Серед супермаркетів, які торгують продовольчими і непродовольчими товарами анкети не розповсюджували, однак при відвідуванні їх звернули увагу на те, що вони торгують, крім наведених вище непродовольчих товарів, синтетичними мийними засобами, милом, товарами побутової хімії. Це не доцільно тому, що їхні площі не дозволяють виділити останні товари в окремі приміщення, а сусідство з продуктами харчування не допустимо ані в торговій залі, ані в приміщеннях для зберігання товарів.

Реально функціонуючі магазини не відповідають ДСТУ 4303:2004, не тільки і не стільки тому, що цей Стандарт затверджено п'ять років тому (у 2004 р.) [7]. Зазначений Національний стандарт України не містить ані поняття "типи" (формати) магазинів, ані ознаки основних параметрів, за якими магазини мають розрізнятися. Наведено лише різні крамниці (магазини) з різними, не пов'язаними між собою,

розмірами торгової площі та кількістю асортиментних позицій. Визначено лише один продовольчий магазин (мінімаркет) із дуже великим діапазоном розбіжності щодо торгової площі й асортиментних позицій (до 200 м² й не менш 500 позицій), а далі – універсам, супермаркет (від 400 і до 2500 м² з асортиментом продовольчих і непродовольчих товарів понад 5000 позицій). При цьому зазначено, що всі магазини працюватимуть за методом самообслуговування. Однак це не притаманно ні всім мінімаркетам, ні "умовно-середнім" магазинам, що заповнюють нішу між міні- та супермаркетами, їх можна назвати "мезомаркети" (грец. *mesos* – середній). До того ж універсами, супермаркети визначено як торгуючі продовольчими та непродовольчими товарами, про недоліки чого йшлося вище.

За результатами проведеного аналізу, пропонується внести зміни до положень ДСТУ 4303:2004: *по-перше*, визначити поняття тип (формат) магазинів; *по-друге*, виокремити ці формати. Що стосується поняття "тип магазину", то він визначений Н. Голошубовою таким чином: "Тип магазину – це сукупність характеристик магазину, що визначають його основні відмінності: асортиментний профіль, розмір торгової площі, метод продажу товарів і ціновий рівень на товари і послуги" [3, с. 47]. Однак у визначенні відсутній такий важливий параметр, як кількість асортиментних різновидів, що за результатами аналізу прямує за розміром торгової площі. Методи продажу теж залежать від розміру торгової площі. Цінова політика, на думку автора статті, не визначає тип магазину, а від нього залежить. На окремому місці стоять лише соціально-орієнтовані магазини.

Отже, доцільно визначити *тип (формат) магазину* як сукупність характеристик його торгово-технологічного процесу, що відрізняє один магазин від іншого за основними параметрами: асортиментний профіль, розмір торгової площі та кількість асортиментних різновидів товарів, а також метод їх продажу. До окремого типу (формату) належать магазини, що мають визначені вище характеристики торгово-технологічного процесу, але відрізняються соціально-економічними відмінностями: постійно торгують зі встановленими знижками, тобто орієнтовані на обслуговування соціально незахищених верств населення.

У продовольчій торгівлі, орієнтуючись на матеріали аналізу й фактичну наявність, доцільно виокремити наведені нижче типи (формати) магазинів за певними параметрами.

Крамниця – тип (формат) продовольчого магазину з торговою площею 50 м² і менше, що пропонує покупцям до 500 асортиментних позицій і застосовує традиційну форму обслуговування покупців.

Мінімаркет – тип (формат) продовольчого магазину з торговою площею від 50 до 150 м², що пропонує покупцям до 1000 асортиментних позицій і застосовує традиційну форму обслуговування або/і самообслуговування.

Мезомакет – тип (формат) продовольчого магазину з торговою площею від 150 до 400 м², що пропонує покупцям до 2000 асортиментних позицій і застосовує переважно самообслуговування.

Продовольчий супермакет, універсам – тип (формат) продовольчого магазину з торговою площею від 400 до 1000 м², що пропонує покупцям до 5000 асортиментних позицій, серед яких нешкідливі для сусідства з продуктами харчування непродовольчі товари займають не більше 10 %, застосовує самообслуговування.

Таким чином, при визначенні ознак форматів магазинів ураховується перший параметр – асортиментний профіль, за яким виокремлюються продовольчі магазини. Окремо визначатимуться непродовольчі та змішані магазини. Останні доцільно відносити до тих, що за торговою площею виходять за межі супермакетів.

Особливістю мега- і гіпермакетів є те, що вони здійснюють як продовольчу, так і непродовольчу торгівлю. Це знайшло відображення в ДСТУ-4303:2004 по відношенню до гіпермакетів, а мегамаркети в ньому відсутні зовсім.

Для впорядкування подальшого розвитку великих форматів магазинів продовольчої торгівлі можна запропонувати наведені нижче ознаки.

Продовольчий мегамаркет – тип (формат) продовольчого магазину з торговою площею від 1000 до 2500 м², що пропонує покупцям до 10 тис. асортиментних позицій і застосовує самообслуговування.

Продовольчий гіпермакет – тип (формат) продовольчого магазину з торговою площею понад 2500 м², що пропонує покупцям понад 10 тис. асортиментних позицій і застосовує самообслуговування.

Отже, запропонована система типів магазинів продовольчої торгівлі побудована за чітко сформованими ознаками: міні- (малий), далі мезо- (середній), потім супер- (вище чогось) і універсам, мега- (великий) й останній – гіпермакет (надмірний). Щоб забезпечити єдність підходу щодо класифікації типів (форматів) магазинів, доцільно виділити непродовольчі мега- і гіпермаркети (що вже зустрічається на практиці), а також змішані (що не досить чітко зазначено в ДСТУ).

Запропоноване визначення типів (форматів) продовольчих магазинів необхідне для правильного формування мережі цих магазинів у плані міст і населених пунктів, це сприятиме поліпшенню обслуговування споживачів завдяки оптимізації товарного навантаження на торгову площу. Крім того, підвищиться інформативність покупців, бо нині важко зрозуміти який саме магазин знаходиться під вивіскою. Чітке визначення форматів магазинів дозволить впорядкувати статистичний облік, який має відображати реальну структуру магазинів роздрібної торгівлі за їхніми форматами, динаміку форматів у територіальному розрізі. Це сприятиме прийняттю необхідних управлінських рішень щодо згладжування необґрунтованих відмінностей у торговельному обслуговуванні населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берман Б. Розничная торговля: стратегический подход / Б. Берман, Дж. Эванс ; пер. с англ. — 8-е изд. — М. : Вильямс, 2003. — 1183 с.
2. Леманн Д. Управление товаром / Д. Леманн, Р. Винер ; пер. с англ. — 3-е изд. — М. : Вильямс, 2004. — 624 с.
3. Голошубова Н. О. Організація торгівлі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Н. О. Голошубова. — К. : Книга, 2004. — 560 с.
4. Малишенко Г. Форматная торговля / Г. Малишенко // Office. — 2000. — № 100. — С. 51–56.
5. Саливан М. Маркетинг в розничной торговле / М. Саливан, Д. Эдкок ; пер. с англ. — СПб. : Нева, 2004. — 384 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Консультант, 2007.
7. Національний стандарт України "Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять. ДСТУ 4303:2004". — К. : Держстандарт, 2005. — 30 с.

удк 725.35 (477)

**ПРОБЛЕМИ КОНТРОЛЮ БУДІВНИЦТВА
СКЛАДСЬКОЇ НЕРУХОМОСТІ**

БОЙКО Н., аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю КНТЕУ

Останнім часом в Україні постійно зростає, особливо з боку роздрібної торгівлі, потреба у складських приміщеннях. Попит на ринку складської нерухомості України в декілька разів перевищує пропозицію [1]. Стимує збільшення пропозиції, з одного боку, складність отримання дозволу використання землі під нові будівельні об'єкти, а з іншого – наявність значної кількості вчасно не введених в експлуатацію будівель. Крім того, поширена практика щодо проектування та введення в експлуатацію складських приміщень, що не відповідають сучасним технологічним вимогам стосовно збереження в них товарів і продукції.

За таких умов підвищується значення дієвого контролю на різних рівнях: від підприємств до держави – це має сприяти врегулюванню внутрішньої ситуації на ринку складської нерухомості України та його взаємодії з усіма безпосередньо пов'язаними ринками.

Проблеми контролю та аудиту реальних інвестицій досліджували такі вчені, як М. Баканов [2], М. Білуха [3], Ф. Бутинець [4; 5], О. Гон-

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берман Б. Розничная торговля: стратегический подход / Б. Берман, Дж. Эванс ; пер. с англ. — 8-е изд. — М. : Вильямс, 2003. — 1183 с.
2. Леманн Д. Управление товаром / Д. Леманн, Р. Винер ; пер. с англ. — 3-е изд. — М. : Вильямс, 2004. — 624 с.
3. Голошубова Н. О. Організація торгівлі : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Н. О. Голошубова. — К. : Книга, 2004. — 560 с.
4. Малишенко Г. Форматная торговля / Г. Малишенко // Office. — 2000. — № 100. — С. 51–56.
5. Саливан М. Маркетинг в розничной торговле / М. Саливан, Д. Эдкок ; пер. с англ. — СПб. : Нева, 2004. — 384 с.
6. Статистичний щорічник України за 2006 рік / за ред. О. Г. Осауленка. — К. : Консультант, 2007.
7. Національний стандарт України "Роздрібна та оптова торгівля. Терміни та визначення понять. ДСТУ 4303:2004". — К. : Держстандарт, 2005. — 30 с.

удк 725.35 (477)

**ПРОБЛЕМИ КОНТРОЛЮ БУДІВНИЦТВА
СКЛАДСЬКОЇ НЕРУХОМОСТІ**

БОЙКО Н., аспірант кафедри фінансового аналізу і контролю КНТЕУ

Останнім часом в Україні постійно зростає, особливо з боку роздрібно́ї торгівлі, потреба у складських приміщеннях. Попит на ринку складської нерухомості України в декілька разів перевищує пропозицію [1]. Стимує збільшення пропозиції, з одного боку, складність отримання дозволу використання землі під нові будівельні об'єкти, а з іншого – наявність значної кількості вчасно не введених в експлуатацію будівель. Крім того, поширена практика щодо проектування та введення в експлуатацію складських приміщень, що не відповідають сучасним технологічним вимогам стосовно збереження в них товарів і продукції.

За таких умов підвищується значення дієвого контролю на різних рівнях: від підприємств до держави – це має сприяти врегулюванню внутрішньої ситуації на ринку складської нерухомості України та його взаємодії з усіма безпосередньо пов'язаними ринками.

Проблеми контролю та аудиту реальних інвестицій досліджували такі вчені, як М. Баканов [2], М. Білуха [3], Ф. Бутинець [4; 5], О. Гон-

чаренко [6], І. Чумакова [7] та ін. Зокрема, було розкрито питання контролю надання та використання земельних ділянок під будівництво, аудиту капітальних інвестицій у сфері торгівлі, контролю та аудиту інвестицій на стадії їх проектування тощо. Однак залишається актуальним дослідження заходів контролю за суб'єктами виконання, які б охоплювали весь процес будівництва складської нерухомості.

З метою оптимізації контролю операцій, пов'язаних із будівництвом складських приміщень, необхідно розмежувати основні технологічні етапи будівництва складського комплексу:

- розробка концепції;
- узгодження і проектування;
- будівництво;
- устаткування та оснащення [8].

Будівництво складського комплексу потребує виділення певних етапів. Якщо комплекс має використовуватися у сфері торгівлі для зберігання швидкокопсувних товарів, будівельний процес можна структурувати на такі етапи: загальні будівельні та будівельно-монтажні роботи; розрахунок і проектування систем холодильних складів, електропостачання й автоматизації для холодильних складів і терміналів; оснащення холодильних складів і терміналів сертифікованим холодильним устаткуванням провідних виробників; монтаж і пусканалагоджувальні роботи холодильного устаткування; гарантійне та післягарантійне технічне обслуговування холодильних складів і терміналів. Саме така деталізація об'єкта контролю дозволяє регламентувати потоки підконтрольної інформації, полегшує доступ до неї та оптимізує час, витрачений на контроль. Крім того, контроль вимагає визначення оптимального кола суб'єктів, які беруть участь у створенні складського комплексу, зокрема інвесторів, виконавців проекту, виконавців будівельних робіт тощо.

Назріли питання, що не мають однозначного визначення, і вимагають певних дій з боку держави. *По-перше*, бракує професіоналів у сфері контролю будівництва, обладнання, просування об'єктів на ринку. *По-друге*, існують незалежні від ринку і його операторів проблеми: непрозора система видачі дозвільної та погоджувальної документації, складності з відведенням земельних ділянок, невідпрацьований механізм перепрофілювання сільськогосподарських угідь тощо.

На державному рівні доцільно визначити законодавчо та налагодити практично діяльність державної установи або професійних організацій, які б займалися питаннями торговельної комерційної нерухомості. Згідно з міжнародною практикою [9] на них покладено такі обов'язки:

- постійний моніторинг ринку;
- контроль за діяльністю всіх учасників ринку;
- контроль цінової та якісної ситуації на ринку тощо.

В Україні для забезпечення управління та контролю операцій, пов'язаних зі складською нерухомістю, створено можливість підвищення кваліфікаційного рівня працівників цієї сфери, які отримують сертифікат керівника по нерухомості (CPM). Навчання проходить за участю фахівців IREM (*Institute of Real Estate Management*) США [9], працівники якого прагнуть адаптувати європейські стандарти до реалій Українського ринку складської нерухомості.

Слід зазначити, що деякі іноземні інвестори почали практикувати супровід будівельних проектів складських приміщень, а не їх купівлю (як було раніше), оскільки на початкових стадіях є ймовірність входження в проект з меншими витратами. Однак при цьому з'являється потреба структуризації складських приміщень. Нині в Україні є спроби запровадити західну класифікацію, згідно з якою весь спектр складської нерухомості поділяється на шість категорій: A+, A, B+, B, C, D [10].

Експерти вважають, що на початок 2008 р. в Київському регіоні складських приміщень вищих класів A і B, що більш-менш відповідають вимогам міжнародних стандартів, є лише 13 % [10]. Проблема із використанням цієї моделі сегментації полягає в тому, що така класифікація базується на умовах ринку західної складської нерухомості, де не виникають сумніви щодо якості, вартості та реальної відповідності складу класу A, чого не скажеш про вітчизняний ринок, на якому не можливо об'єктивно оцінити вартість об'єктів. Адже вони можуть реалізовуватися за завищеними цінами без економічного обґрунтування, починаючи з рівня оснащення проекту.

Відсутність чітких розмежувань складських приміщень спричинена тим, що ринок складської нерухомості України розвивається й часто на кожний клас європейського розподілу є лише один чи декілька представників вітчизняних об'єктів, що не дозволяє розставити певні пріоритети навіть в оцінці орендної плати. Розробка і впровадження вітчизняної класифікації дала б змогу державі контролювати та стримувати необґрунтоване зростання цін на складську нерухомість, що спостерігається нині в Україні.

Держава має бути зацікавлена в залученні іноземних інвесторів до ринку складської нерухомості України. Зокрема, визріла необхідність контролю ліміту розміру земельних ділянок, що виділяються іноземним інвесторам, оскільки складська нерухомість – це єдиний вид комерційної нерухомості, попит на яку диктується не вітчизняним, а зовнішнім ринком. Шляхом консолідованих домовленостей може бути забезпечено будівництво сучасних складів і припинено високі темпи зростання орендних ставок.

Сучасні складські приміщення, що мають задовольнити ринок складської нерухомості, є досить рідкісним явищем в Україні, адже це новий напрям розвитку для вітчизняних девелоперських організацій. Основними інвесторами, що вкладають кошти у таку нерухомість і контролюють її належну якість є іноземці. Наприклад, у травні 2006 р.

фірмою *FIM Group* введено в експлуатацію логістичний комплекс класу "А" загальною площею 27 тис. м² [11]. До кінця 2009 р. "Велика Кишеня", якою управляє ВАТ "Рітейл Груп", збудує власний логістичний центр, на що подано заявку на введення в експлуатацію. Однак через складності у здійсненні контролю складського будівництва, заявлений до реалізації в 2007–2008 рр. обсяг нових складських приміщень може так і залишитися лише на папері, як і інші проекти складської нерухомості.

Потрібно зауважити, що контроль з боку інвестора і виконавця будівельних робіт має певні обмеження на відповідних етапах будівництва. Основним джерелом інформації для контролю є первинна документація. Основним документом, що скріплює взаємну відповідальність контрагентів у будівництві є договори та акти на виконання будівельно-монтажних робіт, транспортування, закупівлю матеріалів тощо. В урегулюванні таких взаємовідносин необхідне обмеження кількості контрагентів, зокрема підрядчиків і субпідрядчиків. Недотримання цієї вимоги є однією з головних причин суттєвого завищення вартості будівництва порівняно із його якістю. В урегулюванні та контролі таких відносин мають бути зацікавлені держава та інвестор. Держава не отримує в повному обсязі відповідні виплати до бюджету, а інвестор – відповідну якість, за яку сплатив кошти, оскільки витрати фактичні значно нижчі за ті, що зазначені в документах, зокрема пов'язані з будівельними роботами та використанням відповідних матеріалів. Однак це питання має бути врегульоване в першу чергу на мікрорівні та обумовлено в договорах.

Об'єктом внутрішнього та зовнішнього контролю має бути договір підряду. Однак цей документ, як правило, регламентує права і гарантії підрядчика. Що стосується замовника, то договір підряду містить лише дані про регламентацію оплати і строків приймання об'єкта будівництва. У результаті мають місце недостачі, невідповідність рівня якості виконаних робіт їх вартості тощо. З метою усунення зазначених недоліків та підвищення рівня якості контролю будівельних робіт, доцільно визначити перелік обов'язків підрядчика і прав замовника будівельних робіт, що має містити договір підряду.

Обов'язки підрядчика: виконувати роботи з дотриманням вимог будівельних норм і правил, ДБН, ДСТУ, СНиП, ГОСТ та іншої нормативної документації; дотримуватися технології виконання робіт, відповідно до рекомендацій виробника будівельних матеріалів; досягти необхідного рівня якості обробки у результаті виконання робіт; інформувати замовника про готовність пред'явлення до приймання прихованих робіт та їх огляду в присутності авторського та технічного нагляду; надати замовнику всю виконавчу документацію, акти прихованих робіт і можливих випробувань після виконання всіх робіт; виправити брак і недоліки, які виявлено під час виконання робіт і в період гарантійного строку; матеріальна відповідальність підрядчика, зокрема за заподіяння шкоди третім особам при проведенні робіт; забезпечити належну охорону та збереження

матеріалів, обладнання та іншого майна що знаходиться на об'єкті будівництва; у разі необхідності прибирати місце проведення робіт, прилеглі до об'єкта території або приміщення; забезпечити на будівельному майданчику виконання необхідних заходів по техніці безпеки, пожежної безпеки при проведенні робіт, і нести відповідно до законодавства відповідальність перед компетентними органами у разі їх недотримання; забезпечити цільове використання будівельного майданчика; обмежити кількість субпідрядних підприємств щодо виконання певних будівельних робіт.

Права замовника: здійснювати технічний нагляд за виконанням будівельних робіт; розірвати договір підряду (з вимогою безкоштовного усунення браку та недоліків, пропорційно до зменшення встановленої вартості робіт або відшкодування витрат щодо усунення виявлених браку та недоліків у разі недотримання замовником визначеного рівня якості виконання робіт); проводити перевірку відповідності матеріалів та обладнання, що застосовує підрядчик, відповідно до умов договору підряду та проектної документації

Запропоновані регламенти полегшать процес контролю та сприятимуть більш прозорим взаємовідносинам між замовником та підрядчиком.

Одним із найважливіших документів, який використовуватиметься в контролі, є затверджений кошторис витрат на будівельні роботи складського приміщення. Для його обґрунтованої розробки потрібно провести моніторинг ринку послуг будівельних робіт, ринку будівельних матеріалів, ринку транспортних робіт, ринку страхування будівельних робіт не житлового спрямування тощо. Кошторис є головним доказовим документом, на який мають спиратися всі внутрішні форми контролю за будівельним процесом, адже головним об'єктом контролю будь-якої діяльності для власника є контроль витрат організації. Цей документ (разом з актами на виконання робіт, вартості будматеріалів тощо) є основою для головного бухгалтера про надання чи блокування продовження фінансування подальших будівельних робіт. Головний бухгалтер уповноважений видавати кошти на подальше фінансування робіт, якщо фактичні витрати відповідають кошторису. У протилежному випадку головний бухгалтер має вимагати дозвіл керівника на продовження фінансування проекту. Керівна особа має отримати також технологічної групи спеціалістів з будівництва підтвердження реальної необхідності в понадкошторисних витратах. Це дозволяє більш ретельно контролювати відповідність вартості будівництва його якісному стану.

Контроль будівельних робіт має доповнити певні елементи кошторису витрат на будівництво. Необхідно перевіряти не лише відповідність ціни, рівня якості, розміру матеріалів, що потрібні для будівельних робіт, а й контролювати визначення всіх необхідних робіт у кошторисі, щоб уникнути суттєвого доповнення додатковими кошторисами та витратами на будівельні роботи. Мають також перевірятися технічні умови виконання будівельних робіт, що регламентуються у

відповідній документації. Крім того, предметом зовнішнього та внутрішнього контролю має бути розмір транспортних витрат у кошторисі, що визначає підрядчик. Потрібно проконтролювати відповідність бази нарахування таких витрат, вона має враховувати лише вартість матеріалів, а не загальну суму вартості робіт і матеріалів. Не виконання такого контролю може призвести до необґрунтованого завищення вартості кошторису.

Інвестором має здійснюватися періодичний контроль усіх взаємовідносин, безпосередньо пов'язаних з будівництвом складського приміщення, а саме: висококваліфікованим адміністративним і технічним персоналом інвестора мають здійснюватися оглядові роботи процесу будівництва, ознайомлення з усіма підрядчиками та субпідрядчиками шляхом перевірки наявності відповідних договорів, відповідності фактично виконаних робіт та їх якості, відповідності якості матеріалів тощо. Обов'язковою формою контролю взаємодії з контрагентами має бути перевірка відповідних дозволів на певний вид діяльності, а також реальне (юридичне та фізичне) існування організацій-контрагентів.

З метою контролю за якістю робіт, що будуть виконуватися, менеджери проектів, аналітики створюваного проекту та відповідні консультанти мають прописати основні майбутні бізнес-процеси контрольованого ними проекту, а також зафіксувати можливість неврахованих недоліків проекту і розробити методи їх мінімізації. Цією ж групою спеціалістів мають бути розроблені та офіційно оформлені:

- регламенти взаємодії департаментів організації;
- форми звітності, що мають супроводжувати весь процес будівництва;
- комп'ютерна модель проекту будівництва складського приміщення;
- система мотивації всіх учасників проекту;
- ролеві інструкції максимальної кількості учасників проекту тощо.

Регламент і контроль взаємодії підрозділів необхідний для того, щоб кожен функціональний керівник розумів, за що несе відповідальність його підрозділ, а за що інший, і як взаємодіяти один з одним для досягнення поставлених завдань. Слід зважати на те, що дієва система організації діяльності або взаємодії з контрагентами має враховувати не лише обов'язки, а й чітко сформовану систему мотивацій. Ця система ґрунтується на нерозривному зв'язку між досягнутими результатами та винагородою, цей зв'язок має бути єдино вимірним. Для побудови системи мотивації і контролю виконання необхідно регламентувати посадові інструкції в організації, а саме: ефективно розподілити функціональні обов'язки кожного для досягнення загального, позитивного результату діяльності організації.

Одним із методів контролю проектних витрат є аналіз середньостатистичної заробітної плати спеціалістів контрагентом-підрядчиком у певному регіоні будівництва. Це дозволить краще контролювати витрати, які перевищують кошторис по проекту будівництва. При цьому слід урахувати не лише середньостатистичні витрати на аналогічні будівельні роботи в регіоні, а й стандартні відхилення витрат у цій галузі тощо.

Потрібно розвивати взаємодію між різними підрозділами, це дозволить здійснювати зустрічний контроль підрозділів. Наприклад, менеджер має бути зацікавленим у співпраці з іншими працівниками для більш ефективного виконання поставлених завдань; керівнику будівельного підрозділу корисно взаємодіяти з кваліфікованими особами, що безпосередньо займаються експлуатацією складських приміщень, зокрема з логістами.

Контроль витрат на будівництво має ґрунтуватись на відповідності меті існування проекту та концепції його використання в майбутньому. Крім того, будівництво складського приміщення, з метою оптимізації та контролю витрат, має обов'язково враховувати не лише концепцію складу, а й концепцію торговельного центру для якого він будується. Аналізуючи внутрішню транспортну розв'язку складського центру, слід проконтролювати її відповідність вимогам логістики, а не лише ландшафту. Також необхідно акцентувати увагу на таких етапах будівельних робіт, як потужність розвантажувально-навантажувального устаткування, забезпечення вентиляцією складського приміщення тощо.

Підлягає контролю рівень досягнення концепції складського приміщення в частині його придатності для забезпечення повного комплексу послуг зі зберігання та обробки продукції, а саме: комплектації партій, асортиментних груп, пакування, відповідність санітарним нормам, наявність сервісу, техніки тощо. Отже, концепції має відповідати вся документація проекту, що забезпечує умови для здійснення внутрішнього контролю будівництва.

Інвестору також слід ретельно контролювати строки виконання робіт підрядчиками за всіма етапами й видами робіт, адже деякі організації для задачі об'єкта в установлений строк нехтують рівнем якості робіт. Строки виконання робіт можуть затягуватись через:

- відсутність необхідного устаткування на складі;
- неукомплектованість спеціалістами (один старший майстер на декілька ділянок робіт);
- постачання матеріалів з відхиленням від графіка;
- зрив виконання робіт за несприятливих погодних умов тощо.

Однак усі ці причини свідчать про недоліки в плануванні робіт й відсутність необхідного технологічного контролю, адже будівництво складського приміщення має велику кількість окремих ділянок і низька якість виконання робіт, хоча б на одній з них, може призвести до неможливості використання складського приміщення за призначенням. До того ж, якість виконання будівельних робіт без залучення відповідних технологічних спеціалістів важко оцінити.

Для забезпечення ефективності контролю, який супроводжує будівництво торговельної нерухомості, необхідно провести низку заходів. На рівні держави мають бути розв'язані такі проблемні питання, як розподіл земельних ділянок під будівництво складської нерухомості, обмеження документальних процедур на дозвіл проведення будівельних робіт, надання можливості іноземним інвесторам безпосередньо отримувати земельні ділянки під будівництво, без участі вітчизняних організацій. Необхідно також законодавчо визначити умови професійного співробітництва та взаємодії між учасниками на вітчизняному ринку складської нерухомості, що знизить ризики зовнішніх інвесторів. Для забезпечення належного рівня якості складських приміщень і комплексів, а також прийнятних цін на їх придбання, оренду, необхідно розробити науково обґрунтовану класифікацію складської нерухомості з урахуванням зарубіжного досвіду та вітчизняних умов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Аналитика* рынка складской недвижимости [02.08.2007]: Режим доступа. — <http://www.business-realty.com.ua>.
2. *Аудит в торговле*: учеб. пособие / под ред. М. И. Баканова. — М.: Финансы и статистика, 2005. — 416 с.
3. *Білуха М. Т.* Курс аудиту / М. Т. Білуха. — К.: Вища шк.: Знання, 1999. — 574 с.
4. *Бутинець Ф. Ф.* Аудит: підруч. для студ. спец. "Облік і аудит" вищ. навч. закл. / Ф. Ф. Бутинець. — 3-тє вид., доп. і перероб. — Житомир: Рута, 2006. — 512 с.
5. *Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті*: навч. посіб. для студ. спец. 7.050106 "Облік і аудит" / під ред. Ф. Ф. Бутинця, М. М. Шигун. — Житомир: ЖДТУ, 2004. — 352 с.
6. *Гончаренко О. О.* Облік і аудит інвестиційної діяльності (на прикладі підприємств швейної промисловості): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 / О. О. Гончаренко; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2005. — 22 с.
7. *Чумакова І. Ю.* Аналіз та аудит реальних інвестицій (на прикладі підприємств малого і середнього бізнесу Херсонської області): дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.04 / І. Ю. Чумакова; Київ. нац. екон. ун-т. — К., 2001. — 204 с.
8. *Етапы строительства склада*: Режим доступа. — <http://www.stroysklad.com.ua>.
9. *Управление недвижимостью – работа для профессионалов* [17.10.2007]: Режим доступа. — <http://www.kansas.ua/go/ru>.
10. *Складская недвижимость Киева: дефицит качества* [02.08.2007]: Режим доступа. — <http://utg.kiev.ua>.
11. *Логистический комплекс FIM Service, класс "А"*: Режим доступа. — <http://fim.com.ua>.
12. *Нормативні документи України (ДБН, СНИП, ГОСТ, ДСТУ)*: Режим доступа. — <http://www.tmv.com.ua>.

удк 330.526.36

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ ФУНКЦІОНУВАННЯ КООПЕРАТИВІВ В УКРАЇНІ

СОКОЛОВА А., аспірант Полтавського університету споживчої
кооперації

У сучасній економіці надзвичайно важлива роль належить управлінню підприємствами. Від ефективності системи управління безпосередньо залежить результативність усієї фінансово-господарської діяльності підприємства. В умовах ринку з'являються нові чинники, ігнорування яких може призвести до фінансових втрат і навіть банкрутства. Через це особливої гостроти й актуальності набуває питання створення ефективно діючого організаційно-економічного механізму функціонування будь-якого підприємства, що безпосередньо стосується і кооперативного сектору. Кооперативний рух у світі розвивається за багатьма напрямками. У другій половині ХХ ст., кооперативи набули неабиякої популярності та розвитку в усіх сферах людської діяльності, вони виступають перспективною бізнес-моделлю глобального суспільства.

Теоретичні та практичні аспекти досліджуваної теми знайшли своє відображення у роботах вітчизняних вчених І. Моргачова, В. Гончаренка, Г. Козаченка, Д. Богині, М. Туган-Барановського, А. Чаянова та ін. Однак питання визначення сутності й елементів функціонування організаційно-економічного механізму кооперативних підприємств в умовах ринкових трансформацій вимагає додаткових досліджень. Набуває актуальності пошук нових форм, методів управління, системне використання ресурсів у відновленні та вдосконаленні матеріально-технічної бази, технології та організації виробництва, торгівлі, заготівлі продукції, поліпшення систем менеджменту, поглиблене вивчення і застосування сучасних маркетингових підходів як ключових заходів щодо активізації кооперативної діяльності.

У науковій літературі та сучасній економічній теорії термін "механізм" прийнято розуміти як сукупність процесів, прийомів, методів, підходів, за допомогою яких відбувається рух усієї системи і здійснюється досягнення певної мети [1, с. 25] або як систему, чи спосіб, що визначає порядок певного виду діяльності, деяких ланок та елементів, що приводять їх у дію [2, с. 355]. У "Великому тлумачному словнику сучасної української мови" поняття "механізм" визначається

© Соколова А., 2009

як внутрішня будова, система, сукупність станів і процесів, з яких складається звичайне явище [3, с. 1440]. За визначенням І. Моргачова, як економічне явище "механізм" застосовується у чотирьох значеннях: "як сукупність цілеспрямованих впливів; як взаємозв'язок і взаємодія сукупності факторів; як комплекс послідовних заходів; як сукупність закономірних зв'язків і відносин" [4, с. 38]. Далі автор узагальнює визначення організаційно-економічного механізму як "сукупності цілеспрямованих впливів організаційно-економічного характеру на організацію як відкриту соціально-економічну систему чи на процес з метою підвищення ефективності процесу (системи) або досягнення певного результату" [4, с. 39]. Організаційно-економічний механізм Г. Козаченко тлумачить як "інструмент управління, що являє собою сукупність управлінських елементів і способів їхньої організаційної, інформаційної, мотиваційної та правової підтримки, шляхом використання яких з урахуванням особливостей діяльності підприємства забезпечується досягнення певної мети" [5, с. 107–111].

Отже, організаційно-економічний механізм функціонування кооперації – це цілеспрямована та керована відкрита система організаційних, економічних, правових, управлінських і регулюючих дій, способів і процесів, які формують і впливають на порядок здійснення кооперативної діяльності в економіці України, що сприятиме досягненню очікуваних економічних, соціальних, екологічних та інших результатів. Це система взаємодії елементів і методів впливу на кооперативний сектор взагалі та окремі види кооперації з метою забезпечення максимально ефективного функціонування його ресурсів і підсистем шляхом використання економічних, соціальних, організаційних і адміністративних засобів управління.

До складу організаційно-економічного механізму функціонування кооперативів повинні бути включені механізми ефективного та раціонального формування та використання ресурсів (капіталу), оптимального управління витратами та фінансами підприємств, розподілу прибутку (формування фондів), зв'язків із зовнішнім середовищем і ринком, мотиваційний механізм і структура управління кооперативами, підпорядкування та взаємозв'язки між підрозділами.

Важливу роль у визначенні організаційно-економічного механізму відіграють особливості функціонування кооперативного сектору економіки. Вирішальна роль у діяльності кооперативів належить відносинам власності. Специфіка кооперативних підприємств полягає в забезпеченні економічних інтересів своїх членів, орієнтації на їх потреби, а не лише на одержання прибутку. У кооперативах члени спільно виробляють продукцію й надають послуги, контролюють усі функціональні та допоміжні процеси, поділяють ризики, витрати, пільги й результати від загальної діяльності.

Американські фахівці визначили три складові прав членів кооперативів, на яких базується їхня діяльність: право володіння, право користування послугами та отримання вигоди, право контролю за діяльністю [6, с. 23].

На відміну від інших форм власності кооперативи повністю побудовані на добровільній основі, з правом вільного входження та виходу в будь-який момент. Вигоди та відповідальність у кооперативі розподіляються відповідно до затрачених зусиль. Члени кооперативу одночасно є його власниками. На відміну від акціонерного товариства або товариства з обмеженою відповідальністю, кооперативні підприємства не можна перекупити сторонній особі, а право голосу не залежить від фінансової участі, адже одному члену кооперативу належить один голос. У кооперативі кожен член фінансує, покриває збитки та бере участь в отриманні вигод, відповідно до принципу пропорційності залежно від участі.

Кооператив може на власний розсуд і без обмежень, що не суперечить законодавству України, використовувати на свій соціальний і виробничий розвиток фінансові ресурси, які є в його користуванні. На думку А. Чайнова, "управління справами кооперативу влаштовується так, що в ньому керують не представники капіталу, не ті, хто дав великі гроші на ведення кооперативної торгівлі або виробництва, а ті трудові господарства, для обслуговування якого виник та існує кооператив" [7, с. 11]. Правління кооперативу самостійно встановлює ціни, реалізуючи продукцію на основі прямих угод із покупцями. Пропозиція продукції кооперативними підприємствами планується відповідно до попиту на товари та послуги. Якщо встановлені ціни не зможуть покрити собівартість, то члени повинні самостійно відшкодувати збитки, сплачуючи додаткові внески у разі браку сформованих резервів. Через це кооператив веде облік не тільки внесків (паїв), а й сплачених кожним членом коштів за користування послугами. По закінченню фінансового року виявлена сума, яка перевищує витрати, за рішенням загальних зборів членів кооперативу розподіляється особливим чином.

Кооперативна форма власності обумовлює особливості організаційно-економічного механізму функціонування кооперативів у процесі виробництва і розподілу продукції (робіт, послуг) та прибутку (доходу). Свою економічну діяльність і соціальний розвиток членів кооператив планує самостійно. Кооператив (споживчий, виробничий, обслуговуючий та ін.) є самоокупним підприємством.

Специфікою кооперативних формувань є не отримання максимального прибутку, а підвищення ефективності господарювання в інтересах його членів. Як зазначав М. Туган-Барановський, капітал для кооперативного підприємства не є ціллю, а лише засобом для досягнення інших цілей, тому що існує не в інтересах капіталу, а в інтересах

споживачів, створюється не заради збільшення доходу, а для зменшення витрат [8, с. 72]. Отже, створення кооперативу передбачає отримання прибутку для подальшого розвитку й цей прибуток є власністю його членів і розподіляється між ними.

Алгоритм створення кооперативу передбачає виконання певної послідовності організаційних дій. Перед початком створення кооперативу потрібно провести аналіз передумов для його розвитку, що мають соціальний, економічний, політичний і психологічний характер, тобто вивчення місцевих споживчих потреб і можливостей функціонування.

Процес створення кооперативного підприємства для узагальнення можна поділити на чотири етапи:

- висунення ідеї створення кооперативу;
- техніко-економічне обґрунтування кооперативу;
- створення та реєстрація кооперативу;
- початок ділових операцій.

У процесі створення потрібно постійно проводити агітаційну та роз'яснювальну роботу серед населення території, де планується заснування організації. Ці функції може виконувати спеціально створена ініціативна група.

Організаційною роботою щодо складу та учасників кооперативу, документацією та техніко-економічними питаннями займається організаційний комітет, який повинен довести за допомогою відповідних розрахунків те, що створення кооперативу реальне й економічно доцільне. Якщо установчі збори (збори учасників) ухвалюють установчі документи, то проводиться реєстрація підприємства. Після державної реєстрації та набуття кооперативом статусу юридичної особи, кооператив (правління) приступає до наймання на роботу кваліфікованого персоналу, зокрема головного менеджера (виконавчого директора), якому потім делегуються повноваження щодо формування штату, здійснення ділових операцій, тобто управління всіма процесами діяльності кооперативного підприємства.

У Законі України "Про кооперацію" визначено порядок створення та структуру управління кооперативом [9]. Вищим органом управління кооперативом є загальні збори його членів, де кожен з них має один голос. Загальні збори скликаються за потребою, але не рідше одного разу на рік. Вони вирішують питання економічного (розподіл доходів, розмір оплати праці правління, використання фондів кооперативу), організаційного (вибори правління, голови, ревізійної комісії) та соціального характеру.

У період між загальними зборами діяльністю кооперативного підприємства керує правління на чолі з головою, яке обирається та контролюється загальними зборами.

За діяльністю правління, крім загальних зборів, також здійснюють контроль спостережна рада та ревізійна комісія. Їх склад формується на основі рішення загальних зборів. Ревізійна комісія створюється з метою ведення контролю за фінансовою та економічною діяльністю кооперативу, а спостережна рада – з метою нагляду за дотриманням статуту, за роботою правління кооперативу та ревізійної комісії.

Для делегування своїх повноважень щодо поточного управління діяльністю кооперативу, правління може наймати виконавчого директора (головного менеджера), який не є членом кооперативу. Він працює на основі контракту та контролюється правлінням. До його компетенції належить формування найманого персоналу (економістів, бухгалтерів, заступників з різних питань), які повністю підзвітні директору та виконують повноваження, делеговані правлінням.

Організаційні моделі виробничого, обслуговуючого та споживчого кооперативів мають відмінності в організаційно-економічному механізмі їх функціонування:

Кооперативи		
виробничий	обслуговуючий	споживчий
<i>Діяльність кооперативу</i>		
Виробництво та реалізація продукції	Надання різноманітних послуг, що необхідні членам для їх власних господарств	Діяльність щодо забезпечення особистого споживання пайовиків
<i>Участь членів у діяльності кооперативу</i>		
Особиста трудова участь членів, що отримують плату за працю в кооперативі	Праця на власних господарствах і отримання від них доходу	Особиста трудова участь членів, що отримують дивіденди від кооперативу
<i>Майно кооперативу</i>		
Кооператив володіє засобами виробництва, землями та є власником продукції. Об'єктом власності є майно членів кооперативу – основні та обігові кошти	Кооператив має матеріальну базу, що потрібна для ведення його діяльності; не володіє землями, сільськогосподарською продукцією – це залишається власністю кожного члена	Кооператив володіє майном, що призначене для невиробничого споживання (предметами споживання)
<i>Мета діяльності</i>		
Отримання прибутку (доходу)	Надання членам послуг, що сприяють підвищенню їх власного доходу	Коллективне забезпечення економічних і соціальних інтересів членів

У виробничому кооперативі всі члени підприємства мають зробити внесок у виробництво своєю працею, майном чи інвестиціями, а також повинні брати на себе відповідальність за збитки. Вони мають право на отримання частини прибутку. В Україні виробничий сільськогосподарський кооператив належить до вертикальної форми інтеграції.

Обслуговуючі сільськогосподарські кооперативи теж мають інтегральну форму. Члени обслуговуючого кооперативу – приватні товаровиробники – фізичні або юридичні особи, які є клієнтами цього кооперативу, спираються на принципи демократичного управління та відкритості членства. Послуги надаються за собівартістю переважно членам кооперативу. Основною метою обслуговуючого сільськогосподарського кооперативу є підвищення прибутків членів від їхніх власних господарств.

Організаційна модель споживчого кооперативу відповідає типовій структурі управління. Метою споживчих кооперативів є надання послуг своїм членам для задоволення їх матеріальних і духовних потреб. Це некомерційна організація, що має повну господарську самостійність у веденні своєї діяльності, витрати якої покриваються за рахунок внесків членів кооперативу та реалізації товарів і послуг. Споживча кооперація прагне не лише зробити доступними для своїх членів ціни на споживчі товари, а й забезпечити високу якість товарів, культуру обслуговування членів, соціальні потреби, для чого органічно поєднує різноманітну діяльність (фінансову, торговельну, заготівельну, виробничу, ресторанне господарство та ін.).

Споживча кооперація України представлена єдиним центром – Центральною спілкою споживчих товариств (Укоопспілкою), яка об'єднує 21 облспоживспілку, а також Кримську республіканську спілку споживчих товариств, 251 районні спілки споживчих товариств, 202 районних споживчих товариства, 1354 сільських споживчих товариств, 92 міських споживчих товариств, 7293 інших господарюючих суб'єктів та налічує 1.2 млн пайовиків.

На сьогодні споживча кооперація розвиває більше 25 видів господарської діяльності, таких галузей як: торгівля (функціонує 27.8 тис. об'єктів роздрібної торгівлі, у тому числі 26.3 тис. магазинів, 8.2 тис. підприємств масового харчування (їдалень, ресторанів, барів) на 351 тис. робочих місць, також діє 719 ринків на 286 тис. торгових місць та 188 оптових торговельних баз), виробництво (працює понад 3 тис. промислових підприємств і цехів, які можуть щорічно виробляти понад 2 млн т хліба та хлібобулочних виробів, 130 тис. т ковбасних виробів, 700 млн банок консервів та багато іншої продукції, а також непродовольчі товари народного споживання), заготівлі (діє 4 тис.

приймально-заготівельних пунктів, 465 худобозабійних пунктів, 400 складів тваринницької сировини та інші об'єкти заготівель, переробки і зберігання), а також транспорт, будівництво та послуги.

Укоопспілка бере активну участь у зовнішньоекономічній діяльності, якою займається об'єднання "Укоопзовнішторг", і є повноправним членом Міжнародного кооперативного альянсу.

Суттєві відмінності характерні для механізму функціонування кредитних спілок. У ст. 113 Господарського кодексу України кредитна спілка визначена як "неприбуткова організація, заснована громадянами у встановленому законом порядку на засадах добровільного об'єднання грошових внесків з метою задоволення потреб її членів у взаємному кредитуванні та наданні інших фінансових послуг" [10]. Отже, кредитна спілка – це задіяний у сфері фінансів кооператив, господарська діяльність якого спрямована на задоволення фінансових потреб його членів.

Відрізняє кредитні кооперативи від інших фінансових установ їх неприбуткова природа, а також створення їх групою осіб – членів кооперативу, які одночасно виступають його власниками і клієнтами, тобто задовольняють свої власні потреби за принципом самозабезпечення. Саме тому вони зацікавлені не в отриманні прибутку, а в забезпеченні на найвигідніших умовах максимальним набором фінансових послуг на відміну від інших фінансових установ, які прагнуть отримати максимальний прибуток залучаючи кошти під якомога нижчі ринкові відсотки й надаючи їх у кредит під найвищі відсотки.

В Україні створено Всеукраїнську асоціацію кредитних спілок, що на початок 2008 р. об'єднувала 806 спілок. Залучаючи заощадження своїх членів, кредитні спілки зарекомендували себе як доволі перспективні суб'єкти фінансового ринку. У 2007 р. активи кредитних спілок становили 5.3 млрд грн і порівняно з 2006 р. зросли в 1.6 раза, також збільшилася кількість членів у 1.3 раза і становила 2.4 млн осіб. Станом на 1 січня 2008 р. сума кредитів, що були надані членам спілки, становила 4.5 млрд грн, що в 1.6 раза більше ніж у 2006 р. У 2007 р. порівняно з 2006 р. зросла сума внесків членів кредитної спілки на депозитні рахунки в 1.8 раза й становила 3.5 млрд грн, а сума загального капіталу спілок збільшилася у 1.4 раза (1.5 млрд грн).

Розвиток системи кредитних спілок в Україні вимагає вдосконалення організаційно-економічного механізму їх функціонування з урахуванням вітчизняних умов та міжнародного досвіду. Європейська кооперативна фінансово-кредитна система має кілька рівнів: *низовий* – кооперативні каси, кредитні спілки та кооперативи; *місцевий та регіональний* – регіональні кооперативні банки та *головний* – центральний кооперативний банк. Вона будується за принципом "знизу – догори".

Отже, створення в Україні кооперативної фінансово-кредитної моделі, подібної до європейської, а також її інтеграція з системою сільсько-господарських обслуговуючих кооперативів, які дають можливість селянам відмовитися від послуг посередників, може забезпечити вирішення багатьох фінансових проблем на селі.

У сільському господарстві систему кооперації очолює Національна спілка сільськогосподарських кооперативів України (НССКУ), що охоплює близько 2200 виробничих і 1060 обслуговуючих кооперативів, у тому числі: 410 багатофункціональних, 315 сервісних, 179 заготівельно-збутових, 21 постачальницьких і 46 переробних. На сьогодні також діє 75 кооперативних агроторгових домів.

У сфері соціально-культурних послуг спостерігається незначна активність кооперації, але вона має перспективи для широкомасштабного розвитку.

Кооперація як співпраця всіх галузей кооперативного руху потребує єдиного головного центру, що розширить можливості та перспективи для всебічного розвитку організаційно-економічного механізму функціонування кооперативів в Україні. Об'єднання різних видів, типів і рівнів кооперативних підприємств, удосконалення організації кооперативного сектору економіки сприятиме надійнішому захисту інтересів членів кооперативів, ефективнішій державній підтримці, посиленню конкурентоспроможності кооперативного сектору та підвищенню ефективності його функціонування, розширенню та поглибленню міжнародного кооперативного співробітництва. Крім організаційних удосконалень у кооперативному секторі економіки України слід здійснити і стратегічні заходи соціально-економічного характеру, а саме: утвердження кооперативної власності, визначення соціально-економічного статусу кооперативних підприємств, удосконалення податкової політики щодо кооперативів, зміцнення їх правового та соціального захисту, забезпечення рівних умов для розвитку з приватним і державним секторами економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати*: монографія / Д. П. Богиня, Т. Г. Куликов, В. М. Шамота, та ін. — К. : Ін-т економіки НАН України, 2001.
2. *Економічна енциклопедія*: у 3 т. Т. 2 / редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К. : Вид. центр "Академія", 2001.
3. *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. — К. : Ірпінськ : ВТФ "Перун", 2001.
4. *Моргачов І. Організаційно-економічний механізм управління ефективною діяльністю проектних організацій* / І. Моргачов // Схід. — 2006. — № 5.

5. *Козаченко Г. В.* Організаційно-економічний механізм як інструмент управління підприємством / Г. В. Козаченко // Економіка. Менеджмент. Підприємство. — 2003. — № 11.
6. *Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття* : зб. пр. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2001 р. — Ірпінь : НМЦ Укоопосвіта, 2001.
7. *Чаянов А. В.* Краткий курс кооперации / А. В. Чаянов. — М., 1989.
8. *Туган-Барановский М.И.* Социальные основы кооперации / М. И. Туган-Барановский. — М., 1989.
9. *Про кооперацію* : Закон України. — К., 2003.
10. *Господарський кодекс України* : прийнятий Верховною Радою України 16 січ. 2003 р. — К. : Істина, 2003. — 203 с.



ФІНАНСИ ТА БАНКІВСЬКА СПРАВА

УДК 336.71:368

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ІНТЕГРАЦІЇ БАНКІВ І СТРАХОВИХ КОМПАНІЙ

КУЧЕРЕНКО В., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Банківські установи і страхові організації є основними системоутворюючими інститутами фінансового ринку та економіки в цілому. Від ефективності їхньої діяльності залежить розвиток економіки країни і забезпечення добробуту населення. Інтеграція банків і страхових компаній заснована на спільності виконуваних функцій і взаємовигоді, вона є обов'язковою умовою стабільності та динамічного розвитку сучасного фінансового ринку.

Дослідженню інтеграційних процесів у діяльності банків і страхових компаній присвячені наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених П. Гришина [1], М. Клапківа [2], І. Кожевнікової [3], Л. Єрмошенко [4], В. Фурмана [5] та ін. Однак посилення конкуренції між суб'єктами фінансового ринку потребує більш ретельного вивчення цієї проблеми.

Перш за все необхідно уточнити сутність терміну "інтеграція". У філософському енциклопедичному словнику "інтеграція" (лат. *integer* – повний, цілісний, непорушений) розглядається як процес або дія, що має своїм результатом цілісність, об'єднання, з'єднання, відновлення єдності [6, с. 181]. Соціологічний енциклопедичний словник визначає "інтеграцію" (лат. *integratio* – з'єднання) як процес, результатом якого є досягнення єдності й цілісності, узгодженості всередині системи, заснованої на взаємозалежності окремих спеціалізованих елементів [7, с. 106].

В. Андрійчук визначає інтеграцію як організаційне поєднання технологічно пов'язаних між собою різнорідних видів діяльності з притаманними їм функціями з метою виробництва кінцевого продукту і доведення його до споживача, а також досягнення на цій основі вищих економічних результатів [8]. Т. Парсонс розуміє інтеграцію як

структури та процеси, за допомогою яких відносини між частинами соціальної системи впорядковуються способом, що забезпечує їхнє гармонійне функціонування в системі [9, с. 364]. Характеризує інтеграцію Л. Угрин як стан пов'язаності окремих диференційованих частин в ціле, як процес, у результаті якого такий стан досягається, а також як процес входження в систему окремого елемента. Інтеграція – це завжди свідоме взаємодія (*interaction*) елементів, а не односторонні дії (*action*). Результатом, наслідком інтеграційних взаємодій є виникнення цілісності, що має нові якості та сутність [10]. Д. Розенберг надає таке визначення: "об'єднання, групування, централізація функцій, інтегрування. Зосередження, концентрація повноважень в руках вищих адміністраторів або виконуючих робітників двох чи більше компаній з метою взаємної вигоди: зменшення конкуренції, зниження витрат, забезпечення більшої частки ринку" [11].

Трактують інтеграцію як процес і як характеристику стану Б. Баласса та Ф. Канхерт [12; 13]. Як процес дослідники розглядають інтеграцію у широкому і вузькому значенні. У широкому значенні термін "економічна інтеграція" використовується для визначення об'єднання економічних одиниць з метою досягнення переваг більш ефективного економічного розвитку і реалізації завдань економічної політики. У вузькому значенні "економічна інтеграція" це процес, який представляє собою реалізацію дій для скорочення і повної заборони дискримінації між економічними суб'єктами.

"Інтеграція" як характеристика стану обумовлює ситуацію, в якій відсутні різноманітні форми економічної дискримінації. В цьому плані автори виокремлюють саме інтеграцію з метою досягнення економічних цілей із зміцненням організаційного аспекту для ефективності діяльності об'єднання економічних одиниць [14]. П. Лоуренс і Дж. Лорш трактують інтеграцію як процес досягнення єдності зусиль усіх підсистем організації для реалізації її завдань і цілей [15]. На думку О. Віханського та А. Наумова, інтеграція означає рівень взаємодії, який існує між частинами організації та забезпечує досягнення їх цілей у межах вимог, які ставить зовнішнє середовище [16]. Виділення аспекту зовнішнього середовища акцентує увагу на обмеженні цілей організації зовнішніми можливостями.

У результаті порівняння висловлювань різних авторів і трактувань, що надаються у словниках, можна дійти висновку, що категоріальне визначення терміна "інтеграція", яке пропонує В. Андрійчук, є найбільш прийнятним з позиції економічної сутності цього процесу. Думки ж більшості авторів дуже схожі і зводяться до термінів: "об'єднання", "цілісність", "єдність", "узгодженість", "впорядкування".

Таким чином, на етапі узагальнення теоретичних висловлювань, інтеграцію банків і страхових компаній можна визначити як стан або процес поєднання їх діяльності на основі притаманних функцій, який

проявляється у поглибленні їх взаємодії, що породжує причинну умовленість та узгодженості дій, з метою досягнення економічних цілей в межах обмежень зовнішнього середовища.

По-перше, інтеграція має двобічну природу, оскільки виступає як процес і як стан.

По-друге, інтеграція як процес носить динамічний характер, з чого випливає існування її еволюції та розвитку.

По-третє, інтеграція характеризується існуванням взаємодії, взаємопроникнення, узгодженості, взаємовпливу, взаємозалежності.

По-четверте, інтеграція має регулюватися визначеними умовами.

Для визначення ключових чинників, що спонукають як банки, так і страхові компанії шукати шляхи до взаємної інтеграції необхідно проаналізувати основні риси діяльності цих фінансових інститутів. Страхування представляє собою систему економічних відносин страхувальників і страховиків, що охоплює сукупність форм і методів формування цільових фондів грошових коштів (страхових фондів) і їх використання на відшкодування збитку, який виникає в результаті настання різного роду несприятливих подій (страхових випадків) [17, с. 15]. Необхідність страхового захисту спричинена прагненням обмежити як матеріальні, так і нематеріальні збитки, пов'язані з певними ризиками.

Страхування дійсно забезпечує мобілізацію вільних грошових коштів, але таке твердження коректне лише відносно страхування життя як форми накопичувального страхування. Сьогодні в розвинених країнах понад 60 % валової національної страхової премії становлять страхові внески з довгострокового страхування життя, які забезпечують до 30 % інвестицій у національну економіку. Інші види страхування не мобілізують вільні грошові кошти, вони компенсують матеріальні збитки населення та підприємств у разі настання несприятливих подій і забезпечують страховий захист шляхом розподілу ризиків між учасниками страхових відносин [3].

У розвинених країнах страхові компанії є головними інвесторами і розпоряджаються великими обсягами капіталу. Наприкінці 90-х років минулого століття страховики Європи, Японії, США спрямували в економіку більше 4 трлн доларів США. Ресурси американської економіки на 30 % складаються з внесків зі страхування життя. У Швейцарії цей показник становить 70 % [18, с. 6]. Провідні страхові компанії регулярно входять до переліку 25 найбільших європейських компаній і володіють великими промисловими підприємствами і банками.

Банківська система – це сукупність фінансових установ, метою яких є комплексне здійснення операцій із залучення тимчасово вільних фінансових ресурсів, заощаджень фізичних та юридичних осіб, та розміщення акумульованих ресурсів від свого імені на засадах повернен-

ня, строковості та платності відповідно до доручень їх клієнтів [19, с. 26]. Банківська система організовує й обслуговує рух головного атрибуту ринку – капіталу, забезпечує його залучення, акумуляцію та перелив у ті сфери суспільного виробництва, де виникає дефіцит.

Цільова спрямованість діяльності суб'єктів фінансового ринку визначає їх функції. Функції – це зовнішній прояв властивостей у системі економічних відносин. Вони характеризують суспільне призначення тих чи інших інститутів, які формуються і розвиваються в міру розвитку економічного середовища.

Страховання виконує ризикову (компенсаційну), накопичувальну, попереджувальну та інвестиційну функції. Основна функція – компенсаційна або ризикова – виражається в забезпеченні страхового захисту юридичним і фізичним особам у формі відшкодування збитку при настанні несприятливої події. Накопичувальна функція забезпечується страхуванням життя. Попереджувальна функція – це фінансування страховиками превентивних заходів з метою попередження страхового випадку і зменшення можливого збитку. Інвестиційна функція реалізується через розміщення тимчасово вільних коштів страховика.

Отже, функція залучення грошових коштів банків і накопичувальна функція страховиків, по суті, є спільною функцією капіталізації.

Зовсім інший характер взаємин виникає між банками і страховими компаніями у зв'язку з ризиковою (компенсаційною) функцією страхування. Банківська справа пов'язана з ризиками, причому як загальними для всіх підприємств так і специфічними ризиками для кредитної діяльності. Для забезпечення стійкості та стабільності банку необхідно диверсифікувати або перекласти ці ризики на іншого суб'єкта фінансового ринку, а саме на страхову компанію, що забезпечить зменшення ймовірності втрати капіталу або доходу від нього. Інтеграції банків і страхових компаній сприяє також попереджувальна функція страхування, яка мінімізує збитки від банківських ризиків.

Особливі відносини між банками і страховими організаціями зумовлює інвестиційна функція, яка є умовою реалізації цими інститутами функції капіталізації вільних грошових коштів. Інвестиційна діяльність страховиків є необхідною умовою ефективного розміщення страхових резервів, забезпечуючи також проведення збиткових видів страхування та конкурентоспроможність страхової діяльності.

Страхові організації мають можливість розмістити свої фінансові ресурси багатьма шляхами, однак банки для них є найважливішими інститутами, що забезпечують капіталізацію фінансових ресурсів страховиків. Отже, між банками та страховими компаніями виникає тісна співпраця щодо розміщення фінансових ресурсів страховиків. Крім того, страхові організації та їх клієнти розміщують залишки коштів на поточних банківських рахунках. Виконання банками функції розра-

хунково-касового обслуговування юридичних і фізичних осіб вигідно для банків, які використовують ці залишки як специфічні кредитні ресурси.

Таким чином, основу інтеграції банків і страхових компаній визначають економічні відносини, пов'язані з акумуляцією та використанням грошових доходів та вільних фінансових ресурсів населення і підприємств, а також із функціями, які виконують ці фінансові установи. Діяльність банків і страхових компаній, обумовлена загальною потребою в капіталізації вільних грошових коштів юридичних та фізичних осіб, заснована на їх акумуляції та інвестуванні [3, с. 18].

Однак, якщо перерозподіл тимчасово вільних коштів у банківській системі відбувається з метою отримання прибутку (інвестиційна функція банку), то першопричиною страхової діяльності є забезпечення недопущення втрати прибутку або захист матеріальних і нематеріальних цінностей (ризикова функція страхової компанії). Аналізуючи середовище "банк – страхова компанія" можна говорити, що банківська діяльність є первинною, а страхова – вторинною, допоміжною або захисною, для створення сприятливих умов безперервного процесу суспільного відтворення.

Саме у такому контексті слід розглядати економічні передумови інтеграції банків і страхових компаній, оскільки їх співробітництво обумовлене спільністю основних функцій (інвестиційної для банку та ризикової для страхової компанії). Однак сутнісна природа інтеграції банків і страхових компаній має бути підкріплена визначенням переваг від здійснення таких відносин для кожного з учасників.

Основні переваги взаємодії зі страховою компанією для банку.

По-перше, диверсифікація фінансових ризиків, через страхування ризику непогашення кредиту, предмету застави, життя позичальника або гаранта, кредитних карток, страхування відповідальності позичальника за непогашення кредиту тощо.

По-друге, підвищення дохідності і продуктивності банківської діяльності через надання нових послуг, зокрема страхових. Введення нових продуктів пояснюється жорсткою конкуренцією між банківськими установами у поєднанні зі зниженням доходів (поява великих закордонних компаній як у банківському, так і у страховому секторі економіки, спричиняє зниження прибутковості операцій для установ-резидентів), яка спричиняє підвищення адміністративних і маркетингових витрат, скорочення маржинального доходу від традиційних банківських продуктів.

По-третє, продаж страхових продуктів через мережу банківських відділень дозволяє отримати банкам певні бонуси: комісію від проданих страхових продуктів; використання частини резервів страховика у формуванні пасивів банку (відкриття страховою організацією депозитного рахунка у банку-партнері, як обов'язкова умова акреди-

тації); підвищення продуктивності праці та економічних знань персоналу банку за рахунок розширення спектру послуг, що надаються, а також можливе підвищення матеріальної винагороди персоналу.

По-четверте, створення "універсального банку" [20, с. 55], який надає весь спектр фінансових послуг. Україна в реалізації цієї концепції має певні відмінності порівняно з іншими країнами, де відсутні законодавчі обмеження щодо права банків здійснювати операції зі страхування. Згідно з п. 2.6 "Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій" [21, с. 115], банкам забороняється діяльність у сфері матеріального виробництва, торгівлі (крім реалізації пам'ятних, ювілейних, інвестиційних монет) та страхування, крім виконання функцій страхового посередника. Тобто банки мають можливість реалізовувати страхові продукти на основі договорів зі страховими компаніями.

По-п'яте, підвищення продажів через поєднання банківських і страхових продуктів, які надаються "в одному вікні", що зручно перш за все для споживачів. Надання банками, поряд із класичними видами банківських операцій, страхових послуг клієнтам привело до того, що, наприклад, у Франції наприкінці 90-х років ХХ ст. близько 60 % полісів реалізовувалося через банки [22, с. 59]. У середньому в Європі кожен третій поліс страхування життя і кожен двадцятий з інших видів страхування реалізується також банками [23, с. 47]. Деякі регіональні банки в Японії, надаючи канали збуту для страхових компаній, контролюють до 50 % місцевих ринків фінансових послуг.

По-шосте, перешкоджання відтоку клієнтів до конкурентів через поєднання інформації про клієнтську базу банку та страхової компанії. Єдине інформаційне поле дозволяє формувати коло постійних клієнтів, а також знизити ризики як страховика, так і банку.

По-сьоме, пропонуючи продукти зі страхування життя, банк може управляти довгостроковими відносинами зі своїми клієнтами, що також перешкоджає їх відтоку до конкурентів.

Для страхових компаній вихід на банківський ринок також відкриває певні переваги.

По-перше, збільшення обсягів продажів, як результат обов'язкового страхування предмету застави при наданні кредиту в банку, а також використання інших видів страхування як обов'язкової умови надання банківських послуг.

По-друге, зростання доходів за рахунок використання для продажу страхових продуктів мережі банківських відділень, які знаходяться на територіях, де відсутні пункти продажу страховика.

По-третьє, розширення клієнтської бази та доступ до різних соціальних груп, які є клієнтами банку.

По-четверте, скорочення витрат на організацію надання деяких страхових послуг і на утримання агентської мережі.

По-п'яте, розширення асортименту послуг, що надаються.

По-шосте, зниження собівартості трансакцій між партнерами.

Таким чином можна стверджувати, що інтеграція банків і страхових компаній обумовлена спільністю та поєднанням основних виконуваних функцій обох фінансових інститутів – функцією капіталізації для банку, та ризиковою функцією для страхової компанії, при обов'язковій умові взаємної вигідності таких відносин.

Оскільки банки і страхові компанії є інститутами фінансового ринку, для більш повного розгляду економічної природи їх інтеграції необхідно визначити передумови, які пов'язані з кон'юнктурою саме цього ринку, до яких науковці відносять [24; 25; 26; 27]:

- високу концентрацію капіталу в банківському та страховому секторах;
- зростання конкуренції в банківському бізнесі та пошук нових джерел прибутку;
- створення перешкод для входження на ринок нових посередників (як банківських, так і страхових);
- зміцнення конкурентних переваг уже діючих на фінансовому ринку учасників;
- нагальну потребу банків і страхових компаній у підвищенні ефективності каналів продажу своїх продуктів;
- спад продуктивності традиційної агентської мережі продажу страхових продуктів і необхідність створення нових каналів;
- тенденції посилення входження учасників банківського і страхового сегментів фінансового ринку на ринок цінних паперів;
- розвиненість інституційної та інформаційної інфраструктури фінансового ринку, що гарантує технологічну можливість інтеграції;
- вимоги клієнтів щодо найбільш широкої гами фінансових послуг;
- відкриття та освоєння нових джерел фінансових надходжень і використання їх у інвестиційній сфері;
- старіння нації як фактор поступового зростання інтересу населення до недержавних пенсійних фондів, страхування життя і довгострокових інвестицій.

Отже, інтеграція банків і страхових компаній ґрунтуються на спільності їх функцій та інтересів, обумовлюється вигідністю для обох сторін й визначається кон'юнктурою фінансового ринку. Така інтеграція вигідна для споживачів послуг обох фінансових інститутів тому, що забезпечує не лише економію витрат і часу, а й захист їх майнових та інших інтересів від настання несприятливих подій.

Здійснений аналіз дозволяє більш ґрунтовно визначити інтеграцію банків і страхових компаній, а саме: інтеграція банків і страхових компаній – це фінансова категорія, яка відображає процес поєднання та узгодження їх спільних відносин, пов'язаних із залученням і використанням грошових надходжень від населення, підприємств і установ, на що спрямовані функції цих суб'єктів фінансового ринку в їх інтересах, а також в інтересах суспільного відтворення.

Спільними для банків і страхових компаній є інвестиційна, ризикова, попереджувальна та функція розрахунково-касового обслуговування. Аналіз банківської і страхової діяльності дозволив сформулювати єдину для обох фінансових інститутів функцію капіталізації, яка забезпечується накопичувальним страхуванням життя та доповнюється ризиковою функцією. Взаємовигідність інтеграційних процесів у банківській і страховій діяльності пояснюється численними перевагами та зацікавленістю обох фінансових інститутів у спільній діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гришин П. Bancassurance в России и за рубежом: интеграция страховых компаний и банков в распространении страховых услуг : сб. аналит. материалов / П. Гришин, В. Демченко, А. Циганов. — М. : Рус. Полис, 2004. — 135 с.
2. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків : монографія / М. С. Клапків. — Тернопіль : Екон. думка : Карт-бланш, 2002. — 570 с.
3. Кожевникова И. Н. Взаимоотношение страховых организаций и банков / И. Н. Кожевникова. — М. : Анкил, 2005. — 112 с.
4. Єрмошенко А. М. Порівняння основних моделей банківського страхування / А. М. Єрмошенко // Актуальні проблеми економіки. — 2008. — № 3 (81). — С. 167–174.
5. Фурман В. Перспективи створення альянсів страхових компаній і банків в Україні / В. Фурман // Вісн. НБУ. — 2005. — № 4. — С. 20–22.
6. *Философский энциклопедический словарь*. — М. : Инфра-М, 1997. — 576 с.
7. *Социологический энциклопедический словарь* : на русском, английском, немецком, французском и чешском языках / под ред. Г. В. Осипова. — М. : Инфра-М : Норма, 1998. — 488 с.
8. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств : підручник / В. Г. Андрійчук. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К. : КНЕУ, 2002. — 624 с.
9. *Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы* / пер.: В. В. Воронин, Е. В. Зиньковский ; ред. Г. В. Осипов (вступ. ст.). — М. : Прогресс, 1972. — 392 с.
10. Угрин Л. Інтеграційні процеси: міжнародний аспект / Л. Угрин // Вісн. Львів. ун-ту : Серія "Філософські науки". — 2002. — Вип. 4. — 352 с.
11. Розенберг Д. М. Бизнес. Менеджмент. Терминологический словарь / Д. М. Розенберг. — М. : Инфра-М, 1997. — 206 с.
12. Balassa B. The theory of economic integration / Balassa Bela. — Homewood, 3 : Irvin, 1961.
13. Kanher F. Economic integration among developing countries / F. Kanher. — Paris : OECD : Development Centr, 1969.
14. Куликова Е. В. Внутрифирменное планирование в горизонтально-интегрированных структурах : дис. канд. экон. наук : 08.00.05 / Е. В. Куликова. — Ульяновск, 2004. — 162 с.
15. Lawrence P. Differentiation and integration in complex organizations / P. Lawrence, J. Lorsch // *Administrative science quarterly*. — 1967. — Vol. 12 (June). — P. 1–47.

16. *Виханский О. С.* Менеджмент / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — М. : Экономист, 2004. — С. 216.
17. *Шахов В. В.* Страхование : учебник для вузов / В. В. Шахов. — М. : Страховой полис : ЮНИТИ, 1997. — 311 с.
18. *Лапкина И.* Полис – дело добровольное / И. Лапкина // Новые известия. — 2002. — № 28. — С. 6.
19. *Основы банковской деятельности* / под ред. К. Р. Тагирбекова. — М. : Инфра-М, 2001. — 720 с.
20. *Плотников А.* Что такое банковское страхование / А. Плотников // Банковские технологии. — 2003. — № 4. — С. 55–59.
21. *Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затв. постановою Правління Національного банку України від 17 лип. 2001 р. №275* // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 34. — С. 115.
22. *Гребенщиков Э.* Страховая отрасль Японии / Э. Гребенщиков // Финансы. — 2001. — № 7. — С. 58–63.
23. *Кричевский Н.* О некоторых аспектах взаимодействия страховых компаний и банков / Н. Кричевский // Финансы. — 2001. — № 12. — С. 47–50.
24. *Базилевич В.* Сучасна парадигма страхування: суть та протиріччя / В. Базилевич // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка : Серія "Економіка". — 2006. — № 81–82. — С. 7–9.
25. *Беляков А. В.* Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования / А. В. Беляков. — М. : БДЦ-пресс, 2003. — 278 с.
26. *Бубнов В.* Страхование лизинговых сделок как инструмент повышения инвестиционной активности / В. Бубнов // Страхование дело. — 2000. — № 8. — С. 28–31.
27. *Гитман Л. Дж.* Основы инвестирования / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. — М. : Дело, 1999. — 1008 с.

удк 336.221.4(477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРИНЦИПИ ОПОДАТКУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ

ЖУКЕВИЧ О., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Удосконалення податкової системи починається з визначення принципів оподаткування та їх раціонального впровадження, на цій основі має будуватися податкове законодавство. Руйнувати та формувати нову законодавчу базу недоцільно, необхідно вносити корективи

16. *Виханский О. С.* Менеджмент / О. С. Виханский, А. И. Наумов. — М. : Экономист, 2004. — С. 216.
17. *Шахов В. В.* Страхование : учебник для вузов / В. В. Шахов. — М. : Страховой полис : ЮНИТИ, 1997. — 311 с.
18. *Лапкина И.* Полис – дело добровольное / И. Лапкина // Новые известия. — 2002. — № 28. — С. 6.
19. *Основы банковской деятельности* / под ред. К. Р. Тагирбекова. — М. : Инфра-М, 2001. — 720 с.
20. *Плотников А.* Что такое банковское страхование / А. Плотников // Банковские технологии. — 2003. — № 4. — С. 55–59.
21. *Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затв. постановою Правління Національного банку України від 17 лип. 2001 р. №275* // Офіц. вісн. України. — 2001. — № 34. — С. 115.
22. *Гребенщиков Э.* Страховая отрасль Японии / Э. Гребенщиков // Финансы. — 2001. — № 7. — С. 58–63.
23. *Кричевский Н.* О некоторых аспектах взаимодействия страховых компаний и банков / Н. Кричевский // Финансы. — 2001. — № 12. — С. 47–50.
24. *Базилевич В.* Сучасна парадигма страхування: суть та протиріччя / В. Базилевич // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка : Серія "Економіка". — 2006. — № 81–82. — С. 7–9.
25. *Беляков А. В.* Банковские риски: проблемы учета, управления и регулирования / А. В. Беляков. — М. : БДЦ-пресс, 2003. — 278 с.
26. *Бубнов В.* Страхование лизинговых сделок как инструмент повышения инвестиционной активности / В. Бубнов // Страхование дело. — 2000. — № 8. — С. 28–31.
27. *Гитман Л. Дж.* Основы инвестирования / Л. Дж. Гитман, М. Д. Джонк. — М. : Дело, 1999. — 1008 с.

удк 336.221.4(477)

ЕФЕКТИВНІСТЬ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ: ПРИНЦИПИ ОПОДАТКУВАННЯ ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ ЗАКОНОДАВЧОЇ БАЗИ

ЖУКЕВИЧ О., аспірант кафедри фінансів КНТЕУ

Удосконалення податкової системи починається з визначення принципів оподаткування та їх раціонального впровадження, на цій основі має будуватися податкове законодавство. Руйнувати та формувати нову законодавчу базу недоцільно, необхідно вносити корективи

відповідно до змін у податковому просторі. Чинне податкове законодавство можна охарактеризувати як суперечливе, невизначене, нестабільне, неадекватне нинішнім умовам господарювання. Реформування податкової системи визначається як оптимальне поєднання фіскальної ефективності та регулюючих механізмів економічного зростання, що відображається у принципах оподаткування, на основі яких здійснюється реформування податкового законодавства.

Слід відзначити здобутки вітчизняних вчених у дослідженні теоретичних і практичних аспектів оподаткування. Зокрема А. Крисоватий [1], П. Мельник [2], А. Соколовська [3], Л. Шаблиста [4] та інші приділяють значну увагу визначенню причин сучасного стану податкової системи, напрямів здійснення її реформування, дослідженню впливу податкової системи на розвиток як фінансової сфери країни в цілому, так і окремих її складових. Однак продовження досліджень щодо визначення комплексу цілей і заходів держави, спрямованих на ефективне функціонування податкової системи є актуальним.

В основу формування податкової системи закладено принципи оподаткування, які вперше були сформульовані А. Смітом. Вченим обґрунтовано чотири принципи, що лежать в основі сучасної податкової системи: пропорційності оподаткування, визначеності, зручності та справедливості. Громадяни повинні здійснювати платежі на користь держави пропорційно своєму доходу, стверджував А. Сміт. Податок, його розмір, строк сплати, спосіб платежу повинні бути чітко визначеними і зрозумілими для платника. Автор зазначав, що податок потрібно стягувати тоді, коли найзручніше його сплачувати. Справедливість податку стосується того, як його розмір відбивається на матеріальному становищі платників, оскільки податок повинен становити необтяжливу частку доходу громадян [5].

У своїх працях Д. Рікардо підтримував і розвивав думку А. Сміта. Він вважав, що "найкращий податок – найменший податок". Тобто справедливість податку слід вважати першопочтовим до формування системи оподаткування та правильних ефективних взаємовідносин між суб'єктами податкової системи.

Потрібно встановлювати рівновагу між державними витратами та доходами, що формуються за рахунок податків, стверджував М. Тургенєв. Він запропонував такі принципи оподаткування:

- рівномірний розподіл податків – відповідність їх доходу платника;
- визначеність податку;
- збір податків у зручний час;
- орієнтація значної частини податкового тягаря на чистий дохід;
- дешеве збирання податків.

Узагальнюючи викладене, можна запропонувати низку принципів, що характеризують податкову систему, а саме: економічної ефек-

тивності, рівного податкового тягара, соціальної справедливості, стабільності та гнучкості.

Принцип економічної ефективності можна розглядати з двох позицій. З одного боку, відбувається виконання фіскальної функції податків. Розглядаючи дотримання цього принципу в аспекті опосередкованого оподаткування, слід зазначити, що саме непрямі податки є головними наповнювачами бюджету та мають переважно фіскальну спрямованість, забезпечують швидкість, повноту та регулярність надходжень від цих платежів; "вони є надійною і легко контрольованою дохідною базою бюджету" [4, с. 41]. Дотримання цього принципу дозволить мінімізувати можливість уникнення від сплати податків, залежно від конкретного виду платежу. Несплата непрямих податків пояснюється лише тим, що товари та послуги, у ціні яких є частка відповідного платежу державі, не споживаються. Прозорість механізму визначення податкових зобов'язань непрямих податків це підтверджує. Однак запобігти несплаті прямих податків складно, оскільки механізм їх обчислення важче прослідкувати та проконтролювати. З іншого боку, принцип економічної ефективності тісно пов'язаний із виконанням податками регулюючої функції. За допомогою цих фінансових інструментів здійснюється формування конкурентного середовища, впровадження прогресивних технологій.

Рівнонапруженість податкового тягара між платниками повинна забезпечуватись прогресивним характером, тобто розмір сплаченого податку повинен прямопропорційно залежати від розміру одержаного доходу. "Чим менше дохід, тим більшу його частину забирають непрямі податки" [7, с. 25]. Головним недоліком непрямих податків, на противагу прямим, є саме регресивність цих платежів. Рівного податкового тягара можна досягти лише за допомогою диференціації ставок непрямих податків, а саме звільнення від дискримінації в порядку сплати та розміру податку.

Основою реалізації *принципу соціальної справедливості* є орієнтація на платників податків, оскільки показником вимірювання справедливості є рівень матеріального добробуту громадян. Лише на цьому повинно базуватись поступове встановлення оптимальної структури податкової системи, що максимально задовольнятиме всіх учасників податкових відносин. Порушення справедливості здійснюється за рахунок необґрунтованого надання пільг певним категоріям платників, нерационального встановлення розміру податкових платежів тощо.

Стабільність податкової системи забезпечується незмінною законодавчою базою, чіткими механізмами справляння податків. Цей принцип досить актуальний для України. Часті податкові реформи, зміни в законодавстві негативно впливають на економічне життя у державі, хоча це може бути зумовлено досить об'єктивними факторами.

Вдале *пристосування до постійного оновлення системи оподаткування* відповідає основному її завданню – забезпеченню доходами бюджету країни. Саме тому податкова система повинна бути гнучкою і

постійно пристосовуватись до змін в економічній сфері, які проводить держава в певний період її розвитку. Слід зауважити, що досягнення максимально граничних величин як стабільності, так і гнучкості негативно впливає на розвиток податкової сфери. Ефективність податкової системи залежить від досягнення оптимального співвідношення цих критеріїв.

Дотримання розглянутих вище принципів створюватиме передумови для правильної, виваженої діяльності держави у сфері оподаткування. На жаль, вони використовуються не повною мірою, а іноді й зовсім не використовуються. Це можна назвати спотворенням фундаментальних основ оподаткування. Розглянуті принципи формування податкової політики дозволяють визначити пріоритетні напрями їх використання. Однак дотримання принципів оподаткування у їх гармонійному поєднанні надзвичайно важливе для ефективного формування податкової системи сьогодні та її реформування як справедливої та економічно виправданої в найближчому майбутньому.

Основою формування податкової системи є податкова політика, в якій відображається комплекс цілей і заходів держави, спрямованих на ефективне функціонування податкової системи відповідно до соціально-економічної мети суспільства, на реалізацію основних функцій податків [8, с. 108].

Своїми діями в цій сфері держава намагається досягти:

- стимулювання динамічного розвитку економіки на принципах економічного зростання;
- забезпечення оптимального наповнення бюджетів і стабільності у сфері державних фінансів;
- структурної перебудови економіки, заохочення інвестиційної та інноваційної діяльності;
- стимулювання розвитку зайнятості та самозайнятості;
- підвищення добробуту населення та розвитку людського капіталу [1, с. 845].

Держава, через проведення податкової політики, здійснює вплив на обсяги та структуру національного виробництва, ділову активність суб'єктів господарювання (стримання або стимулювання), рівень інфляції, рівень зайнятості, а також впливає на стан конкурентного середовища. У першу чергу потрібно сприяти розвитку всіх сфер життя суспільства, використовуючи при цьому податкові важелі та інструменти.

Вітчизняні вчені схиляються до думки, що "з перших кроків становлення податкової системи України в підході до її формування проявився не індивідуалізм, який передбачає врахування історичних особливостей економічного розвитку країни, а копіювання чужих податкових систем" [4, с. 38]. Це спричинило негативні наслідки: збільшення кількості збиткових підприємств, зростання безробіття, ускладнення соціально-економічної ситуації.

Отже, з огляду на суттєві недоліки державної податкової політики, потрібно проводити структурну перебудову керуючись, насамперед, потребою максимізації регулюючої та стимулюючої функцій податкової системи. Головною метою податкової політики є оптимізація оподаткування, досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю [9, с. 59].

Сьогодні реалізація податкової політики відбувається без глибокого аналізу фінансових зв'язків у економіці, потреб держави у фінансових ресурсах для виконання покладених на неї функцій. Отже, її реалізація відбувається під впливом заходів, спрямованих як на утримання дохідної бази бюджету, так і на формування пільгових режимів оподаткування для окремих галузей і груп підприємств.

Аналіз динаміки структури доходів зведеного бюджету України за 2000–2008 рр. свідчить про її залежність від податкової політики та економічної ситуації в країні (таблиця). У 2003 р. спостерігалось зниження фіскальної ефективності податку на додану вартість, мита і податку на прибуток підприємств, та однак у 2007 р. частка ПДВ зведеного бюджету становила 36.8 % податкових надходжень. У 2004 р. частка акцизного збору в структурі зведеного бюджету зросла до 10 %, але через неефективне управління цим видом платежу у 2007 р. вона знизилася до 6 %, хоча фактично відбувається нарощення обсягів цих надходжень.

Динаміка податкових надходжень до Зведеного бюджету України за 2000–2008 рр. (млрд грн)*

Показники	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Податкові надходження, в т.ч.	31.3	36.7	45.4	54.3	63.2	98.1	125.7	161.3	227.2
податок на додану вартість	9.4	10.3	13.5	12.6	16.7	33.8	50.4	59.4	92.1
акцизний збір із вироблених в Україні товарів	1.8	2.2	3.6	4.7	6.1	7.4	7.6	9.1	10.2
ввізне мито	1.6	1.9	2.1	3	4	6	6.9	9.6	11.9
податок на прибуток підприємств	7.7	8.3	9.4	13.2	16.2	23.5	26.2	34.4	47.9
податок з доходів фізичних осіб	6.4	8.8	10.8	13.5	13.2	17.3	22.8	34.8	45.9
інші податки	4.4	5.2	6.0	7.3	7.0	10.1	11.8	14.0	19.2

* Складено за даними: *Статистичний щорічник України за 2002 рік* : довідкове видання. — К. : Техніка, 2003; *Статистичний щорічник України за 2007 рік* : довідкове видання. — К. : Техніка, 2008; *Постанова* Колегії Рахункової палати України № 9-6 від 6 трав. 2008 р. — Режим доступу : <http://www.ac-rada.gov.ua>; *Звіт* Державного казначейства України від 25 січ. 2009 р. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

Фіскальне навантаження на економіку зазнавало значних коливань за останнє десятиліття. Це підтверджують дані щодо частки ВВП, що перерозподіляється через бюджет: у 1998 р. – 28.2 %, у 2001 р. – 26.9 %, у 2004 р. – 26.5 %, у 2006 р. – 31.9 % [10], у 2008 р. – 29.9 % [11]. Таким чином, держава повинна бути зацікавлена в оптимізації оподаткування, насамперед, щодо раціональної поведінки економічних суб'єктів.

Податкова політика в Україні має свої особливості, а саме:

- відсутня цілеспрямованість;
- переважно фіскальний характер;
- неефективна структура податкової системи;
- не відпрацьований механізм стягнення певних податків;
- переважання непрямих податків;
- широке розповсюдження податкових пільг;
- високий рівень податкового тягаря та нерівномірність його розподілу [12, с. 93].

З кінця 90-х років ХХ ст. пропозиції щодо здійснення податкової реформи концентрувались навколо прийняття Податкового кодексу, який повинен узагальнити і впорядкувати положення про податкову систему України, забезпечити її прозорість та стабільність, оскільки проблеми суперечливості, некоректності, невизначеності податкового законодавства стоять досить гостро. Хоча Податковий кодекс не є самодостатнім документом, та все ж необхідність проведення групування, підпорядкованості, раціонального тлумачення законодавчих актів і їх контролювання покладається на головний документ податкової сфери.

Напрями та етапи вдосконалення податкової системи сформульовані у Концепції реформування податкової системи України [10]. Як зазначено у Концепції, вітчизняна податкова система перебуває на другому етапі свого реформування, тобто має відбуватись еволюційний її розвиток відповідно до вектора сталого економічного зростання України на інвестиційно-інноваційній основі.

Міністерством фінансів України розроблено проект Стратегії реформування податкової системи України, який передбачає реалізацію невідкладних заходів, спрямованих на подолання основних недоліків чинної податкової системи та розширення бази оподаткування. Це першочергове завдання, яке згідно з проектом потрібно втілити в життя до кінця 2010 р. [13]. За даними Міністерства фінансів України, подальша нормотворча робота з доопрацювання Податкового кодексу України відбувається з урахуванням результатів широкого громадського обговорення та фахового аналізу впливу податкової реформи на економічні процеси в Україні та формування доходів бюджетів усіх рівнів.

Здійснення податкового регулювання повинно балансувати сфери інтересів бюджету та платників податків. Це дозволить досягти ефек-

тивності податкової політики. Необхідною умовою ефективності є стабільність і передбачуваність, що забезпечують перспективність фінансової політики взагалі, а також високий рівень роботи податкової служби на основі розроблених нормативно-правових актів із питань оподаткування та освоєння механізмів стягнення податків.

Отже, податкова політика характеризується діяльністю держави у сфері запровадження, правового регламентування та організації справляння податків і податкових платежів до державних фондів. Ефективність її відображується у взаємозв'язку та взаємодії системи оподаткування з платниками та органами контролю, тобто у раціональному функціонуванні податкової системи країни. Формування податкової політики має базуватись на визначенні співвідношень в оподаткуванні між прямими та непрямими податками; сферами виробництва та споживання; доходами фізичних та юридичних осіб; доходом індивідуальним та сімейним; необхідністю та доцільністю диференціації податкових ставок, використання пільг тощо.

Через визначення і встановлення певного рівня ставок податків і зборів, податкова політика впливає на загальний рівень податкового навантаження кожного суб'єкта економічної діяльності в країні. Для зниження чи підвищення загального податкового навантаження не обов'язково змінювати розміри податкових ставок, це може бути здійснено шляхом збільшення чи зменшення обсягів податкових пільг для певних суб'єктів господарювання. Дослідження А. Лаффера підтверджує, що держава зобов'язана завжди проводити помірковану політику податкового тиску для забезпечення стабільних надходжень. Ця концепція спрямована на зменшення навантаження на суб'єктів оподаткування, а зростання надходжень до бюджету має здійснюватись за рахунок збільшення платників податків та розширення податкової бази.

Питання щодо рівня податкового навантаження на економіку надзвичайно важливе. "Під тягарем оподаткування розуміють всю суму збитків, завдану податками населенню" [14, с. 471]. Надмірний тягар свідчить про втрату ефективності при оподаткуванні, що характеризується зниженням рівня добробуту громадян. Показник податкового навантаження є основним індикатором обсягів податкових зобов'язань суб'єктів господарювання. Загальноприйнятої методики щодо визначення рівня податкового тягаря не існує. Доцільно використати таку формулу для розрахунку податкового навантаження (Π_H) у відсотках [15, с. 46]:

$$\Pi_H = \frac{\Pi}{\text{ВВП}} \cdot 100\% ,$$

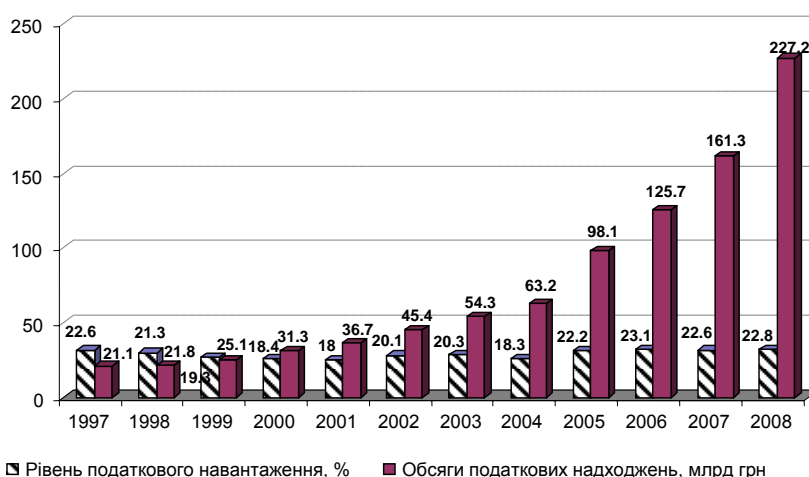
де Π – обсяги податків (податкових платежів);

ВВП – валовий внутрішній продукт держави.

Проаналізувавши дані за 1997–2008 рр. можна констатувати, що в обсягах податкових надходження до Зведеного бюджету та рівні податкового навантаження не спостерігалось певних стабільних тенденцій. Хоча з 1997 р. по 2001 р. податковий тиск на економіку знизився з 22.6 % до 17.98 %; однак у 2008 р. він становив 22.8 % (рисунк). зниження податкового навантаження дає змогу підвищити надходження до бюджету за рахунок податків. Можна констатувати, що держава проводить таку податкову політику, яка тримає на відносно однаковому рівні податковий тиск на економіку, підвищуючи при цьому обсяги податкових надходжень до бюджету.

Вітчизняні науковці, які здійснюють пошук оптимальних меж податкового тягаря [2; 3; 4; 16; 17], стверджують, що неможливо точно визначити межі загального рівня оподаткування економіки. Хоча, досліджуючи взаємозв'язки та взаємовпливи структури податків та надходжень до бюджету з розвитком економіки країни, можна виокремити певні тенденції, які допоможуть уникнути негативних наслідків при розвитку національного господарства.

Динаміка обсягів податкових надходжень до Зведеного бюджету України та рівня податкового навантаження у 1997–2008 рр.*



Отже, ефективність податкової системи відображається через застосування та дію податкового механізму, який враховує конкретну економічну ситуацію в країні та роль держави у регулюванні соціально-економічних процесів. Із метою досягнення результативності податкового регулювання економіки повинен розроблятися механізм вико-

* Розраховано за даними: *Статистичний щорічник України за 2002 рік* : довідкове видання. — К. : Техніка, 2003; *Статистичний щорічник України за 2007 рік* : довідкове видання. — К. : Техніка, 2008; *Звіт Державного казначейства України* від 25 січ. 2009 р. — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.

ристання конкретних податкових форм і методів управління. Прийняття Податкового кодексу України сприятиме зниженню податкового тиску шляхом скасування безпідставних пільг і розширення бази оподаткування. Це, у свою чергу, збільшить надходження до бюджету, а також дозволить вирішити складні соціальні питання.

Реформування податкової системи повинно базуватись на принципі фіскальної ефективності, тобто формування дохідної частини бюджету на відповідному рівні, що забезпечить виконання державою своїх функцій; досягнення рівності податкового тягаря, рівна напруга між платниками, соціальна справедливість, стабільність і гнучкість – запорука ефективності податкової системи. Оптимальне співвідношення цих показників дозволить забезпечити економічне зростання України не лише на певному етапі, а й у довгостроковій перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Іванов Ю. Б.* Податкова система : підручник / Ю. Б. Іванов, А. І. Крисоватий, О. М. Десятник. — К. : Атіка, 2006. — 920 с.
2. *Мельник П. В.* Розвиток податкової системи в перехідній економіці / П. В. Мельник. — Ірпінь : АДПСУ, 2001. — 362 с.
3. *Соколовська А. М.* Податкова система України: теорія та практика становлення / А. М. Соколовська. — К. : НДФІ, 2001. — 371 с.
4. *Шаблиста Л. М.* Податки як засіб структурної перебудови економіки / Л. М. Шаблиста ; НАН України ; Ін-т економіки. — К., 2000. — 218 с.
5. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит ; пер. с англ. В. С. Афанасьев. — М. : Эксмо, 2007. — 957 с.
6. *Рикардо Д.* Сочинения. В 3 т. / Рикардо Д. ; пер. с англ. — М. : Госполитиздат, 1953. — Т. 1 : Начала политической экономии и налогового обложения. — 350 с.
7. *Кучерявенко Н. П.* Курс налогового права в 6 т. Особенная часть. Т. IV : Косвенные налоги / Н. П. Кучерявенко. — Х. : Право, 2007. — 536 с.
8. *Економічний енциклопедичний словник.* У 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій. — Л. : Світ, 2006. — Т. 2. — 568 с.
9. *Суторміна В. М.* Держава-податки-бізнес / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. — К. : Либідь, 1992. — 328 с.
10. *Про схвалення концепції реформування податкової системи України : розпорядження Кабінету Міністрів України від 19 лют. 2007 р. № 56-р.* — Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
11. *Показники виконання Зведеного бюджету України за 2008 рік : звіт Державного казначейства України від 25 січ. 2009 р.* — Режим доступу : <http://www.minfin.gov.ua>.
12. *Куценко Т. Ф.* Бюджетно-податкова політика / Т. Ф. Куценко. — К. : КНЕУ, 2002. — 256 с.
13. *Про схвалення стратегії реформування податкової системи України : проект розпорядження Кабінету Міністрів України.* — Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>.
14. *Соколов А. А.* Теория налогов / А. А. Соколов. — М. : ООО "Юринфо-Пресс", 2003. — 506 с.

15. *Петрович Й.* Проблеми розвитку та шляхи вдосконалення податкової політики України / Й. Петрович // Банківська справа. — 2000. — № 6. — С. 43–47.
16. *Корнус В. Г.* Принципи оподаткування та базис для вдосконалення побудови системи оподаткування / В. Г. Корнус // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 2 (56). — С. 14–21.
17. *Чередніченко Ю. В.* Питання реформування податкової системи України в період її незалежності / Ю. В. Чередніченко // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 9 (51). — С. 83–90.

удк 336.225 (1–87)

СТРУКТУРА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

ЯРЕНКО Г., молодший кредитний аналітик
ТОВ "Кредит Європа Лізинг"

Наприкінці ХХ ст. у світовій економіці та економіках окремих країн посилюється інтерес та розуміння важливості вдосконалення управління оподаткуванням. Нині конкурентоспроможність національних економік значною мірою визначається їх податковою політикою, обсягами та якістю державних послуг, здатністю держави заохочувати ділову активність у країні. Країни Заходу, усвідомлюючи актуальність питань удосконалення системи управління оподаткуванням, докладають чимало зусиль для їх вирішення.

Оскільки через систему податків у різних країнах перерозподіляється близько третини валового внутрішнього продукту (ВВП) (*рис. 1*), управління оподаткуванням віднесене до категорії питань національної безпеки.

Україна, в економіці якої тільки нещодавно розпочалися процеси ринкової трансформації, відчуває гострий дисбаланс між потребами зростаючої економіки та стримуючими можливостями системи управління оподаткуванням суб'єктів її господарювання. За даними Українського центру соціально-економічних досліджень, організованого Гарвардським інститутом міжнародного розвитку, в Україні питома вага податків у ВВП відповідає рівню розвинених країн Європи (близько 40 %) [1], але якість управління податками потребує суттєвого вдосконалення.

© Яренко Г., 2009

15. *Петрович Й.* Проблеми розвитку та шляхи вдосконалення податкової політики України / Й. Петрович // Банківська справа. — 2000. — № 6. — С. 43–47.
16. *Корнус В. Г.* Принципи оподаткування та базис для вдосконалення побудови системи оподаткування / В. Г. Корнус // Актуальні проблеми економіки. — 2006. — № 2 (56). — С. 14–21.
17. *Чередніченко Ю. В.* Питання реформування податкової системи України в період її незалежності / Ю. В. Чередніченко // Актуальні проблеми економіки. — 2005. — № 9 (51). — С. 83–90.

удк 336.225 (1–87)

СТРУКТУРА ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ ПОДАТКОВИХ ОРГАНІВ У ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

ЯРЕНКО Г., молодший кредитний аналітик
ТОВ "Кредит Європа Лізинг"

Наприкінці ХХ ст. у світовій економіці та економіках окремих країн посилюється інтерес та розуміння важливості вдосконалення управління оподаткуванням. Нині конкурентоспроможність національних економік значною мірою визначається їх податковою політикою, обсягами та якістю державних послуг, здатністю держави заохочувати ділову активність у країні. Країни Заходу, усвідомлюючи актуальність питань удосконалення системи управління оподаткуванням, докладають чимало зусиль для їх вирішення.

Оскільки через систему податків у різних країнах перерозподіляється близько третини валового внутрішнього продукту (ВВП) (рис. 1), управління оподаткуванням віднесене до категорії питань національної безпеки.

Україна, в економіці якої тільки нещодавно розпочалися процеси ринкової трансформації, відчуває гострий дисбаланс між потребами зростаючої економіки та стримуючими можливостями системи управління оподаткуванням суб'єктів її господарювання. За даними Українського центру соціально-економічних досліджень, організованого Гарвардським інститутом міжнародного розвитку, в Україні питома вага податків у ВВП відповідає рівню розвинених країн Європи (близько 40 %) [1], але якість управління податками потребує суттєвого вдосконалення.

© Яренко Г., 2009

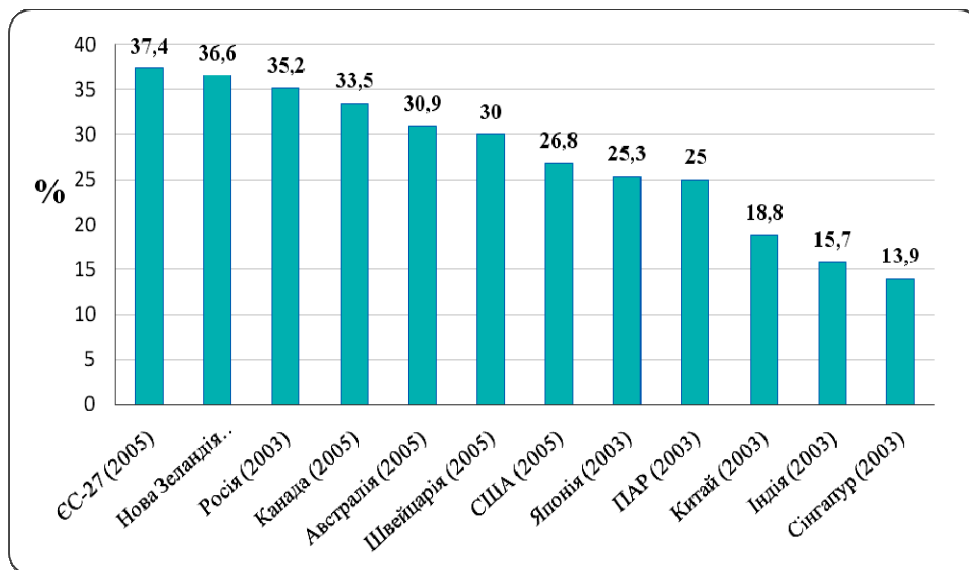


Рис. 1. Частка податків у ВВП окремих країн, % [2]

Експерти аудиторської компанії *PricewaterhouseCoopers* на замовлення Світового банку дослідили перспективи розвитку ділової активності в різних країнах, відвівши ключову роль у впливі на інвестиційну діяльність саме податковій політиці [3]. Було проаналізовано 178 країн за такими показниками:

- кількість платежів на рік зі сплати податків та обов'язкових зборів;
- кількість годин, необхідних для ведення податкового обліку та складання і подання податкової звітності;
- питома вага податків і зборів у доходах підприємств (податкова квота).

Виявилося, що найсприятливіші для бізнесу податкові режими існують: за першим показником у Швеції (два платежі на рік); за другим – у Люксембурзі (часові витрати бізнесу на податки – 58 годин); за третім – у Латвії (податкова квота – 32.6 %). По Україні ці показники становили, відповідно: 99 платежів, 2085 годин та 57.3 %.

За даними експертів Міжнародної фінансової корпорації (МФК), існуючі в Україні процедури сплати податків та оформлення звітності є занадто складними. Саме таку оцінку надали системі звітності 60 % підприємців, що оподатковуються за спрощеною системою та майже 70 % великих підприємств, які підлягають загальній системі оподаткування. Оцінюючи податки щодо витрат часу на їх обчислення, а також труднощів при їх нарахуванні та сплаті, найскладнішими респонденти визнали три види податків, а саме: податок на прибуток підприємств (майже третина респондентів), нарахування на фонд оплати праці (1/5 респондентів), податок на додану вартість (ПДВ) (1/6 респондентів) [4, с. 25, 29].

Надзвичайно обтяжливими для бізнесу та витратними для економіки України в цілому є податкові перевірки. Малий і середній бізнес в Україні перебуває під однією з найжорсткіших, навіть порівняно з іншими країнами СНД, систем податкового контролю [5, с. 52]. Контролюючі органи щорічно перевіряють 95 % усіх підприємств. При цьому тривалість однієї перевірки в середньому становить 15 робочих днів (три тижні), і перевірок буває декілька на рік. Така практика є обтяжливою як для бізнесу (часові витрати безпосередньо негативно впливають на діяльність підприємства), так і для держави (колосальні витрати часу і трудових ресурсів податкових органів).

У світовій практиці давно визнано, що між зростанням кількості перевірок і обсягом податкових надходжень у бюджети країни немає тісного кореляційного зв'язку. У розвинених країнах перевіркам підлягають лише найбільш ризиковані групи платників, відбір яких здійснюється на основі оцінки ступеня ризику несплати ними податків. Порівняння показника "індекс податкових надходжень у розрахунку на одного податківця" (дорівнює сумі податкових надходжень на одного співробітника податкових органів, зважений на показник обсягу ВВП на душу населення) із показником "частка перевірених податковими органами підприємств" в окремих країнах свідчить, що при мінімальній частці перевірених суб'єктів господарювання можна досягти значних обсягів податкових надходжень. Наприклад, у 2006 р. показники "індексу податкових надходжень у розрахунку на одного податківця" в Україні, Франції та Нідерландах знаходилися майже на однаковому рівні, але при цьому в Україні податкові органи охопили перевірками більше половини всіх суб'єктів господарювання (54 %), а у Франції та Нідерландах перевірено було лише 2 та 4 % підприємств, відповідно. У Латвії показник "індексу податкових надходжень у розрахунку на одного податківця" був вдвічі більший, ніж в Україні, але при цьому перевірками було охоплено лише 21 % підприємств (рис. 2). За даними державної податкової служби Латвії в 2005 р. тільки у 1.2 % суб'єктів господарської діяльності було проведено податковий аудит. На решті підприємств здійснювалася профілактична робота, що не передбачала накладення яких би то не було санкцій на підприємства. Отже, можна констатувати, що в Україні тиск податкових перевірок на бізнес із боку держави значно сильніший, ніж в країнах Заходу, а існуюча практика податкових перевірок є малоефективною.

Невідповідність системи управління оподаткуванням потребам суспільства та бізнесу є одним із головних чинників ухилення від оподаткування (*tax evasion*). За даними опитування, проведеного в Україні експертами МФК, лише 1/5 респондентів зазначили, що подібні їм підприємства не приховують свої доходи від оподаткування. При цьому майже 60 % опитуваних взагалі відмовилися відповідати на це запитання. Чверть респондентів визнали факт ухилення від сплати податків, засвідчивши, що приховують від податкових органів понад 50 % своїх доходів (виручки від реалізації) [4, с. 30].

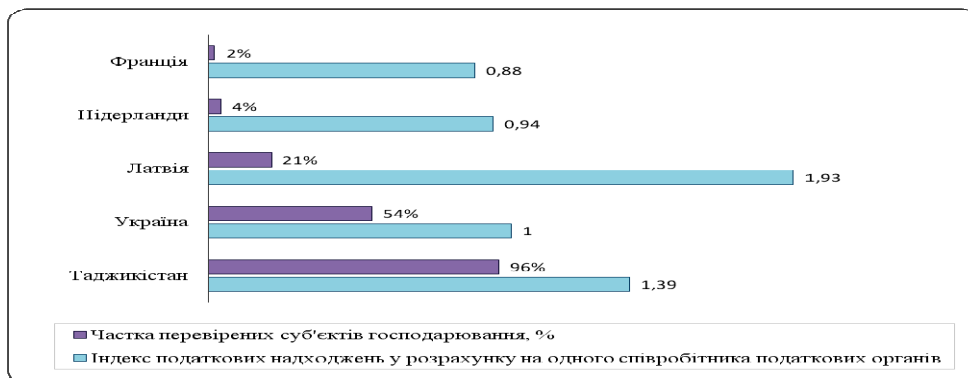


Рис. 2. Залежність податкових надходжень від поведених перевірок, 2006 р. [5, с. 61]

Незважаючи на високий освітній рівень населення, податкова культура в Україні, і зокрема свідомість щодо сплати податків, залишається низькою. Більшість населення не бажає сплачувати податки, навіть якщо усвідомлює їх роль у забезпеченні суспільного добробуту. Причина полягає у недовірі до податкових органів і ставленні до процесу оподаткування, як до примусового та жорсткого в адмініструванні. За результатами моніторингу громадської думки лише третина респондентів оцінили рівень виконання власних податкових обов'язків і повноважень як "задовільний" [6]. Усе наведене вище підтверджує актуальність поглибленого дослідження проблем управління оподаткуванням. Для створення сприятливого бізнес-середовища в Україні та забезпечення зростання національного багатства вітчизняні теоретики і практики повинні докласти максимум зусиль щоб удосконалити цю систему державного управління. Питання управління оподаткуванням мають стояти одними із перших на порядку денному при розробці фінансової політики країни.

На сьогодні бракує даних з питань аналізу структури та організації роботи податкових органів зарубіжних країн. Отже, потрібно проаналізувати зарубіжний досвід податкових органів і можливості застосування найкращої практики в Україні. Слід розглянути роль системи управління оподаткуванням у розвитку економіки; проаналізувати залежність між кількістю перевірок та обсягом податкових надходжень; окреслити необхідні передумови для організації у податкових органах належної системи ризик-менеджменту; розглянути сучасні тенденції щодо розвитку й удосконалення структури та організаційної роботи податкових органів.

У вітчизняній фінансовій науці питання щодо практики зарубіжних податкових органів розглядалися у роботах представників наукової школи кафедри фінансів Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана [9].

Важливим напрямом удосконалення оподаткування є поліпшення структури та організації роботи самих податкових органів. Узагальнену інформацію щодо організаційної структури податкових органів окремих країн наведено у *табл. 1*.

Окремі дані щодо внутрішньої організаційної структури податкових органів у країнах-членах ОЕСР [7, с. 30]

КРАЇНА	Організаційна модель податкового відомства*	Наявність окремого підрозділу для великих платників	Виконання функції по роботі з податковим шахрайством	Податковий контроль
Австралія**	Усі	Так	Так	Інтегрований
Австрія	П, ПЛ	Так	Так	Інтегрований
Бельгія	Усі	Так	Так	Інтегрований
Велика Британія	Усі	Так	Так	За окремими податками
Греція	Усі	Так***	Так	За окремими податками
Данія	Усі	Так	Так	Інтегрований
Ірландія	ПЛ	Так	Так	Інтегрований
Ісландія	Ф	Ні	Ні	Інтегрований
Іспанія	Усі	Так	Так	Інтегрований
Італія	Ф	Так	Ні ***	Інтегрований
Канада	Ф	Так ***	Так	Інтегрований
Корея	Ф	Ні	Ні	Інтегрований
Люксембург	П, Ф	Ні	Ні	За окремими податками
Мексика	Усі	Так	Так	Інтегрований
Німеччина***	Ф, ПЛ	Так***	Так	Інтегрований
Нова Зеландія	Усі	Так	Так	Інтегрований
Нідерланди	Ф	Так	Так	Інтегрований
Норвегія	Усі	Так	Так	Інтегрований
Польща	Усі	Так	Так	Інтегрований
Португалія	Ф	Так	Так	За окремими податками
Словаччина	Ф	Так	Так	Інтегрований
США	ПЛ	Так	Так	Інтегрований
Туреччина	Ф	Так	Так	Інтегрований
Угорщина	Ф	Так	Ні	Інтегрований
Франція	ПЛ	Так	Так	Інтегрований
Чехія	Ф, П	Ні	Так	Інтегрований
Швейцарія	П	Ні	Так	За окремими податками
Швеція	Усі	Так	Так	Інтегрований
Японія	Усі	Так	Так	Інтегрований

Примітки: * Моделі організаційних структур: за видами податків – П, функціональна – Ф, за видами платників – ПЛ.

***Австралія* – виконання ІТ функції в основному покладено не на податкове відомство, а на інших суб'єктів; *Австрія, Люксембург, Мальта, Польща та Чехія* – виконання ІТ функції покладено на міністерства фінансів або інші подібні відомства; *Велика Британія, Данія, Ісландія, Італія та Словаччина* – виконання ІТ функції покладено в основному на приватні компанії; *Фінляндія* – виконання ІТ функції здійснюється податковим відомством і частково іншими суб'єктами.

****Бразилія* – спеціальний підрозділ існує тільки для фінансових установ; *Греція та Канада* – спеціальний підрозділ займається тільки компаніями, що підлягають обов'язковому аудиту; *Німеччина* – більшість земель має спеціальні підрозділи для податкового контролю великого бізнесу, боротьби з податковим шахрайством, стягнення податкових заборгованостей, роботи з податковими апеляціями та оснащені інформаційними технологіями; *Італія* – стягнення податкової заборгованості покладено на сторонні агентства, одночасно більшу частину роботи по боротьбі з шахрайством податківці здійснюють самостійно; *Сінгапур* – займаються всі підрозділи; *Швеція* – Служба виконавчого впровадження також займається стягненням приватних (неподаткових) боргів.

За даними досліджень Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), в останні 20–30 років спостерігаються еволюційні зміни внутрішньої організаційної структури національних податкових органів країн Європи. Робота податкових органів розвивається від моделі "за видами податків" до "функціональної моделі" і далі – до нещодавно розробленої моделі "за видами платників".

Перша модель мала такі негативні риси: *по-перше*, департаменти, що ділилися за видами податків, були багатофункціональними та відокремленими один від одного; *по-друге*, було дублювання функцій у департаментах; *по-третє*, система була незручною для платників, що мали сплачувати кілька видів податків (перш за все великі підприємства; *по-четверте*, існуюча система поділу департаментів ускладнювала управління податками, відокремлюючи функцію податкового контролю від стягнення податкової заборгованості. Через це не було мобільності у використанні податкового персоналу, оскільки робота конкретного податківця значною мірою обмежувалася певним видом податків; крім того, ускладнювався процес організаційного планування та координації діяльності податкових органів [7, с. 17].

Щоб позбутися цих недоліків, організаційну структуру податкових органів багатьох країн було перебудовано за принципами "функціональної моделі" (яку планують впровадити в Україні). Згідно з цією моделлю податковий персонал організується не за видами податків, а за функціями (реєстрація, облік, обробка інформації, контроль, збір тощо). Це дозволяє забезпечити більшу стандартизацію податкової роботи, спростити комп'ютеризацію та систематизацію інформації щодо платників, удосконалило операційну ефективність. Однак функціональний підхід (наприклад, підхід "один для всіх"), що передбачає певну стандартизацію в обслуговуванні, може призвести до неякісного (часом несумісного) обслуговування різних категорій платників (великі підприємства, малий і середній бізнес, фізичні особи).

Новою є модель "за видами платників", нещодавно розроблена кількома розвиненими країнами. Вона передбачає роботу податкових органів через таку сегментацію платників: великий бізнес, малий і середній бізнес, фізичні особи тощо. Логіка такої сегментації полягає у тому, що кожній з цих груп платників притаманні свої особливості у дотриманні податкової дисципліни, наслідком чого є різний ступінь ризику несплати податків. Для ефективного управління цими ризиками податкові органи мають розробити і впровадити стратегічні заходи (законодавче роз'яснення, навчання платників податків, підвищення обслуговування, цільовий контроль), які відповідали б особливостям кожної групи платників. Прихильники моделі "за видами платників" доводять, що групування ключових функцій за уніфікованою структурою управління підвищить узгодженість роботи на всіх рівнях.

У Швеції повноваження зі збору податків, перевірки правильності їх нарахування та стягнення податкових недоїмок покладені на

Агентство зі сплати податків. "Правильні речі мають здійснюватися просто, а незаконні – мають бути важкими для здійснення" – головний принцип організації роботи податкових служб країни. Організаційна структура податкових органів базується на трьох моделях. Усі мають платити рівно стільки, скільки встановлено парламентом; той, хто не доплатив – доплачує; а хто переплатив – отримує надлишок назад. Повернення надлишку сплачених податків відбувається відразу (в автоматичному режимі), відсутня будь-яка затримка.

Слід зазначити, що з метою мінімізації часу та витрат підприємств на процедуру сплати податків, всі податки підприємства переводять одним щомісячним платежем на рахунок податкової служби. Подальший розподіл податків між муніципальним і національним бюджетом здійснюється податковими інспекціями. Остаточна сума податку на прибуток сплачується за даними річного звіту по податку на прибуток (цей звіт складається з балансу компанії та звіту про прибутки та збитки, який в Україні відомий як звіт про фінансові результати), який подається до податкового органу не пізніше 2 травня наступного за звітним року.

Однією з тенденцій сучасного розвитку податкових органів є створення у багатьох країнах (29 країн) окремих спеціалізованих підрозділів для великих платників податків, що обумовлено особливостями роботи з цією категорією платників. У деяких країнах (наприклад, Італія та Угорщина) створюються спеціалізовані відомства з питань податкового шахрайства та ухилення від сплати податків. З метою мінімізації витрат на управління оподаткуванням та підвищення ефективності використання наявних ресурсів на сучасному етапі у багатьох країнах спостерігається інтеграція державних відомств що займаються збором податків та обов'язкових соціальних внесків [12, с. 15–16].

Практика свідчить, що ефективність функціонування у суспільстві будь-якої структури значною мірою залежить від її здатності: *по-перше*, враховувати та оптимально збалансовувати інтереси всіх зацікавлених у ній осіб; *по-друге*, здійснювати дієве стратегічне планування; *по-третє*, мінімізувати різноманітні ризики. Забезпечення цих завдань у сучасному суспільстві покладається на так звану систему "корпоративного керування" (*corporate governance*), яка в Україні більше відома під назвою "корпоративне управління". Шукаючи шляхи розв'язання проблем, акціонерні компанії західних країн, починаючи з 80-х років ХХ ст., значну увагу приділили питанням корпоративного управління. Нині оцінка стану корпоративного управління є ключовою при прийнятті інвестиційних рішень.

У 1999 р. ОЕСР сформулювала принципи корпоративного управління, які проголошують необхідність створення такої структури управління, яка б забезпечувала:

- захист прав власників;
- однакове ставлення до всіх власників (у тому числі міноритарних та іноземних);

- визнання законних прав усіх зацікавлених осіб і заохочення їх до активного співробітництва;
- своєчасне і точне розкриття інформації;
- ефективний контроль.

На сьогодні органи державного управління розвинених країн все ширше застосовують у своїй діяльності найкращий досвід, що напрацьований у недержавному секторі економіки – перш за все у корпораціях, як найбільш прогресивних та ефективних комерційних структурах. Застосування елементів корпоративного управління з метою підвищення ефективності роботи податкових органів є одним із таких прикладів.

При податкових відомствах кількох країн були запровадженні Консультативні ради (*Management/Advisory board*), що виступають свого роду проміжною ланкою між самим податковим органом та його керівником (міністром), який входить до складу Ради: США (1998 р.), Канада (1998 р.), Фінляндія (2002 р.), ПАР (1997 р.), Сінгапур (1992 р.).

Консультативна Рада виступає в ролі незалежного радника керівника податкового відомства із загальних та суто технічних питань оподаткування; здійснює нагляд за організацією роботи та управлінням податковим відомством; безпосередньо займається розробкою планів діяльності відомства (бізнес планів), включаючи плани з надання послуг, управління майном, трудовими ресурсами, укладання договорів тощо; переглядає та затверджує фінансову звітність відомства, його річний бюджет та основні статті витрат; відповідає за те, щоб податкове відомство компетентно виконувало свої завдання. Консультативна рада не є складовою податкового відомства, не має повноважень щодо впровадження податкового законодавства (таке право повністю залишається за податковим відомством). Члени Ради податкового відомства є незалежними, призначеними ззовні офіційними особами та мають обмежений доступ до конфіденційної інформації щодо платників податків. Для спільного обговорення питань вони періодично збираються на засідання (наприклад, у Фінляндії Рада збирається п'ять разів на рік, у Сінгапурі – двічі на рік).

У США всі 7 членів Радизначаються президентом країни та затверджуються сенатом на 5 річний термін. Вони мають бути практиками або експертами з ключових питань бізнесу та управління оподаткуванням. Один із членів повинен бути федеральним службовцем з повним робочим днем, або представляти працівників податкового відомства. До Ради входять також секретар казначейства США та керівник внутрішньої служби доходів США. У Канаді всі 15 членів Ради призначаються її керівником, при цьому 11 членів – з числа кандидатів, запропонованих адміністративними одиницями країни. У Фінляндії до Ради, чисельністю 8 осіб, входять міністр фінансів, керівник податкового відомства, представники місцевих органів влади

та об'єднань підприємців-платників податків. У Сінгапурі членами Рада (7 осіб) є голова Ради, керівник податкового відомства та представники державних і приватних підприємств. У структурі Консультативних рад організуються спеціалізовані комітети, як правило, з таких питань: персоналу, інформаційних технологій, внутрішнього аудиту [12, с. 12–13].

Податкові відомства країн Заходу прикладають багато зусиль у боротьбі з ухиленням від сплати податків, що виникає внаслідок приховування суб'єктами господарювання доходів одержаних ними в інших країнах. На сьогодні країни ЄС досягли багатосторонньої домовленості щодо обміну інформацією. Відповідно до неї кожна з країн, що уклала угоду буде повідомляти іншу країну про фізичних осіб, що отримали доходи на її території і при цьому вимагають звільнити їх від оподаткування на підставі, що вони не є резидентами цієї країни. Ці нерезиденти мають задекларувати свої доходи в країні, резидентами якої вони є.

Щодо управління ризиками несплати податків важливу роль відіграє форма заповнення звітності (електронна або "вручну"). Електронна форма дозволяє навіть на початкових етапах виявити помилки при заповненні декларації, що зменшує ризики неправильного нарахування податку. Розвинені країни широко використовують систему електронного адміністрування податків (*erlectronic tax administration system*) для суттєвого прискорення податкових процедур і спрощення податкового контролю.

Наприклад, у Німеччині завдяки існуванню електронної форми звітності, податкові органи можуть мінімізувати кількість документальних (більш детальних) перевірок платників, оскільки за даними електронної звітності вони мали змогу попередньо проконтролювати сплату податків. Щорічно у Берліні перевіркам підлягає 19 % великих підприємств (30 тис. зі 160 тис.), 7 % середніх і 2 % малих. Потрібно зазначити, що у цьому місті працює близько 9 тис. податкових інспекторів, з яких 900 – спеціалізуються на документальних перевірках.

Пріоритетними щодо податкової перевірки є великі підприємства з річним товарооборотом понад 5.8 млн євро та (або) обсягом річного прибутку понад 230 тис. євро. Такі платники мають перевірятися щонайменше один раз на рік але не частіше ніж раз у шість місяців. Перевірці підлягає діяльність тільки за період після попередньої перевірки. Рішення по кожній перевірці приймається керівником контролюючого підрозділу податкового відомства і затверджується керівником підрозділу, що безпосередньо займається нарахуванням податків [6, с. 6–7].

Для поліпшення системи управління оподаткуванням у деяких країнах (Австралія, Аргентина, Велика Британія, Ірландія, Канада, Корея, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, ПАР, Польща, Сінгапур, Словаччина) були розроблені та запроваджені Стандарти

надання податкових послуг (приклади практичного застосування Стандартів наведено в *табл. 2*). В основу цих Стандартів були закладені ринкові принципи, що стосуються захисту прав споживачів.

Таблиця 2

Приклади реалізації вимог Стандартів податкових послуг в окремих країнах [7, с. 54]

Країна	Відшкодування з податку на доходи фізичних осіб	Відшкодування з ПДВ	Тривалість розгляду скарг платника податків	Реєстрація нового бізнесу
<i>Країни ОЕСР</i>				
Австралія	90 % суми упродовж 42 днів у разі паперових декларацій; 95 % – упродовж 14 днів у разі електронної звітності	90 % суми упродовж 14 днів	Упродовж 3 днів	У 91 % випадків – упродовж 28 днів
Ірландія	80 % суми упродовж 10 робочих днів; решта – упродовж 20 днів	85 % суми упродовж 10 робочих днів; решта – упродовж 20 робочих днів	Упродовж 20 робочих днів	Упродовж 5 днів утримання податку на доходи фізичних осіб та корпоративного податку, 10 днів – ПДВ
Канада	У разі паперових декларацій упродовж 28–42 днів; у разі електронної звітності – 14 днів	Упродовж 28–42 днів	Прийняття скарги упродовж 2 днів; вирішення скарги упродовж 15 робочих днів	Відсутні дані
Корея	Упродовж 30 днів	Упродовж 15–30 робочих днів	Упродовж 14 днів	–"
Мексика	Упродовж 40 днів	Упродовж 40 днів; для експортерів упродовж 5–6 днів	Прийняття скарги упродовж 24 годин; вирішення скарги упродовж 15 днів	Упродовж 15 днів; миттєве реєстрування бізнесу державним нотаріусом
Нідерланди	Упродовж 3 місяців	Упродовж 1 місяця	Упродовж 4 тижнів	Відсутні дані
Норвегія	Упродовж 42 днів	Упродовж 12 днів	Відсутні дані	–"
Польща	Упродовж 3 місяців	Відсутні дані	Упродовж 30 днів	–"
Словаччина	Упродовж 1 місяця	Упродовж 1 місяця	Упродовж 30 днів	–"
<i>Вибіркові країни, що не є членами ОЕСР</i>				
ПАР	Упродовж 30 робочих днів	Упродовж 21 робочого дня	Відсутні дані	Відсутні дані
Сінгапур	Упродовж 30 днів	Упродовж 30 днів	Упродовж 6 робочих днів	Відсутні дані

Нині існує два принципи на яких має будуватися механізм захисту прав платників податків, тобто споживачів послуг державних податкових органів:

- наділити надавачів послуг (податкових інспекторів тощо) певними обов'язками (обов'язок надавати консультації, інформувати урядові структури та громадськість за даними проведених

моніторингів); при цьому права користувачів послуг (платників податків) захищаються тим, що їх побажання та апеляції завжди будуть почуті;

- виконання обов'язків надавачами послуг має базуватися на конкурентних засадах, щоб платники податків могли обрати податкового інспектора на власний розсуд [7, с. 493–524].

У Швеції, наприклад, до категорії добросовісних платників належать 80 % платників податків. Податкові органи надають їм консультативні послуги з питань: які податки сплачувати, як розрахувати суму податку, коли її сплачувати тощо. Запитання можуть надходити через мережу Інтернет, поштою, або за телефоном. Крім того, можна призначити безпосередню зустріч із податковим інспектором. Щороку у податкове агентство Швеції надходить близько 3 млн дзвінків і приходять понад 300 тис. відвідувачів. Близько 500 працівників податкової служби задіяні в інформаційно-консультативній роботі, тобто на одного працівника консультативної служби припадає 18 тис. жителів країни (населення Швеції трохи більше 9 млн осіб).

Сучасні тенденції розвитку організаційної структури податкових органів розвинених країн дозволяють зробити певні висновки.

По-перше, подальший поступальний розвиток економіки неможливий без суттєвих змін у діяльності державних інституцій з метою підвищення їх ефективності. Це безпосередньо стосується системи управління оподаткуванням, як однієї з центральних ланок державного регулювання бізнесу та впливу на суспільний добробут. Конкурентоспроможність національних економік значною мірою визначається їх податковою політикою, обсягами та якістю державних послуг, здатністю держави заохочувати ділову активність в країні.

По-друге, в Україні існує гострий дисбаланс між потребами зростаючої економіки та стримуючими можливостями системи управління оподаткуванням суб'єктів її господарювання, і хоча питома вага податків у ВВП відповідає рівню розвинених країн Європи, але якість управління податками потребує суттєвого удосконалення.

По-третьє, між зростанням кількості перевірок та обсягом податкових надходжень в бюджеті країни немає тісного кореляційного зв'язку. Порівняння окремих показників свідчить, що за мінімальної частки перевірених суб'єктів господарювання можна досягти значних обсягів податкових надходжень. Практика податкових перевірок в Україні є малоефективною, обтяжливою для бізнесу та витратною для економіки в цілому. У західних країнах розповсюджена практика перевірок лише найбільш ризикованих груп платників податків, до яких належать представники малого та середнього бізнесу. Ця група платників у розвинених країнах є найчисельнішою, при цьому величину отриманих ними доходів не завжди легко визначити через відсутність у цих платників належної системи обліку та фінансової підготовки.

По-четверте, досвід зарубіжних країн свідчить, що для організації у податкових відомствах належної системи ризик-менеджменту необхідні такі передумови: існування інформаційної системи, що забезпечує своєчасну та достовірну інформації щодо сплати податків (хто є платниками, величина їх доходу, обсяги товарообороту, застосування податкових знижок тощо); наявність відповідних знань у податківців і технічних можливостей у податкових органів, за допомогою яких здійснюється аналіз даних і платники ранжуються за ступенем ризику. Крім того, в розвинених країни широко використовується система електронного адміністрування податків, яка суттєво прискорює податкові процедури та спрощує податковий контроль.

По-п'яте, важливим напрямом удосконалення оподаткування є поліпшення структури та організації роботи самих податкових органів. Найбільш ефективною є модель "за видами платників", що передбачає роботу податкових органів через поділ платників на великий бізнес, малий і середній бізнес, фізичні особи тощо, оскільки кожній з цих груп притаманні свої особливості.

По-шосте, на сьогодні органи державного управління розвинених країн все ширше застосовують найкращий досвід, напрацьований у недержавному секторі економіки, зокрема елементи корпоративного управління. Крім того, у багатьох країнах спостерігається інтеграція державних відомств, що займаються збором податків та обов'язкових соціальних внесків.

По-сьоме, характерною рисою розвитку системи управління оподаткуванням є широке використання сучасних інформаційних технологій, зокрема, подання податкової звітності в електронній формі, широке використання мережі Інтернет для спілкування платників податків з податковими органами тощо. Саме це дозволяє суттєво зменшити витрати часу та коштів на підготовку та обробку податкової інформації, мінімізувати вплив суб'єктивного людського фактору на процес прийняття рішення щодо оподаткування, ефективніше здійснювати перехресний контроль платників, підвищити оперативність контролю, зменшити необхідність виїзних перевірок платників, дає державним органам більш оперативну та точну інформацію, необхідну для аналізу та планування.

По-восьме, для вдосконалення системи управління оподаткуванням у багатьох країнах було запроваджено Стандарти надання податкових послуг, в основу яких закладено ринкові принципи захисту прав споживачів. Крім того, країни ЄС досягли багатосторонньої домовленості щодо обміну інформацією. За якою країна, що уклала угоду буде повідомляти іншу країну про фізичних осіб, що отримали доходи на її території.

По-дев'яте, належне ведення платниками податків бухгалтерського обліку є запорукою того, що дані податкових звітів містять менше помилок. Податкові перевірки є більш ефективними та займають

менше часу, якщо у податківця є дані бухгалтерського обліку платника. Розвиток управління оподаткуванням передбачає наявність належної інформаційної бази для самостійного розрахунку податку платником, проведення перевірок податковим органом, податкового планування. Отже, значна увага з боку державних органів має приділятися питанням прийняття та обов'язкового дотримання стандартів бухгалтерського обліку не тільки акціонерними компаніями, але й державними підприємствами, а також підприємствами малого та середнього бізнесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *CASE–Україна* : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.case-ukraine.kiev.ua>.
2. *OECD in figures 2006* // OECD Publications. — Paris, 2006. — P. 60–61.
3. *Doing Business – 2008* // World Bank Group. — 2008.
4. *Бізнес-середовище в Україні 2005*. Дослідження МФК. — К. : МФК, 2005.
5. *Бізнес-середовище в Україні 2007*. Дослідження МФК. — К. : МФК, 2007.
6. *OECD in figures 2007* // OECD Publications. — Paris, 2007.
7. *Tax administration in OECD and selected Non-OECD countries: Comparative information series 2006* // OECD, Center for tax policy and administration. — Paris, 2007.
8. *Бізнес-середовище в Україні 2006*. Дослідження МФК. — К. : МФК, 2006.
9. *Суторміна В.М.* Держава-податки-бізнес (Із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки) : монографія / В. М. Суторміна, В. М. Федосов, В. Л. Андрущенко. — К. : Либідь, 1992.
10. *Government Finance Statistics, 2007* // Eurostat. — Luxemburg, 2007.
11. *Compliance risk management: audit case selection system* // OECD, Centre for tax policy and administration. — Paris, 2004.
12. *In close up: VAT refund* // European business association. — Kiev, 2007.
13. *McGuire L.* Service charters - global convergence or national divergence? A comparison of initiatives in Australia, the United Kingdom and the United States / Linda McGuire. // Working paper 71/00, Department of management, Monash University, Victoria. — Australia, 2000.
14. *Local and regional tax administration in transition countries* // Local government and public service reform initiative. — Budapest, 2000.
15. *OECD revenue statistics 1965–2000* // OECD Publications. — Paris, 2001.
16. *Paying taxes. The global picture* // World Bank. — 2007.
17. *Taxation trends in the European Union* // Eurostat statistical books. — Luxembourg. — 2007.
18. *Державна податкова адміністрація України* : офіційний сайт. — Режим доступу : <http://www.sta.gov.ua>.